

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ**

НАУКОВИЙ ВІСНИК

№ 10 (88)

Одеса — 2009

Науковий вісник • Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. — Науки: економіка, політологія, історія. — 2009. — № 10 (88). — 243 с. — Мови укр., рос.

Редакційна колегія

Соколов В. М. (головний редактор), д-р істор. наук, проф.; Рябіка В. Л. (зам. головн. ред.), канд. політ. наук; Делієва Я. Г. (відпов. секретар).

I. Економічні науки: Зверьяков М. І., д-р економ. наук, проф.; Левицький М. А., д-р економ. наук, проф.; Матвеев С. О., д-р економ. наук, проф.; Осипов В. І., д-р економ. наук, проф.; Уперенко М. О., д-р економ. наук, проф.; Харічков С. К., д-р економ. наук, проф.

II. Політичні науки: Балабаєва З. В., д-р філософ. наук, проф.; Василенко С. Д., д-р політ. наук, проф.; Кармазіна М. С., д-р політ. наук, проф.; Коваль І. М., д-р політ. наук, проф.; Пахарев А. М., д-р політ. наук, проф.; Пойченко А. М., д-р політ. наук, проф.

III. Історичні науки: Демін О. Б., д-р істор. наук, проф.; Парієнко Г. К., д-р істор. наук, проф.; Соколов В. М., д-р істор. наук, проф.; Солдатенко В. Ф., д-р істор. наук, проф., член-кор. НАН України; Стьопін А. О., д-р істор. наук, проф.; Хмарський В. М., д-р істор. наук, проф.

Редакційна колегія затверджена Вченою радою Одеського державного економічного університету 22 квітня 2008 року, прот. № 6.

Редакційна колегія затверджена Експертною Радою (Всеукраїнська асоціація молодих науковців) 4 квітня 2008 р., протокол № 2.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації — серія ОД, № 881 від 12 вересня 2003 року.

Збірник “Науковий вісник” зареєстрований президією ВАК України від 30 червня 2004 р. № 3-05/7 як наукове видання з економічних, історичних наук; зареєстрований президією ВАК України від 8 червня 2005 р. № 2-05/5 як наукове видання з політичних наук.

Затверджено Вченою радою Одеського державного економічного університету 24 лютого 2009 р., прот. № 5.

Адреса редакційної колегії: Україна, 65082, м. Одеса,
вул. Преображенська, 8,
ОДЕУ
тел. в Одесі: (8-0482) 35-68-92

© Одеський державний економічний університет

**К ВОПРОСУ О ПОНЯТИИ
“СТИЛЬ ПОЛИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ”**

Важность понятия “стиль политического мышления” для анализа политических текстов состоит в идентификации идеологических дискурсов с точки зрения их соответствия определенной идейной традиции. Это понятие ввел в научный оборот и начал разрабатывать выдающийся социолог Карл Манхейм (1893-1947). Он высказал идею, что человеческая мысль развивается “стилями” так же, как и различные школы искусства. Дело в том, что объективная действительность, “бытие” никогда не совпадает с тем субъективным образом, который возникает на почве этого “бытия” в индивидуальном и общественном сознании. Что касается политики, то здесь групповой субъективизм формировался в соответствии с партийными направлениями.

Отталкиваясь от К. Манхейма, в своей статье “Парадигма социалистического стиля мышления” автор дал следующее определение: “Стиль мышления — это проникнутая внутренним единством система взглядов, охватывающая не только политику, но и другие сферы общественного сознания — искусство, литературу, философию, историю и т. д.” [1, с. 382]. Основными качественными характеристиками, параметрами стилей политического мышления (прежде всего классических — либерального, социалистического, консервативного) являются методологические принципы, или идеи. Среди них есть системообразующая идея, так сказать, принцип принципов, определяющий мировоззренческую целостность данного стиля мышления как подхода к жизни. К. Манхейм назвал его “основополагающим мотивом”. Я предпочел тождественный ему термин “парадигма”.

Поскольку, говоря словами К. Манхейма, “степень объяснения каждого данного понятия никогда не бывает абсолютной” и всегда соответствует исследовательским задачам, постольку здесь хотелось бы продолжить анализ содержания этого понятия, имея в виду перспективу большой работы по описанию

классических стилей политического мышления. Наша идея состоит в том, чтобы выделить два аспекта понятия “стиль политического мышления”, характеризующие его целостность: структурно-логические связи и то, что относится к художественно-эстетической форме стиля, оказывающее убеждающее, агитирующее, мобилизующее или мотивирующее воздействие на субъекта политики на уровне психологии и подсознания.

Логика стиля

Феномен стиля строится вокруг парадигмы, его основные параметры взаимодействуют с парадигмальной основой и могут быть рационально осознаны как последовательные, логически связанные или необязательные черты стиля. Исследование стиля подразумевает обнаружение и объяснение закономерных связей и компонентов стиля. Иначе оно невозможно.

Стиль — это система. Система — это элементы, компоненты стиля, образующие его целостность. Стилеобразующие элементы этой системы, ее состав и организация диктуются логикой. Это касается описания прежде всего относительно устойчивого “ядра” стиля, его концепта. Чистота, классическое выражение стиля обусловлены исторической эпохой его формирования, контекстом политического и идеологического противостояния тех социальных сил, которые напрягались сами и напрягали все общество в стремлении одержать реальную или символическую победу. Именно в процессе актуальной борьбы происходит явление и формирование особенных черт политического мышления. Когда мы говорим о “классическом стиле”, то это означает, что речь заходит о Новом времени, о рубеже 1789 года, который для Европы был годом окончательного вступления в буржуазную эпоху, преодоление средневекового мышления.

Стилевые особенности, черты стилей мышления укладываются в методологические стандарты, которые позволяют их четко различать. “Стиль научного познания (как и любой другой стиль, например искусства, моды, жизни) предполагает определенные стандарты, характеризующие особенности данного стиля и отличия его от других, — пишет С. Ю. Пискорская. — Способ формирования стилей неотрывно связан с формированием самих стандартов: когда стандарты приобретают отчетливо выраженный характер, возникает объединяющий их стиль. В этом смысле, стиль представляет собой диалектическое снятие стандартов,

характеризующее диалектику единичного (отдельного) и общего, где в качестве единичного выступают отдельные стандарты (или группы стандартов), в качестве общего — стиль, как единое во многом” [2, с. 15]. И хотя С. Ю. Пискорская разрабатывает понятие “стиль научного познания”, ее рассуждения справедливы и для политического стиля.

Исходя из понимания стиля политического мышления как системы принципов, пронизанной единством, необходимо в первую очередь брать во внимание принципы, имеющие конституирующее значение для данного стиля мышления. Так, например, таковым для консервативного стиля является органицизм. Взгляд на общество как на организм разделяли такие классики западноевропейского либерализма, как В. фон Гумбольдт, Г. Спенсер, Ф. фон Хайек. Очевидно, что этот подход не может браться во внимание при определении существа их либеральных концепций. Он характеризует “всего лишь” их специфику, особенность, несколько смещающую их либерализм в сторону консерватизма.

То же самое можно сказать о социализме, который многое заимствовал у либерализма в процессе критического преодоления либеральной ограниченности. Современный западный “демократический социализм” уже не питается бедностью как своим корнем. Он наравне с либерализмом ставит “свободу” на первое место в своей системе ценностей, что означает признание за личностью безусловный приоритет, цель общественного развития. Однако, в резком отличии от либералов, социалисты в своей трактовке свободы никогда не делали акцент на индивидуализм, на самодостаточность творческой личности. Это не их тема, это не их язык. В проблеме свободы они видят прежде всего социальные условия, обеспечивающие права человека во всем их объеме, то есть не только личные и политические, но и социальные и культурные. “Для социалистического мировоззрения именно и характерно глубокое понимание ничтожности и беспомощности отдельного человека, предоставленного своим собственным силам. Принцип братства, солидарности людей в достижении их общих целей есть естественное основание социалистической этики” [3, с. 269]. Это фактически означает, что солидарность как принцип выражает самую сущность социализма, тогда как установка на свободу — его специфику. Точно так же, если брать пару категорий свобода — равенство, то социалисты

по общему правилу отдают предпочтение равенству, тогда как у либералов равенство “подпирает” свободу и трактуется исключительно как правовое равенство. Есть выражение: “Понятия, как грибы или люди, в большинстве случаев живут семьями”. В данном случае речь идет о необходимости учитывать “семейственность” отдельных параметров-принципов политических стилей мышления, их тесное взаимодействие и иерархическое взаимовлияние.

Чувство стиля

В литературе “стиль мышления” определяется, главным образом, как способ функционирования сознания, научного познания действительности, ее рационального моделирования. И приведенное нами определение стиля политического мышления грешит подобным односторонним упором на логику, рациональность. Все-таки логика не покрывает полностью границы нашего мира, не исчерпывает наших возможностей познания и самовыражения. Это особенно очевидно в современной политике, перенасыщенной технологиями мифотворчества, рассчитанного на некритическое усвоение информации.

“Бытие” не только “мыслится”, рационально осваивается, но и “переживается”, оформляется в чувственные образы, представления, идеалы, которые обволакивают действительность исторически обусловленной субъективностью. Поэтому в этих образных картинах всегда есть место элементам утопии, мифу, идеологическому образу. Идеологические образы — это образы, которые формирует общественное сознание (вернее, политические представители классов и слоев, из которых состоит общество) в политической сфере в качестве неких эталонных норм жизнеустройства, к которым нужно стремиться, реформируя, взрывая или укрепляя существующий порядок. Понятие “стиль политического мышления” схватывает эти образы, отликает их в художественно-эстетические формы, иррациональные по своей природе, оказывающее порой магическое, завораживающее воздействие на участника политического процесса. Таким образом, понятие “стиль политического мышления” включает этические и эстетические ценности, которые дают качественную информацию о действительности на иррациональной, интуитивной, художественной основе. Стиль мышления — это не только ход, но и образ мыслей.

Применительно к характеристике того или иного стиля политического мышления мы можем и должны говорить о “чув-

стве стиля”. Например, исследователь фашистского стиля А. Мёлер пишет: “Фашизм не безмолвен. Скорее, наоборот. Он любит слова, но они у него служат не для того, чтобы обеспечить логическую взаимосвязь. Их функция скорее заключается в том, чтобы задать определённый тон, создать нужный климат, вызвать соответствующие ассоциации” [4]. Тот же А. Мёлер указывает на такие характеристики стиля как жест, ритм. Они интуитивно угадываются и практически вырабатываются по мере усиления политического движения (партии). Поиск и предложение формы бодрствования, нового мироощущения в борьбе с культурным распадом, нарастающим хаосом, политическим безволием, идущим от общей усталости. Вот привлекательная стилистика боевых идеологий XX века, таких как коммунизм или фашизм. Как известно, многие культурно рафинированные люди попали на эту приманку.

Стиль обязывает к соблюдению формы в первую очередь. Возьмем героический стиль. Примером героического стиля является уже упомянутый фашизм. Ницшеанский мотив в фашистском стиле — привлекательность силы, политическое как эстетическая мощь, военный парад как праздник формы. Стилизация гражданской войны в героико-романтическом стиле в произведениях Н. Островского и А. Гайдара, в фильмах “Чапаев”, “Щорс”, “Александр Пархоменко”, “Котовский”, “Красные дьяволята”, “Неуловимые мстители”, “Свадьба в Малиновке” и др. мифологизировала ее и, таким образом, позволила “снять” в народном сознании ее ужасы, отвести от катастрофического смысла, укрепить посредством этого мифа легитимность победившей в войне большевистской власти.

Ясно, что логическая связь для идеологических феноменов до известной степени необязательна. Стиль политического мышления (идеология) не может претендовать на научность — в известной мере она ему даже вредна, ибо негативно влияет на энергетику текста. Образ сильнее воздействует на человека, чем логика. Чувство стиля передается в красках, эмоциях, формах, музыкальной тональности, которые действуют на своих адептов на подсознательном или сверхсознательном уровне. Здесь в качестве иллюстрации укажем на консервативный стиль. Он весь построен на чувствах, эмоциях, тонких состояниях, изломах души. Сентиментализм, романтизм как литературные стили были порождениями широкого

консервативного настроения, охватившего Европу в эпоху Реставрации. Текстам консервативных авторов присущи пафос, экзальтация, чувственный перебор: если восторг — то со слезами, если протест — то с суицидом, если уж слезы — то в умопомрачительном количестве. Печаль, грусть, горечь, ностальгия, религиозный трепет, фатализм — все это обертоны консервативной музыкальной тональности, пронизывающей консервативные тексты. Консерватора отличает аристократизм духа. Можно *a priori* утверждать, что консерватор любит балет, классическую музыку, поэзию, в общем, все то, что изолирует его от царящего Модерна с его рационализмом, прагматизмом, позитивизмом.

Критическое отношение к Модерну чувственно выражено в консерватизме скепсисом, сарказмом, иронией, негодованием — в зависимости от объекта критики. Скептицизм обусловлен генеральной установкой консерваторов на недоверие к разуму и доброй природе человека. Человек может устоять в этом мире только с помощью Бога. Его отступничество от Бога, проявленное в секуляризации всей культуры, в материализме, в преклонении перед наукой, ставит крест на перспективе спасения.

Это говорится о творцах консервативного идеологического стиля, его художниках. Но есть и народный консерватизм, обитающий в крестьянских душах. Силу сопротивления Современности он черпает в повышенной религиозности, которая иногда достигает большого градуса и выливается в формы старообрядчества, фанатичной, непреклонной стойкости, готовности пойти на любые жертвы. Тут я думаю о монументальной фигуре протопопа Аввакума.

Единство стиля — это единство культуры, в которой он развивается. Это понял и прекрасно выразил О. Шпенглер. Так, он писал: “Стиль, как и культура, есть первофеномен в строжайшем гетевском смысле, все равно стиль искусств, религии, мыслей или стиль самой жизни. Как и “природа”, стиль есть вечно новое переживание бодрствующего человека, его *alter ego* и зеркальное отображение в окружающем мире. Оттого в общей исторической картине какой-либо культуры может наличествовать только один стиль — стиль этой культуры. Было бы ошибкой различать чистые фазы стиля, вроде романтики, готики, барокко, рококо, ампира, в качестве самостоятельных стилей и приравнивать их к единствам совершенно иного порядка, вроде египетс-

кого, китайского или даже “доисторического” стиля. Готика и барокко — это юность и старость одной и той же совокупности форм: зреющий и созревший стиль Запада” [5, с. 373].

Вычленив логическую структуру стиля, мы наблюдаем его скелет и только. Чтобы политический стиль ожил, предстал перед нами в качестве живой, одухотворенной формы культуры, он должен обрести душу и историческую судьбинность. Только судьба, по словам Шпенглера, “дает мертвому и неподвижному принципу причины и следствия исторически-живую возможность выступить в высоко развитых культурах в качестве формы и основного закона тиранического мышления” [5, с. 275]. Политика представляет собой аспект истории, поэтому в терминах казуальности полностью понята быть не может. Политическая наука влияет на язык идеологии, создающий образ соответствующей политики, но еще больше на нее влияет окружающая жизнь. И если первое влияние вносит логические компоненты, формирующие более-менее жесткую структуру идеологии, то второе влияние носит художественный, иррациональный характер, определяя ее такт, ритм, музыку, символику, архитектурную отделку.

В контексте сказанного хотелось бы обратить внимание на соотношение морали и стиля. Мораль обнажает принципы, глубинные основы поведения. Стиль есть призыв к соблюдению единства формы, неразложимой целостности. Мораль — это работа человека над собой изнутри себя. Стиль — это его работа над внешним рисунком своего поведения. Стиль, манера узнаваемы. Мораль глубже стиля. Мораль — то, что формирует стиль. Мораль долга перед нацией формирует националистический стиль. Мораль долга перед собой — либеральный, классовая мораль присуща марксистскому стилю мышления. Долг перед Отечеством, перед поколениями своих предков — высшая ценность консервативного стиля. Ценности прививаются, мораль воспитывается.

Итак, мы делаем моральный выбор, интуитивно пленяемся стилем, а затем прибегаем к рациональной аргументации, чтобы обосновать и то, и другое. Обосновать правоту своего выбора, свою приверженность ценностям и формам с помощью аргументов разума, логики — значит не столько распознать объективное в субъективном, сколько усилить последнее. “...Нам выпало несчастье жить среди жестко сформулированных политических идеологий”, — пишет Оруэлл. И он прав: мы отдаем себя во власть

“партийных подходов”, трусливо поступаясь истиной, добровольно лишая себя права не соглашаться с неправдой своих партийных единомышленников. Приверженность любой политической доктрине с ее дисциплинирующим воздействием приводит к духовной бесчестности, к необходимости закрывать глаза на те противоречия, которые несет в себе та или иная ортодоксия.

Литература

1. Гребенник Г. П. Парадигма социалистического стиля мышления // Вісник Одеського національного університету. — Том 12. — Вип. 6: Соціологія і політичні науки. — Одеса: Астропринт, 2007. — С. 382-391.
2. Пискорская С. Ю. Стили научного познания и их стандарты: Автореф. дис. ... д-ра филос. наук. — Красноярск, 2007. — 36 с.
5. Туган-Барановский М. И. Социализм как положительное учение // К лучшему будущему: Сб. социально-философских произведений. — М.: РОССПЭН, 1996. — 528 с.
4. Мёлер А. Фашистский стиль // <http://nationalism.org/vvv/library/mohler-fascist-style.htm>
5. Шпенглер О. Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории — Т. 2: Всемирно-исторические перспективы. — М.: Мысль, 1998. — 606 с.

Резюме

У даній статті зроблена спроба поглибити зміст поняття “стиль політичного мислення”. Автор вказав, що важливим, якщо не головним його аспектом є художньо-естетична форма впливу на поведінку учасника політичного процесу.

Рецензент доктор истор. наук, профессор В. Н. Соколов

УДК 325.54

Ю. В. Узун

МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА ЯК ГЕОПОЛІТИЧНА ПРАКТИКА

Протягом ХХ ст. відбулося розширення міграційних потоків, які на початку ХХІ ст. призвели до перетворення феномену міграції з об'єкту політичної уваги в чинник політичного процесу. Міграція набула постійних форм. Швидко відбувається

трансформація чинників міграційної динаміки: до природної демографічної асиметрії світу додана економічна диспропорція, що загострює протистояння бідних і багатих держав, конкуренцію за ресурси. Новим чинником міграційної динаміки постають національні інтереси та державні стратегії, що часто знаходять реалізацію за межами державних територій.

За цих умов державні утворення вимушені вибудовувати власні міграційні стратегії, враховуючи не тільки національні, але і регіональні та загальні глобалізаційні тенденції розвитку. Міграційна політика стає частиною геополітичного планування стратегії національно-державного будівництва. Це проявляється у здатності впливу на структурні елементи національного цілого, трансформуючи статеві-віковий, соціально-професійний, етноконфесійний склад населення. Регулювання, як вимушений захід держави, відносно міграційних потоків, сьогодні прагне набути рис стратегічного планування: створення механізмів захисту соціальної інфраструктури від значного впливу з боку імміграційного тиску; забезпечення відтворення суспільно-політичних процесів в умовах еміграційного відтоку і демографічної кризи; створення умов для вирівнювання регіональних потенціалів, як держави, так і на глобальному рівні; використання міграційного планування як геополітичної тактики.

Демографічний потенціал держави та засоби впливу на нього завжди являвся об'єктом геополітики. Досить пригадати наукові розробки відомих геополітиків та істориків — Л. Гумільова, П. Савицького, В. Семенова-Тян-Шанського, Л. Мечникова, Ф. Ратцеля, Ф. Тернера, Р. Челлена та ін. Глобальні зрушення в системі міжнаціональних відносин під впливом міграційних процесів були прогнозовані теоріями взаємозалежного розвитку та світосистемного аналізу.

Серед сучасних авторів, хто аналізує міграційний чинник як чинник геополітичних процесів слід вказати західних — Ж. Аттالی, П. Б'юкенена, І. Валлерстайна, П. Столкера; російських — Г. Вітковську, М. Денисенко, В. Іонцева, А. Коробова, О. Чудіновських та ін.; українських — І. Прибиткову, С. Стоєцького, С. Чеховича та ін. В Україні міграційна проблематика є предметом досліджень Національного інституту проблем міжнародної безпеки при РНБіО України (С. Пірожков, О. Хомра); Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України (О. Поз-

няк, Е. Лібанова); Інституту стратегічних досліджень України (О. Малиновська, Б. Парахонський).

Ще наприкінці XIX ст. перші геополітичні теорії визначали демографічні чинники як чинники геостратегічного потенціалу та геополітичного розвитку територіально-політичного утворення:

- 1) щільність населення: чим більшою є демографічна маса, тим більшою є тенденція до природного розширення. Тут населення “веде” державу за собою. Держава несе “свій стяг” на нові території, обґрунтовуючи право територіального розширення або заняттям території “*res nulleus*”, або захистом прав своїх громадян, або “тривалістю та безсуперечливістю володіння”. Проблема міграції постає як геополітична — як розподіл життєвого простору в умовах зростання тиску на родів. Предметом аналізу стає:
- 2) демографічна маса як трудоворесурсний потенціал. Тут першочерговим є питання забезпечення ВВП держави та покриття її соціальних програм через наявність населення здатного виробляти кінцеву продукцію, сплачувати податки та ін. В умовах демографічної кризи постає питання міграції “що заміщає” “вибуле” населення.
- 3) демографічна маса як носій прозелітичної ідеї, що здатна забезпечувати соціокультурне проникнення для подальшої політичної експансії, що здатна поширювати позитивний образ держави серед інших країні світу та здійснювати асиміляційний вплив на широкі групи населення.
- 4) демографічна маса як якісна, професійно диференційована, здатна до розподілу праці та створення господарського кола, до забезпечення господарської автаркійності держави, а відтак до геоекономічної самостійності.

Міграційний процес завжди був важливим чинником впливу на демографію в силу стихійності, неконтрольованості, проте як стійкий чинник, що швидко трансформує демографічну та соціально-політичну ситуацію почав проявлятися лише в XIX ст. і лише в 40-х рр. XIX ст. — статистично вимірюватися у Європі. Тоді формуються категорії міграціології, яка виникає як напрямок у геополітиці. Міграційна політика систематизується, аналізується як комплекс державних заходів, що спрямовані на

реалізацію національно-державних інтересів шляхом регулювання балансу системи: демографічні ресурси — територія.

Міграція досліджується як відцентровий (як процес експансії зрілих соціальних систем, як природна колонізація, як присутність на ринках міжнародного значення, як геокультурне проникнення, як процес репресій, вислання “неблагонадійного” населення) або доцентровий процес (як процес урбанізації, як процес геополітичного та гео економічного тяжіння внаслідок формування якісної державної адміністративно-територіальної системи, як насильницький процес етнополітичного “зачищення” прикордоння — як депортації небезпечних, нелояльних груп населення прикордоння).

З часом виформовуються типи міграційної політики:

- 1) міграційна політика “що фільтрує” потоки іммігрантів: встановлення обмежень для певних категорій мігрантів (расові, етно-культурні, лівістичні, релігійні, статево-вікові, кваліфікаційні, майнові). Тут виформовуються принципи: квотування (встановлення державою річних квот на імміграцію певних груп населення) та встановлення балів (під час анкетування, співбесіди, проходження іспитів). Така політика забезпечує акуратний підхід до “заміщаючої” міграції: іммігранти мають якісно відновлювати деморесурси, не створюючи загрози національно-культурній цілісності, статево-віковій стабільності та громадянській згоді.
- 2) міграційна політика “що обмежує” в’їзд та від’їзд мігрантів — “бар’ерна”. Реалізується шляхом жорсткого режиму кордонів — заборона на в’їзд та виїзд, встановлення жорсткого режиму натуралізації в країні, ліквідація прикордонних переходів через ліквідацію режиму прикордонних зон; ліквідація візових пільг, жорстка візова політика; депортації з прикордонних зон з метою заміни населення більш лояльним, обмін населенням; заборона від’їзду з села.
- 3) “контактна” міграційна політика: встановлення пільгового режиму перетину державних кордонів, пільгових візових режимів, режиму малого прикордонного руху в межах прикордонних 50-кілометрових зон; процедури — операції з легалізації нелегальних мігрантів; прощене надання громадянства, спрощене надання статусу біженця; надання широких

пільг носіям особливих статусів — наприклад, “статусу колишнього співвітчизника”. В умовах контактної міграційної політики держава реалізує прагнення якнайшвидше відтворити демографічну масу, забезпечити соціально-економічний розвиток. Також держави здійснюють пільгове надання права на ПМП в країні. Так, держдепартамент США щорічно видає “Зелені карти” (US Green Card). Через 5 років постійного проживання в США власник “зеленої карти” та члени його родини отримують можливість отримати американське громадянство. Із “зеленою картою” іммігрант може проживати в США невизначено тривалий час, не змінюючи свого громадянства, володіючи практично всіма правами громадян США (крім виборчих). В 1990 р. Конгрес США схвалив щорічне надання 50 тис. імміграційних віз жителям країн з низьким рівнем еміграції в США. Лотерея “Грін-карт” (Diversity Visa Lottery Program), має надати можливість жителям із країн з низьким рівнем імміграції в США одержати можливість проживати й працювати в США. Уродженці країн, які “направили” у США більше 50 тисяч іммігрантів за останні п’ять років не допускаються до участі в лотереї. В 2008 р. за лотереєю імміграційні візи у США отримали 5 502 мешканців України. Аналог “Грін-карт” розробляє і ЄС: “блакитна карта” має забезпечити приплив “корисних” мігрантів до країн, де є трудовресурсна криза.

Означені типи міграційної політики охоплюють політику з встановлення режимів в’їзду-виїзду, проте існують також типи міграційної політики за наслідками “в’їзду”, тобто за процесами адаптації — “включення” мігрантів до приймаючого суспільства. Тут все залежить від принципу, що встановлює держава по відношенню до іммігрантів. Так, навіть поняття “мультикультуралізм”, яке функціонує в науці, не має однозначного змісту. Можливості взаємодії культур в рамках полікультурного суспільства представлені трьома стратегіями: асиміляційною (“плавильного казана”); плюралістичною (модель “Salad Bowl”, “культурного плюралізму”); радикальною (етноцентризму, афроцентризму, поліцентризму).

Аналіз асиміляційних концепцій дозволяє стверджувати, що прагнення до формування єдиної культури характеризується виключністю певної групи із спільної культури, легалізацією

націоналізму, етнокультурною уніфікацією під час процесу акультурації, що веде до створення феномену кріптоетнічності. Принцип “плавильного котла” передбачає створення надетнічної ідентичності, шляхом формування “політичної” нації.

На відміну від асиміляційних, плюралістичні концепції (засновані на принципі толерантності — збереження прав за умов визнання однієї національної надетнічної ідеї) більш адекватні до сучасної реальності. Тим часом, в рамках концепції “культурного плюралізму” домінує сприйняття представниками “інших” культур власної культурної виключності, самодостатності і величності, що породжує мультикультурний радикалізм, який призводить до націоналізму, расизму “навпаки”; етнокультурної фрагментації і сепарації; розшаруванню базисних традицій і розхитуванню цілісності культури в державі, що веде до докорінної трансформації первісного розуміння культурної множинності.

Так, на відміну від американської, європейська ідентичність заснована перш за все на історичній спільності долі, а не на прихильності ідеалам, що суттєво обмежує можливості формування в Європі суспільства, що здатне розділяти універсальні цінності людства. Європейська “мультикультурність” заснована перш за все на плюралістичній стратегії, на принципі толерантності, аніж на принципі “плавильного котла”. В Європейських країнах іммігранти важко асимілюються, зберігаючи власну культурну замкненість, анклавність, що породжує серйозні етнокультурні спалахи у Франції, Німеччині, Великобританії. Європейські країни прагнуть відстояти права титульної етнічної групи, власну етнокультурну “унікальність”, шляхом проведення фільтруючої міграційної політики, акуратного підходу в імміграційній стратегії, а тому важко підходять до питання уніфікації міграційної політики у регіоні. Наприкінці 80-х рр. європейські уряди посилювали жорсткість імміграційної політики, а на початку XIX ст. на виборах у Данії, Швейцарії, Бельгії, Франції, Нідерландах значно зросла популярність ультранаціональних правих партій, що виступають за насильницьку асиміляцію іммігрантів, за ліквідацію практики надання політичного притулку, статусу біженців. Визнання потреби в уніфікації міграційних стандартів в умовах єдиного тепер європейського простору з іншого боку порушується зростанням конкуренції європейських країн — членів ЄС за трудові ресурси — потенційних мігрантів.

Між тим, в США цієї проблеми не існує. Вони демонструють здатність приймати представників будь-яких етнічних груп, виступати захисником “принижених”, “дискредитованих”, “біженців”, в подальшому розраховуючи на прийняття з їх боку універсальних “загальнолюдських” цінностей.

Розвинуті країни стоять перед вибором щодо стратегій міграційної політики: відгородження від іммігрантів системою жорсткого квотування, жорсткого візового контролю, політикою лояльності щодо проявів расизму, сегрегації, дискримінації, або політикою створення пропускних отворів у національних парканах для “національно корисних” іноrodців та для запобігання можливо-му руйнівному прориву. Або ж уповільнення режимів національних кордонів та максимальне залучення демографічного ресурсу.

Звідси постають геополітичні образи: образ “держави-імперії” і образ “держави-острову”. Імперія передбачає здійснення контактної міграційної політики, максимальну міграційну активність, що має неокolonіальний зміст; засоби по сприянню демографічному обміну; гнучкий — “лотерейний” відбір “якісних” мігрантів; конкурентноздатність по залученню іммігрантів. Імперія тут відкрита світу, сама відкриває світ, “втягуючи” світ імперською воронкою і тим самим змінюючи власні онтологічні координати, посилюючи гнучкість та стабільність від різнорідних впливів. Отже, імперія демонструє силу власної прозелітичної ідеї, силу її асиміляційного надетнічного впливу.

Держава-“острів” — це держава, що “замкнена на ключ” власною візовою політикою, жорстким режимом переходу кордонів; консервуванням традиції, збереженням самотності як “надцінності”. Держави, що схильні до проведення жорсткої міграційної політики відчують слабкість власного асиміляційного потенціалу, нездатність протистояти інокультурним впливам, стимулюючи імміграцію етнічно-близького населення, конкуруючи з країнами сусідами. Конкуренція за демографічні ресурси в Європі буде зростати, бо в з 20 націй з найнищим коефіцієнтом народжуваності — 18 європейських. Середній коефіцієнт народжуваності у Європі становить 1,4 дитини на жінку. Це значить, що кількість європейців (без обліку імміграції) зменшиться з 728 млн. у 2000 р. до 207 млн. в 2100 р. А щоб зберегти пропорцію “4 працездатних особи на 1 пенсіонера” країнам Європи потрібно буде приймати 2-3 мільйони осіб на рік.

Так, за даними ООН, до 2050 р. населення Німеччини зменшиться з 56 до 43 мільйонів, тому країна буде вимушена приймати 3,4 мільйони іммігрантів на рік.

Україна посідає друге після Болгарії (-6,10 %) місце за темпами депопуляції щодо чисельності населення. Депопуляція в країні досягла критичного рівня (-4,89 %). В цих умовах, Україна проводить фільтруючу імміграційну політику через квотування [12], пільгові режими перетину кордону, спрощений візовий режим з країнами ЄС [19], спрощений режим отримання громадянства для етнічно близького населення [2]. Регулювання обсягу імміграції та натуралізації відбувається за Законом “Про імміграцію”, за яким дозвіл на імміграцію в Україну надається в рамках квоти імміграції, яка визначається Урядом. Розпорядженням Кабінету Міністрів від 22.02.2008 р., встановлено, що в 2008 р. в Україну зможуть в’їхати близько 9,2 тис. осіб, що майже на 1,7 тис. більше ніж у 2007 р. Хоча в 2003 р. квота дорівнювала 24 тисячам осіб. Законом встановлено, що “особи, які здійснять інвестування в економіку України на суму не менше 100 тис. доларів США”, одержать дозвіл на імміграцію незалежно від квоти, тоді як в 2006 р. квота для цієї категорії становила 22 особи. Цікавим є розподіл по категоріях з схилом до переважання принципу “крові”. Так, квота для діячів науки і культури, імміграція яких відповідає інтересам України дорівнює 345 особам, що майже в 2 рази менше ніж в 2007 р., а квота для кровних родичів іммігранта — 3 965 осіб, що на 845 осіб більше ніж у 2007 р. На випадок коли квота вичерпана, можливою, за Законом, є натуралізація і поза обмеженнями, наприклад, особами, що мають статус “закордонних українців”.

Згідно з законом “Про правовий статус закордонних українців”, “закордонним українцем — є особа, що є громадянином іншої держави або особою без громадянства, що має українське етнічне походження або є походженням з України” [2]. При цьому закордонні українці — громадяни держав, з якими Україна має візовий режим, мають право на безкоштовне оформлення багаторазової візи для відвідання України без запрошення на 5 років на підставі посвідчення закордонного українця [2]. Закордонний українець може іммігрувати в Україну для ПМП поза межами квот на імміграцію і це право поширюється на його подружжя та дітей у разі їх спільного в’їзду в Україну [10].

У червні між Україною та ЄС було підписано “Угоду щодо реадмісії” та “Угоду про спрощення оформлення віз” [18; 19]. Остання передбачає безвізові поїздки громадян ЄС та преференції для громадян України (надання 5-річних та однорічних багаторазових віз для 10 категорій; оформлення безкоштовних віз для 12 категорій; фіксований консульській збір та ін.). До тексту “Угоди про спрощення візового режиму” Єврокомісія додала Політичну Декларацію Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії, щодо укладення угод про малий прикордонний рух з Україною (про безвізові поїздки мешканців прикордоння).

Очевидно, що м’які імміграційні вимоги обумовлені демографічним дисбалансом. Так, за даними ООН, Україна займає 4 місце в першій п’ятірці країн, де проживають міжнародні мігранти (1 місце займають США, 2 — Росія, 3 — Німеччина, 5 — Франція) і чисельність іммігрантів, які проживають в Україні, за оцінками ООН сягає 6,8 млн. осіб (3,6 % населення) [14]. Втім, більше 30 % українців живуть за межами України. Лише з 1994 р. по 2003р. з України вибуло 4,1 мільйони осіб [8]. Серед країн пострадянського простору Україна продукує найбільшу кількість мігрантів [17].

Між тим, країни сусіди виформовуючи підходи до імміграційних вимог, застосовують програми по залученню близькоетнічного населення — емігрантів з України, яких легше асимілювати ніж іммігрантів з Африки чи Азії. Незважаючи на зовнішню нешкідливість таких законів, їх справжні цілі можуть шкодити територіальній цілісності через розмивання ідентичності, національного самовизначення. Так, у Румунії та Словаччині, у 2001 р., коли виник перший подібний закон в Угорщині, визначили наміри Будапешта як спробу втручання в їх внутрішні справи [5, с. 2]. Втім, за умов отримання таких програм, маючи сотні тисяч “колишніх співвітчизників” у сусідніх державах, країни — сусіди отримують привід втручатися до внутрішніх справ один одного під гаслом захисту прав “закордонних” поляків, угорців, словаків, або “громадян Румунії”.

Так, наприклад, політики Румунії неодноразово виказували геополітичні прагнення переділу кордонів за взірцем 1918 р., мотивуючи це питанням захисту прав молдован, що проживають у Буджаку, яких у Румунії вважають етнічними румунами, посилаючись на визнаний депресивний стан українського При-

дунав'я, Бессарабії, Буджаку. Як наслідок, питання забезпечення прав етнічних українців, що проживають у Румунії, та етнічних румун, які проживають в Україні стало предметом політичного обговорення на урядовому рівні. Сторони звернулися до міжнародних експертів Ради Європи та Верховного комісара ОБСЄ з проханням проведення моніторингу у Чернівецькій області (Україна) та повітах Сучава і Ботошань (Румунія) щодо визначення стану захисту прав етнічних меншин. Починаючи з 2007 р. Румунія почала видачу румунських паспортів громадянам Молдови та України [9]. За даними румунського консульства в Україні, сьогодні на Західній Україні проживає 920 тисяч осіб, що отримали громадянство Румунії [11]. Масове надання румунського громадянства та імміграційна політика Румунії підтримує суверенітет сусідніх держав — запровадженням неоголошеної оптації: змінення територіальної приналежності методами міграційної політики (акт індивідуального вибору громадянства — “оптація” стає обґрунтуванням “права на самовизначення” населення території щодо національної належності).

“Захищати” права “своїх” намагаються і інші. Так, в 2001 р. угорський парламент ухвалив Закон “Про угорців, які проживають в сусідніх з Угорщиною країнах”, відомий під назвою “Про закордонного угорця” [13]; з 1994р. запроваджена Програма “Основні напрямки політики РФ відносно співвітчизників, що проживають за кордоном” (1994 р.), на основі якої у 1999 р. прийнято Закон “Про співвітчизників” [21]; з 1 січня 2006 р. чинним став Закон “Про словаків, що живуть за кордоном, та про зміни та доповнення до деяких законів” від 23.09.2005 р., який регулює державну підтримку словаків, що живуть за кордоном [1]; 7 вересня 2007 р. у Польщі прийнято Закон “Про Карту поляка”, який набув чинності у березні 2008 р.

Означені закони містять умови надання спеціальних статусів, що фактично стають аналогом подвійного громадянства в умовах його юридичної відсутності. Статус “закордонного угорця” означає фактичне прирівнювання угорців, які проживають в сусідніх країнах до громадян Угорщини. Це стосується прав на освіту, права натуралізації, проживання, працевлаштування.

Карта поляка видається полякам що проживають в тих країнах, де не можна отримувати подвійне громадянство [16, с. 5]. Надання карти поляка не означає надання громадянства, постій-

ного виду на проживання на території Польщі або права безвізового перетину кордонів Польщі. Карта засвідчує польську національність — мова йдеться про згуртування діаспори. Карту поляка може отримати: громадянин колишнього СРСР, який вважає себе поляком; який має докази польського походження; який продемонстрував хоча б середнє володіння польською мовою чи надав довідку від організації, що підтверджує його участь в розвитку польської меншини протягом, принаймні, 3-х років. Власник “Карт поляка” має право на пріоритетне отримання польського громадянства, отримання багаторазових віз та дозвіл на перебування в Польщі, спрощений в’їзд до Польщі; навчання у польських ВУЗах; отримання безкоштовної медичної страховки; можливість офіційно працювати в Польщі, створювати фірми; можливість отримання коштів, що призначені для підтримки поляків за кордоном. Попит на Карту поляка підвищується після вступу останньої до ЄС. Для видачі “Карт поляка” у 2008 р. створено Фонд “Допомога полякам на Сході”. Україна посідає 3 місце серед країн за кількістю громадян польського походження [7]. Експерти прогнозують змінення етнополітичної карти в Україні — і це в умовах, коли у Польщі відновлюються геополітичні амбіції щодо зміни лінії кордону не на користь України [4].

“Закордонним словаком” визнається особа, яка не проживає постійно на території Словаччини, хоча є її громадянином, а також особа, що не є громадянином Словаччини, проте зберігає національну самосвідомість, що мають підтвердити земляцтва або два закордонних словака; особа, предки якої були словаками; особа, що не була засуджена за навмисний кримінальний злочин [1].

Державна підтримка закордонним словакам спрямована на підтримку національної ідентичності словаків, та за параграфом № 5 Закону, ґрунтується на принципі територіальної цілісності та суверенітету держави, громадянином якої є закордонний словак, або на території якої проживає словак, що є суттєвою відмінністю словацької програми роботи із діаспорою від інших аналізованих програм. Втім, у Словаччині проживає 34 тис. осіб українського походження. Словаків в Україні налічується 6,4 тис. осіб [7].

Інструментом імміграційної політики Росії є Програма “Основні напрямки державної політики РФ відносно співвітчизників, що проживають за кордоном” (1994 р.). У ст. 1 Закону “Про

співвітчизників”, прийнятому в 1999 р. визначено, що “співвітчизниками” можуть бути 4 категорії осіб: громадяни РФ, що проживають за кордоном; особи, що мали громадянство СРСР; емігранти з СРСР й Росії; нащадки співвітчизників, “за винятком нащадків осіб титульних націй іноземних держав” [21]. В 2006 р. були прийняті документи, які свідчили про розвиток цієї політики: “Програма роботи зі співвітчизниками за кордоном на 2006-2008 рр.” [20], “Федеральна програма “Російська мова” (2006-2010)” й “Державна програма по сприянню добровільному переселенню в РФ співвітчизників, що проживають за кордоном” [3; 6]. Переселення “закордонних” співвітчизників спрямована на компенсацію демографічної кризи країни.

Отже, міграційні процеси здатні виступати індикатором ступеню геоекономічної активності та геополітичної рівноваги на різних ієрархічних рівнях політичного простору, індикатором геополітичної стабільності держави, бо віддзеркалює тенденції змінення демографічного потенціалу країни, індикатором лояльності населення щодо змін в соціально-економічному, політичному житті суспільства, індикатором процесу взаємопроникнення національних економік. Міграційна політика має отримати визнання в якості тактики підтримки національних інтересів за кордоном та в якості тактики втримання рівня економічного розвитку шляхом забезпечення обсягу та якості трудових ресурсів. Двоїста природа міграційних впливів обумовлює їх особливу геостратегічну значущість, вимагає визнання їх у якості найнебезпечніших чинників геополітичного впливу.

Література

1. Закон Словачії “Про словаків, що живуть за кордоном...” від 23.09.2005 р. — Доступ: <http://www.bestactive.com/slovakia/index.php/pmz/zakon-o-zagranichnyh-slovakah/>
2. Закон України “Про правовий статус закордонних українців” від 04.03.2004 // Відомості Верховної Ради. — 2004. — № 25. — Ст. 343.
3. Зевелёв И. А. Соотечественники в Российской политике на постсоветском пространстве // Россия в глобальной политике. — 2008. — № 1.
4. Калуски М. Поговорим об Украине откровенно, или о новой политике Польши по отношению к Украине // <http://www.inosmi.ru/stories/01/06/22/3006/218092.html>.

5. Комарчук Є. Нове румуно-угорське протистояння // Поступ. — 2001. — № 116.
6. Коробов А. А. Динамика государственной миграционной политики Российской Федерации: 2000-2006 гг. — Саратов: Изд. СГСЭУ, 2007. — 188 с.
7. Крисаченко В. С. Етнічна структура українського суспільства // Стратегічна панорама — 2004. — № 4. — С. 239-249.
8. Малиновская Е. Украина без барьеров // Отеч. записки. — 2004. — № 4.
9. Маракуца Г. С. Балканский прецедент. ООН может решить судьбу непризнанных республик СНГ // Независимая газета. — 2007, 19 февраля.
10. Москаль Г. Правовой статус закордонного українця — особливий вид правового статусу іноземця // Право України. — 2004. — № 10. — С. 35-37.
11. Неменский О. Независимость Косово и балканизация Центральной Европы. Великая Албания, Венгрия, Румыния, Болгария... Сербия, в конце концов! // Агентство политических новостей. — 2008, 12 марта.
12. Розпорядження КМУ від 7.08.2007 р. “Про встановлення квоти імміграції на 2007 р.” // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.
13. Солодкий С. Закон про закордонного угорця: “втручання” з благими намірами? // День. — 2001, 26 липня. — № 131.
14. Статистика Департаменту у справах біженців та притулку. // Офіційний сайт Держкомітету у справах національностей та релігій. — http://www.scnm.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=48867&cat_id=47922.
15. Статистика миграций. Итоговый отчет Еврокомиссии, МОМ, УВКБ ООН // Седеркопингский процесс. — http://soderkoping.org.ua/files/integration/LocalIntegration_FINAL_rus.pdf.
16. Стоєцький С. “Візове питання” в українсько-польських відносинах // Політичний менеджмент. — 2006. — № 1 (16). — С. 159-171.
17. Стратегія демографічного розвитку в період до 2015 р. Затверджена постановою Каб. Міністрів України від 24.06.2006 р. // Офіц. вісник України. — 2006. — № 26. — Ст. 161.

18. Угода між Україною та ЄС про реадмісію осіб // ВВР — 2008. — № 9.
19. Угода між Україною та ЄС про спрощення оформлення віз // ВВР. — 2008. — № 10.
20. Указ Президента РФ “О мерах по содействию добровольному переселению в РФ соотечественников, которые проживают за рубежом”. (“Программа ...”) от 22.06.2006 // Официальное представительство Президента России // <http://document.kremlin.ru/doc.asp?ID=034305>.
21. Федеральный закон “О государственной политике РФ в отношении соотечественников за рубежом” от 17.03.1999 // <http://www.duma.gov.ru/search/kmpage/84200017/ii/sootech/99-fz.htm>.

Резюме

Статья посвящена анализу формирования миграционной политики в условиях геополитической трансформации. Представлены типы миграционной политики, отражающие геополитический статус государства, его геостратегический выбор.

Рецензент доктор полит. наук, профессор С. Д. Василенко

УДК 327.7

О. І. Гринько

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ТА ВЕЛИКІ ЦЕНТРИ (досвід Європейського союзу)

Регіональна політика в СРСР була мало пристосованою до нинішніх ринкових умов. Це відноситься і до проблеми регулювання розвитку найбільшої агломерації. Саме тому для становлення нової української регіональної політики такий великий інтерес представляє майже 60-річний досвід країн Західної Європи у вказаній області.

Вже в 30-х роках ХХ століття деякі європейські країни, в т. ч. Великобританія і СРСР, визнали “надмірним” розвиток найбільшої агломерації своїх держав і навіть цілих районів, хоч і з різних причин [1]. Високий ступінь концентрації [2] в них населення і господарства став розглядатися як одна з найважливіших регіональних проблем, що вимагають втручання держави. У перше післявоєнне десятиліття цю проблему регіональної

політики стали вважати пріоритетною також у Франції, Нідерландах, Італії, Угорщині. До кінця 50-х років вона в тому або іншому ступені стала актуальною для більшості “крупних” європейських країн, за винятком, мабуть, ФРН.

В цілому, чим розвиненіша була країна, тим більше гострою була для неї проблема гіпертрофії найбільших центрів, особливо столиць і їх регіонів, для деяких унітарних держав — єдиного або домінуючого крупного центру або регіону. Для федеральних держав через історичні чинники (Німеччині, Швейцарії, Австрії і Бельгії) ця проблема була не така гостра.

На практиці політика розвантаження найбільшої агломерації почала здійснюватися в країнах Західної Європи після закінчення Другої світової війни. Першопроходцем стала Великобританія, де навіть війна не перервала дослідження в цій області [3]. Крім того, країна мало постраждала від війни, і необхідність відновлення міст і господарства не стала препятствием для реалізації регіональної політики. У інших західноєвропейських країнах політика розвантаження почалася тільки в 50-х роках. Так, в Нідерландах, що значно більше постраждали від війни, чим Великобританія, політикові розвантаження почали проводити лише з кінця 50-х років, а до цього стимулювали розвиток своєї колективної столиці — Ранстада і вхідних в неї найбільших центрів (Роттердама, Амстердама і ін.).

Виділялися два основні негативні наслідки надмірного розвитку найбільших центрів. По-перше, погіршали умови життя населення і функціонування економіки. Розвиток нових галузей і функцій був утруднений потенціалом попередньої індустріальної епохи, що зберігався. Найбільші центри не виконували в повному об’ємі своїх функцій джерела нововведень для решти території країни. Вже існуючі підприємства страждали від браку вільних площ для розширення виробництва, транспортних, екологічних і інших проблем.

По-друге, посилилися кризові явища в периферійних районах і ареалах, що не мають крупної агломерації і позбавлених імпульсів розвитку [4]. Загострювалися соціальні і економічні проблеми слабозвинених (хрестоматійний приклад — Південь Італії) і депресивних територій (наприклад, північних районів Великобританії і Франції). Саме частина найбільшої агломерації

і їх оточення були оголошені основними винуватцями, на думку держави, зайве поляризованого розвитку.

При розвантаженні найбільших центрів виникла проблема неспівпадання інтересів бізнесу і держави. Бізнес був зацікавлений у винесенні своїх потужностей, але бажано в прилеглі (близькі) до найбільших центрів ареали. Саме там наявність вільних площ (“green sites”) поєднуються з транспортною доступністю і близькістю до центрів ухвалення рішень. Туди ж прагнули і найбільш кваліфіковані кадри, що підсилювало тяжіння бізнесу до цих територій. Паралельно розвивалися субурбанізація населення і господарства. Проте все ж таки, як правило, підприємства “йшли” за кадрами, а не навпаки.

В той же час посилювалися кризові явища в депресивних і слаборозвинених, найчастіше периферійних [5] районах. Ці райони були непривабливі для інвесторів із-за віддаленості, недостатнього розвитку інфраструктури, низької якості робочої сили, поганого стану середовища, негативного іміджу [6] і т. д. Від держави було потрібно зусилля по їх стимулюванню [7]. Його допомога в рамках регіональної політики стала важливим чинником розміщення господарства. Природно, особлива увага була приділена залученню мобільного капіталу, значна частина якого була пов’язана з процесом розвантаження найбільших центрів. Стимулюючи її, західноєвропейські держави прагнули каналізувати потоки, що утворювалися, по можливості, в проблемні райони. Саме у 50-і роки виник і термін “міграція промисловості [8]”.

Обмеження розвитку найбільшої агломерації і їх розвантаження стали важливим напрямом національної регіональної політики, яка в багатьох країнах отримала інституційне і законодавче закріплення, причому не тільки на загальнодержавній, але при необхідності і на регіональному і місцевому рівнях. У регіональної політики були дві основна мета: стимулювання розвитку кризових (слаборозвинених і депресивних) територій і розвантаження найбільших центрів або регіонів, перш за все столичних. Для досягнення першої мети держава прагнула максимально використовувати “мобільні ресурси” політики розвантаження, так само як і інші потоки, безпосередньо з політикою розвантаження не зв’язані — наприклад, іноземні капіталовкладення. Сформувалася цілком логічна і закінчена схема регіональної політики.

У СРСР спроби обмеження зростання найбільших центрів за допомогою заборонних заходів, і перш за все, інституту прописки були зроблені ще в 30-х роках. У післявоєнні роки по цьому ж шляху, хоч і в м'якшому варіанті, пішла Угорщина, а за нею і інші країни Східної Європи.

У країнах Західної Європи поєднувалися обмежувальні і стимулюючі заходи. Обмеження були не такі строгі, як в СРСР, економічно виборчі і направлені перш за все на недопущення в найбільші центри виробників рутинних товарів і послуг. До кроків, зроблених на загальнодержавному рівні, були додані заходи в рамках фізичного планування на місцевому рівні. Стимулюючі заходи включали пільги для населення і компаній, охочих покинути найбільшу агломерацію, наприклад, при вирішенні кадрових проблем.

Класичний приклад політики розвантаження — досвід Великобританії, де протягом тривалого періоду для розміщення нового або розширення існуючого промислового об'єкту в столиці і Бірмінгемській агломерації і їх регіонах потрібні спеціальний дозвіл, а також дозвіл від місцевих властей. При цьому для отримання дозволу треба було довести властям, що проєкт може бути реалізований лише у вказаних центрах/регіонах. Одночасно значні “підйомні” пропонувалися тим компаніям і, у меншій мірі, фізично особам, які були готові мігрувати з обох центрів і регіонів.

Значні пільги чекали інвесторів незалежно від їх походження в депресивних районах. Розвантаження обох агломерацій і їх регіонів було “зав'язане” з розвитком депресивних територій півночі і заходу країни. І, дійсно, на північ країни мігрували значні потужності з півдня, особливо з Великого Лондона і Південно-східного району в цілому [9].

І в соціалістичних, і капіталістичних країнах держава виводила з найбільших центрів безпосередньо підконтрольні йому підприємства і установи, зокрема у сфері управління і науки. Як не дивно, краще це вдавалося в капіталістичних країнах. Найбільших успіхів досягли Великобританія [10] і Франція. У цій країні виведення підприємства і установ із столичного регіону немало сприяло розвитку “метрополій рівноваги”, що заохочуються державою для створення противаг столиці.

Особливо слід зазначити реалізовані в Західній Європі програми будівництва нових міст, наприклад, британські програми

розвитку нових міст, що розширюються [11]. Значною мірою за рахунок міграції населення і господарства з “найближчої” агломерації вдалося створити економічно цілком автономні центри, а зовсім не міста-спальні. У багато з вказаних міст, як виявляється з матеріалів переписів населення, більше людей щодня приїжджає трудитися, чим виїжджає. У них наголошується висока якість життя населення (правда, більшість складає середній клас). Недаремно в основу проектів нових міст лягла ідея “міста-саду”.

Питання про результативність політики розвантаження найбільшої агломерації вельми дискусійне. Як показує приклад СРСР і Угорщини, упор на чисто обмежувальні заходи не приніс результатів. У обох країнах не вдалося реально добитися декларованого розвантаження столичної агломерації, а в СРСР — і інших крупних центрів, включаючи столиці союзних республік. Так, в СРСР чисельність їх населення регулярно виявлялася значно вище планованою. Аналогічна ситуація наголошувалася і в Угорщині — за рідкісними виключеннями більшість “компонентів” політики розвантаження Будапешта провалилися [12].

Навпаки, в розвинених країнах Європи вдалося добитися зниження чисельності населення і зайнятості в багатьох найбільших центрах, витиснення з них значного числа підприємств і установ. Але не ясно, в якому ступені ці результати були пов’язані з власне державною політикою їх розвантаження або, ширше, з регіональною політикою в цілому.

Багато в чому вказані успіхи пояснювалися природними тенденціями регіонального розвитку — субурбанізацією населення і господарської діяльності. Населення покидало найбільші центри, бажаючи жити в комфортабельніших індивідуальних будинках поза межами агломерації. Нормальне функціонування багатьох підприємств і установ вимагало значних вільних площ, вельми дорогих або просто відсутніх в межах найбільших центрів. Частково міграція підприємств була викликана переїздом найбільш кваліфікованих кадрів. Тяга до “малоповерхової” захопила одночасно і частина населення, і частина бізнесу.

Крім того, науково-технічний прогрес зробив можливою територіальну роз’єднаність різних підрозділів компаній, і частина їх виробничих ланцюжків, особливо масове виробництво, була перенесена у внеагломерационное простір, що дозволяло економити значні засоби, не втрачаючи керованості. Йшло активне

відділення управління, науки і НІОКР, дослідного виробництва і реклами від масового виробництва [13].

Високо оцінити дієвість урядової регіональної політики дозволяють результати опитів компаній, що порахували її одним з основних чинників розміщення господарства в 50-60-і роки, визначили їх рішення про перенесення потужностей [14]. Але так же ясно, що для розвантаження найбільших центрів тенденції субурбанізації опинилися не менше, а, скоріше, більш значущими.

Аналізуючи післявоєнну історію регіональної політики в розвинених країнах, можна прийти до висновку, що вона здатна уповільнити або прискорити “природні” тенденції регіонального розвитку, але не може повернути їх назад [15].

Багаторічне розвантаження агломерації в розвинених країнах Європи, що прискорила процеси субурбанізації, мала для них і негативні наслідки. У їх межах виникли кризові ареали, що отримали назви “внутрішніх”, — “inner areas” (хоча це і не завжди відповідало реальній географії — наприклад, в Амстердамі). Ці ареали стали місцем зосередження маргінальних груп населення [16], що не мали засобів для переселення в дорожче житло. В той же час робочі місця, що вимагають не дуже високої кваліфікації, “мігрували”, що привело до зростання безробіття. Значне число іммігрантів в цих ареалах ще більш ускладнило проблему [17]. Поряд з вельми процвітаючими кварталами виникли вельми вихуджені “острови” бідності. Хвилювання в них відмічені в багатьох країнах — Великобританії, Франції, Бельгії і ін. [18]

Ці ареали характеризувалися не тільки низькою якістю життя, але і ізоляцією їх жителів від основної маси населення. У їх відношенні стали використовувати термін “соціальна виключеність” (“social exclusion”). Держава почала проводити політику інтеграції, об’єктом якої стали не тільки іммігранти, але і інші компактні маргінальні групи населення.

Взагалі, “соціальна виключеність” була характерна також для значної частини слаборозвинених і депресивних територій, наприклад, периферійних територій Південної Італії або шахтарських селищ Валлонії і Уельсу. Проте, мабуть, зіграли роль різкість меж в міських районах і очевидність кризових явищ, на відміну від поступових переходів на великих територіях [19].

Звичайно, кризі вказаних ареалів сприяла не тільки регіональна політика. Зміни в смаках населення і чинниках розмі-

щення господарства більш значущі. Але частка “провини” колишньої “розвантажувальної” регіональної політики, безумовно, була. Можливо, її “відмінили” дещо пізно і проводили декілька інтенсивніше, ніж слідувало. Природно, все це було усвідомлено і урядовими експертами. У 70-і роки була проведена ревізія регіональної політики. В результаті виникло і організаційно оформився новий напрям, направлений на розвиток переважно “внутрішніх” ареалів найбільшої агломерації. У 90-і роки воно стимулювалося вже і в рамках єдиної регіональної політики ЄС.

Заміна політики обмеження розвитку стимулюванням кризових ареалів проходила при посиленні фрагментації соціально-економічного простору. Дуалізм територіальної структури ряду держав (Італії, Великобританії, Франції) був подоланий. Усередині багатьох районів збільшувалася черезполосиця успішних і кризових територій. Не дивлячись на підвищення мобільності, вимоги капіталу до території ставали все більш виборчими [20]. Все це викликало адекватну відповідь держави. Територіальні об’єкти регіональної політики “мініатюризувались”. Відбувся перехід від політики розвитку значних за площею територій до підтримки окремих центрів і навіть їх частин. Ареали кризи в найбільшій агломерації, часто оточені вельми процвітаючими ареалами, стали просто новим типом кризових територій. Не дивлячись на їх центральне географічне положення, з соціально-економічної точки зору вони є частиною периферії.

Але на стимулюванні розвитку внутрішніх ареалів ревізія регіональної політики не закінчилася. Глобалізація світової економіки, що зачепила в 90-і роки і колишні соціалістичні країни, також сприяла зміні політики держав відносно найбільшої агломерації. Глобалізація означала посилення конкуренції між країнами, але основна її тяжкість лягла на плечі найбільших (“глобальних” [21]) міст. Політика їх розвантаження стала протиріччя національним інтересам, підриваючи конкурентоспроможність європейських країн в світі.

Відбувається перехід до політики підтримки крупних міст — правда, дуже утрудненою обмеженнями, що накладаються Європейським Союзом для забезпечення свободи конкуренції. Вельми показовий приклад Нідерландів, де нова політика, що включає стимулювання розвитку Ранстадта, отримала назву просторової (а не регіональної, як вона іменувалася раніше, коли об-

межувала його розвиток). Правда, тільки в щодо гомогенних Нідерландах і Данії вказаний напрям став основним в регіональній політиці, да і то після рішення практично всіх інших регіональних проблем.

Новий напрям регіональної політики прописаний вже не так чітко, як колишнє, і не передбачає найчастіше надання прямої фінансової допомоги потенційним інвесторам. Упор робиться на розвиток інфраструктури в найширшому сенсі, підвищення якості робочої сили і середовища, поліпшення іміджу найбільших центрів. Ця політика сприяє також розвитку дрібного і середнього бізнесу.

Інструментарій регіональної політики значно диверсифікувався. Спочатку упор робили на наданні прямій фінансовій допомозі (іноді оплачувалося понад 50 % вартості проєкту). З початку 80-х років значно ширше використовуються непрямі заходи регіональної політики, направлені на збільшення інвестиційної привабливості вибраних територій, особливо в рамках єдиної регіональної політики ЄС. Природно, це стосується і політики заохочення найбільших центрів.

В даний час в Західній Європі відносно найбільших центрів проводиться одночасно два типи регіональної політики, які не завжди можна чітко відокремити один від одного. Скажімо, успішний проєкт реконструкції Лондонських доків (створення престижного житла і офісів, лінії швидкісного трамвая і внутрішньоміського аеропорту для ділових людей і ін.) привів до ліквідації внутрішнього кризового ареалу, але також і підсилив глобальні позиції британської столиці.

Таким чином, в даний час при розвитку найбільших центрів упор робиться на вирішенні двох проблем [22] — по-перше, ліквідації ареалів бідності, включенні їх в нормальне життя міста і країни, по-друге, на розвитку самих центрів, зміцнення їх позицій в глобальній конкуренції. При цьому найбільші центри розглядаються не ізольовано, а як ключові крапки, що дають стимули розвитку всій системі міст, всій території країни. При цьому ареали поза крупними містами набувають функцій їх обслуговування і виробництва більш рутинних товарів і послуг.

Обидві ці цілі прагне поєднувати і загальна регіональна політика ЄС. З 1994 року діє окрема програма URBAN [23], направлена на розвиток кризових ареалів в містах. Серед цих ареалів

багато кварталів найбільших центрів Західної Європи — Брюсселя, Відня, Берліна, Гренобля, Дубліна, Амстердама, Роттердама, Турину і ін. Допомога в рамках цієї програми надається і зовні офіційно виділених кризових територій, де-юре розширюючи географію загальної регіональної політики. Хоча офіційно зусилля направлені на кризові ареали міст, ясно, що вони будуть вельми сприятливі для іміджу вказаних центрів в цілому, підсилюючи їх глобальні позиції в порівнянні з центрами “третіх” країн.

Зміна політики держави від обмеження розвитку найбільших центрів до їх стимулювання не є корінним ідеологічним поворотом в регіональній політиці. Вона як і раніше направлена на розвиток кризових територій, але при більшому обліку стратегічних і економічних інтересів країни. Вказана зміна відображає як зміни в географії кризових територій, так і зміни в зовнішніх умовах, в яких реалізується регіональна політика. Іншими словами, вона адаптована до нових внутрішніх і зовнішніх умов [24]. Звичайно, це тільки загальний висновок, оскільки в кожній з країн регіональна політика має багато особливостей.

Не слід і ідеалізувати ситуацію, що склалася. Вказані два напрями регіональної політики відносно найбільших центрів часто конфліктують один з одним. Нові престижні і масштабні проекти, що реалізуються як у внутрішніх ареалах міст, так і поза ними, поза сумнівом, допомагають в міжнародній, та і внутрішній конкуренції. Але вони мало вирішують проблеми маргінальних груп населення, що проживають в ареалах, що торкнулися, або поблизу них. Для цих груп нове житло дуже дорого, нові робочі місця недоступні із-за низької кваліфікації. Їх витіснення — передумова подальшої геттоїзації [25].

У будь-якому випадку регіональна політика, у тому числі і відносно найбільшої агломерації не зникне. І мобільність капіталу [26], що збільшується, лише гарантує збереження ролі держави в регіональному розвитку. Без допомоги держави багато територій просто не справляться з таким “рухомим” капіталом. Лише регіональна політика здатна привернути і “закріпити” капітал.

Навіть збіглий аналіз західноєвропейського досвіду дозволяє зробити деякі практично цінні для України висновки.

Слід більше уваги приділяти вирівнюючій соціально орієнтованій регіональній політиці, у тому числі і коли йдеться про основну агломерацію [27].

Діяльність держави в найбільших центрах не повинна вести до подальшого збільшення їх внутрішніх диспропорцій, територіальної сегрегації (наприклад, іммігрантів). Її ризик повинен привертати особливу увагу держави, бо протіворечит його довгостроковим інтересам.

Необхідно створити систему контролю за використанням території міста (“фізичного планування”, або районного планування. Вона є необхідним місцевим доповненням регіональної політики, без якого її повноцінне функціонування неможливе.

Потрібний облік західного досвіду регулювання найбільших центрів різних періодів (50-70-х і 70-90-х років). Це пояснюється одночасним проходженням Україною різних етапів, “рознесених” на Заході за часом (наприклад, субурбанізації, формування внутрішніх кризових ареалів і джентріфікації). Таке “ущільнення” часу” — невід’ємна властивість перехідного періоду.

Жодне з напрямів регіональної політики не може функціонувати без законодавчої бази, що визначає зокрема її інституційну структуру, фінансові масштаби і географію. Доки все ці три компоненти в Україні відсутні. Їх створення — турбота державних, а не регіональних і міських властей, бо необхідно враховувати картину в країні в цілому.

Литература та примітки

1. Крупні міста і виклики глобалізації / Під ред. В. А. Колосова і Д. Еккерта. — Смоленськ, 2003. — С. 261-271.
2. Йдеться і про абсолютну (“щільністю”) і відносну (частка в країні) концентрацію.
3. Royal Commission. Report of the Royal Commission on the distribution of industrial population. — London: HMSO, 1940.
4. McCrone G. Regional policy in Britain. — London: Allen & Unwin, 1969.
5. Розуміючи периферійність не тільки в чисто географічному плані, але ширше.
6. За виразом одного англійського географа, “протягом довгого часу Шотландія для лондонця була все одно, що Сибір для москвича”.
7. European urban and regional studies. — 2001. — V. 8, № 2. — P. 97-184 (Special issue “Social polarization in metropolitan areas: The role of new regional policy).

8. Під нею розумівся не тільки фізичний переїзд підприємства (випадок відносно рідкісний), але і створення компанією, що базується в одному районі, потужностей в іншому. Слід пам'ятати, що йдеться про період прискороеного зростання економіки Західної Європи. [The movement of manufacturing industry in the UK 1945-1965. — London: HMSO, 1968.]
9. The movement of manufacturing industry in the UK 1945-1965. — 1968.
10. У Великобританії вказаний напрям регіональної політики функціонував ще в 80-і рр. і стосувалися навіть підрозділів Міністерства оборони.
11. Якщо нові міста створювалися практично на “порожньому місці”, то що розширюються вже на базі тих, що існують (при їх кратному зростанні чисельності).
12. Horvath G. Hungary. In: Bachtler J., Downes R., Gorzelak G. (Eds.) Transition, cohesion and regional policy in Central and Eastern Europe. Aldershot et al. — Ashgate, 2000. — P. 115-130.
13. Артоблевский С. С. Географія виробництва і невиробничої сфери в оброблювальній промисловості Великобританії // Изв. АН СРСР Сірий. геогр. — М., 1985. — № 3. — С. 76; Crum, R. E. Gudgin, G.: Non-production activities in UK manufacturing industry. — Brussels: Commission of the European, 1977.
14. The movement of manufacturing industry in the UK 1945-1965.
15. Artoblevskiy S. S. The capability of the state to solve regional problems. — Geoforum, 1990. — V. 21, № 4. — P. 449-454.
16. Безробітні, іммігранти (переважно “кольорові”), неповні сім'ї, пенсіонери...
17. Ця проблема “виявляється” навіть візуально.
18. The Brixton disorders 10-12 April 1981. — London: HMSO, 1982.
19. Madanipour A., Cars G., Allen J. (Eds.) Social exclusion in European Cities: Processes, experiences and responses. — London: Jessika Kingsley, 1998. — 301 p.
20. Harvey D. The urbanisation of capital. — Oxford: Blackwell, 1985.
21. “Закритий список”, який дуже важко поповнити, як показує приклад Берліна (частково, і Москви).
22. А. Куклински запропонував взагалі підрозділити регіональну політику на “соціальну” і “глобальну” [Kuklinski A.

- Efficiency versus equality: Old dilemmas and new approaches in regional policy. — Glasgow: EPRC Research paper 8, 1990.].
23. http://european.int/comm/regional_policy/urban2.
 24. Artobolevskiy S. S. Regional policy in Europe. — London: Jessika Kingsley, 1997. — V. VII. — 182 p.
 25. European urban and regional studies. — 2001. — V. 8, № 2. — P. 97-184 (Special issue “Social polarization in metropolitan areas: The role of new regional policy”).
 26. Dunning J. H. (Ed.) Regions, globalization and the knowledge-based economy. — Oxford: Oxford university press, 2000. — V. XIV. — 506 p.
 27. Саме по такому шляху пішли переважно экс-соціалістичні країни Європи [Batchler J., Dowries R., Gorzelak G. (Eds.) Transition, cohesion and regional policy in Central and Eastern Europe.. Aldershot et al. — Ashgate, 2000. — V. XVIII. — 378 p.].

Резюме

В данной статье говорится, что ограничение развития крупнейших агломераций и их разгрузка становится важным направлением национальной региональной политики, которая во многих странах получила институциональное и законодательное закрепление, причем не только на общегосударственной, но при необходимости и на региональном и местном уровнях.

Рецензент канд. истор. наук, доцент Н. В. Гаврилова

УДК

Т. М. Татаренко

РЕГІОНАЛІЗМ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЯВИЩЕ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ЩОДО АНАЛІЗУ ПРОБЛЕМИ

Наша країна перебуває на важливому етапі свого історичного розвитку. Реформаційні перетворення, що відбуваються у всіх сферах соціально-політичного життя, супроводжуються появою певних моделей розвитку, спрямованих на подолання структурних протиріч у суспільстві та модернізацію форм взаємодії між державою і соціальними спільнотами. Це посилює дію інтеграційних процесів й передбачає нові підходи в дослідженні проблем еволюції та ролі держави, припускає переоцінку критеріїв

її домінування у питаннях соціального розвитку, можливостей ефективно використовувати свої економічні на соціокультурні функції. Відтак це передбачає перетворення в системі державно-територіального устрою, якісний перелом у політичному способі життя, необхідність встановлення оптимальних взаємовідносин між цілим і частинами, центром і периферією.

Трансформаційні процеси у політичній сфері прискорили тенденції до регіоналізації країни, зміни статусу територіального простору регіонів, реорганізації владних структур на місцевому рівнях, що стимулює динамічний розвиток регіонів як суб'єктів політичного процесу на загальнодержавному і територіальному рівнях, тобто спостерігається тенденція їх політичної суб'єктивізації з вираженою регіональною самосвідомістю, інтересами і потребами. Сьогодні має бути запропонована нова парадигма регулювання регіонального розвитку, згідно з якою передбачались би параметри регіоналізації суспільного життя за основними напрямками — встановлення балансу відносин і гармонізація інтересів центру та регіонів, забезпечення регіональним співтовариствам умов для самореалізації, самоорганізації, врахування євро регіональних тенденцій розвитку держав. Не випадково проблема регіоналізму і регіональних відносин, аналіз дій доцентрових і відцентрових сил у державі виникла із практичних потреб, стає все більш актуальною та являє собою певний напрям сучасних наукових досліджень.

Посилення регіоналізму та своєрідний регіонально-етнічний протест проти Центру є загальною тенденцією розвитку багатьох сучасних держав. Регіоналізм як будь-яке соціально-економічне, етнополітичне, культурне явище не може бути обмежений рамками національної держави, її конституційно-правовими нормами, що, активно впливає на регіональні процеси. У дослідженні регіональних процесів регіоналізм, як соціальне явище, відносно до категорії держави розглядається як політичний інститут. Держава і регіон у своєму розвитку не протиставляються, а виступають як взаємозалежні та взаємообумовлені категорії. Тому концептуально-методологічні дослідження проблем регіональних політичних процесів припускають класифікацію регіоналізму щодо держави як суспільно-політичного інституту: наднаціональний, коли регіональні процеси здійснюються в межах кількох державних систем, і субнаціональний, що характеризується внутрішньо-

державними процесами, соціально-політичною й економічною самостійністю.

Поняття “регіоналізм” досліджується різними науковими школами та подається як суперечлива і широко дебатована концепція, яку часто ототожнюють із поняттям “регіоналізація”, щодо регіоналізму не має ніякого відношення і, на думку вчених, їх слід розмежовувати [1]. Регіоналізм більшою мірою належить до практики перерозподілу повноважень центральної влади з метою надання територіальній (регіональній) владі посередницької ролі у взаєминах між центральними та місцевими органами влади; водночас регіоналізація розглядається як процес, у межах якого центральні органи влади задовольняють вимоги регіону. Регіоналізм припускає конкретні політичні дії, регіоналізація ж передбачає певну тактику, курс; регіоналізм виходить із периферії, регіоналізація — це реакція центру у відповідь.

Досліджуючи сутність регіоналізму, Е. Томпсон трактує його як спосіб, яким окремі політичні партії та інші організації сприяють ідеї специфічності (виокремленості) регіону, тобто, регіоналізм є одночасно і ідеологією, і стратегією, яка використовується з метою забезпечення переваг для регіону. Регіоналізація належить до процесу передачі повноважень або обов’язків від центрального уряду до рівня регіональних адміністрацій. Цей процес стосується визнання регіональних одиниць як юридичних осіб територіального самоврядування, які значно відрізняються своїми культурними, економічними або політичними умовами для їх підтвердження [2].

Водночас вітчизняний вчений М. Михальченко, розглядаючи проблеми регіоналізму і регіоналізації, визначає “регіоналізм” як процес послідовних змін у територіальному поділі суспільства, не завжди врегульований законодавчо, зумовлений соціально-економічними і етнокультурними чинниками. Цей процес покликаний: по-перше, розподілити владні повноваження всередині єдиного політичного організму; по-друге, розвантажити державний центр через утворення нових субцентрів управління у межах територій; по-третє, поєднати загальнонаціональну політику із територіальною специфікою. На його думку про регіоналізацію можна вести мову, коли ідеї регіоналізму отримали втілення у державній політиці і вписані в законодавство. На практиці це означає “...законодавчий перерозділ повноважень за збереження чинної структури управління і самоврядування. Тобто регіоналізм, на відміну від

регіоналізації, не має інституційної складової. Це тільки стан або процес, який відбувається за межами суспільних інститутів” [3]. Не випадково “регіоналізація розглядається як наслідок посилення регіоналізму, а становлення до цього явища варіюється від визнання його нормальною реакцією на радянський гіперцентралізм до гостро негативних характеристик, що пов’язуються з політиканством місцевих еліт”. Домінує точка зору, що “регіоналізм і регіоналізація — антоніми централізму і централізації, але не синоніми сепаратизму й дезінтеграції” [4].

На думку А. Смірнова, регіоналізм пов’язаний із соціокультурними та політичними рухами, що виступають проти уніфікації та необґрунтованих об’єктивною необхідністю центристських тенденцій у багатьох сферах життя народів та держав, а також як відповідна система поглядів. Проте регіоналізація зумовлена процесом регіонального структурування простору, підвищення ролі регіонів у соціально-економічному та політичному житті суспільства [5]. Втім, М. Шульга зазначає, що базою для регіоналізму є “доктрини, які відбивають позиції різноманітних соціально-політичних суб’єктів на проблеми регіонів, а також політичний процес, що супроводжується зіткненням точок зору, позицій щодо цих питань, вироблення політичних і правових питань з цих же проблем на рівні політичних партій, державних органів, процес взаємодії регіонів і центру, регіонів між собою”. Із регіоналізацією вчений пов’язує процеси суспільно-політичного життя, які спрямовані на реалізацію ідей регіоналізму, наданням територіям особливого статусу, створенням відповідних державних органів і органів місцевого самоврядування [3].

В науковій літературі поняття “регіоналізм” і “регіоналізація” перетинаються з проблемами політико-територіальної організації держави, з питаннями централізації та децентралізації. Ці напрями в певній мірі є складовими в дослідженні регіональних процесів політичного життя держави. Проте регіональність як об’єктивний феномен є невід’ємним атрибутом будь-якої держави. Взаємовідносини та історична роль різних регіонів й історичних земель, які входять до складу держави, в одних країнах світу мають значення одного з ключових питань внутрішньої політики, в інших — не відіграють істотної ролі. Лише в першому випадку, коли явища пов’язані з регіональністю, визначають політичні явища та процеси або мають істотний вплив

на них, можна вести мову про регіональний фактор у політичному процесі держави [3].

Останнім часом на науковому рівні спостерігається підвищений інтерес до територіальної організації соціумів, яким притаманні потреби у самовираженні шляхом створення власних етнокультурних комплексів [4]. Регіоналізм у широкому розумінні — це явище суспільного життя, проблема управління, феномен регіональності. Не випадково, починаючи з 70-х рр. ХХ ст., поняттям “регіоналізм” здебільшого позначаються політико-соціальні прагнення регіонів, спрямовані на розширення своїх прав і компетенцій, збереження самобутності, традицій збалансування інтересів за лінією “центр-регіон”. Загалом регіоналізм — це природний принцип територіальної організації соціальних, політичних, економічних процесів, спрямований на практичне застосування тих можливостей і переваг, які впливають із територіального поділу сучасних суспільств. Він знаходить свій прояв у різних звичаях, типах менталітету, культурних особливостях, специфіці політичної поведінки. У разі його ігнорування на офіційному рівні або надмірної політизації явища регіоналізму втілюються у появу центрів регіонального тяжіння, що можуть протистояти владі та стимулювати її небажану децентралізацію [4].

В цих умовах необхідним є пошук оптимальних шляхів функціонування системи “центр — регіон”, який передбачає максимально повне врахування специфіки регіону, що склалася історично, особливостей регіонального буття, регіональної політичної субкультури. Формування раціональної територіальної структури та територіальної організації України як суспільно-територіального комплексу зумовлює потребу враховувати в регіональній політиці не лише природні й економічні, але й не меншою мірою — соціальні чинники [4].

Українські вчені О. Стегній та М. Чурілов розглядають регіоналізм як результат генезису суб’єктивної ідентифікації індивіда, що впливає на загальну ситуацію та соціальну поведінку населення регіону. Регіоналізм є проявом відмінностей між регіонами в характері суспільних відносин, економічного рівня розвитку, чисельності населення та його складу, соціальної диференціації та поділу праці. Параметром регіоналізму можуть бути погляди на принципи побудови політико-державного механізму управління внутрішньорегіональним розвитком, що безпо-

середньо залежить від рівня національної самоідентифікації мешканців регіону [6].

Визначення поняття “регіоналізм” нерідко ототожнюють із концептуальним підходом до вивчення місцевих проблем та відповідного розв’язання задач, що з них випливають на певному рівні (економічному, соціальному, політичному тощо), але домінуючим тут є інтереси та потреби певного просторового утворення. Ідеї регіоналізму приходять тоді, коли відповідна державна, наддержавна та місцева влада неефективно керує підпорядкованими територіями. Фактично це означає, що внутрішня (зовнішня) регіональна політика має методологічні прорахунки, тобто відсутнім є баланс відповідних інтересів [7].

Основою регіоналізму, зазначає Т. Кучеренко, виступає загострення існуючих регіональних суперечностей, що поділяються на два види — міжрегіональні суперечності та суперечності за лінією “центр — периферія”, а за сферами походження — на культурно-історичні суперечності, що сьогодні в Україні локалізуються на вісі “Схід — Захід”, та економічні, які визначаються процесами ієрархізації та значною мірою пояснюються через модель “центр — периферія” [8]. Відтак, регіоналізм виступає певною політичною концепцією, що відстоює потребу перерозподілу владних компетенцій між центром і регіонами на користь останніх, а також суспільно-політичну діяльність, спрямовану на реалізацію цієї концепції. Підґрунтям виникнення та розвитку регіональних рухів є регіональні інтереси населення та регіональна свідомість. Етнічний чинник має пріоритетне значення для формування регіонального простору, у межах якого населення усвідомлює свою тотожність і формулює регіональні вимоги, що можуть змінюватись в процесі розвитку. Проте забезпечити територіальну цілісність держави може регіоналізація — легітимний практичний процес збільшення обсягу прав і компетенцій регіональних органів влади (або створення подібних органів) [9].

Аналогічний погляд має А. Мурадян, який вважає регіоналізм соціально-політичним рухом, метою якого є посилення впливу регіональної спільноти на політичний процес, де регіон виступає як суб’єкт політичних відносин, що передбачає перерозподіл повноважень між центральними та регіональними органами влади, відповідну систему етно-культурних і політичних орієнтацій. Залежно від масштабів представництва регіональних

спільнот, регіоналізм поділяється на універсалістський та партикуляристський. Універсалістський регіоналізм — система поглядів, зорієнтованих на запровадження оптимального державного устрою, що передбачає розширення повноважень територій, з метою ефективного регулювання суспільних процесів, зокрема соціально-економічного та культурного розвитку. Це здебільшого відповідає федеративному державному устрою. Партикуляристський регіоналізм ґрунтується на територіальній спільності та природній єдності місцевих інтересів у прагненні зберігати та зміцнювати економічну, політичну, соціально-культурну самостійність і своєрідність свого краю за рахунок певного послаблення деяких функцій вищих структур влади та розширення можливостей місцевого самоврядування. Партикуляристський регіоналізм має мобілізаційний потенціал і є ідеологічним підґрунтям більшості масових регіональних рухів [10].

З точки зору методології дослідження регіональних процесів науковці розглядають регіоналізацію як процес функціонування та розвитку регіонів, їх формування як політичних суб'єктів та самобутніх соціально-політичних утворень, що здатні вирішувати нагальні проблеми власної життєдіяльності. Регіоналізація об'єднує в своїй цілісності національні, культурні, економічні, політичні явища з власною специфічною забарвленістю, а також систему відносин між людьми, соціальними групами, політичними утвореннями та владними структурами. Головне в регіоналізмі — наявність таксономічних ознак, які регулюють відносини між регіонами та центром. Водночас регіоналізація є процесом становлення та розвитку регіонів як відповідних суб'єктів нижчого за національний рівень, що мають свою систему виконавчої влади, незалежну від центральних органів, свої самоврядні інституції. В країнах, де існують повноправні регіони, регіоналізація є процесом, що виявляє таке складне явище як регіоналізм. В сучасній Україні регіоналізація знаходиться на етапі створення передумов для формування регіонів. Лише за умов формування регіонів дефакто можна ставити питання про регіоналізм як про явище суспільно-політичного життя, тому в процесі дослідження вважається доцільним користуватися терміном “регіоналізація” [11].

У сучасному світі одним із стимулів децентралізації є поліетнічна структура держави, однак модель національно-державного будівництва залишається домінуючою. Етнічний фактор регіона-

лізації є головним, що сприяє розвитку територіально-державного будівництва в двох паралельних напрямках — регіональному та етнічному, тобто політична система формується з урахуванням регіональної та етнічної структур. Прикладом цього може бути Бельгія, де існують два типи суб'єктів федерації — регіони та етнолінгвістичні спільноти, кожен з яких має свою компетенцію та самоврядування [12]. На процеси регіоналізації значно впливають історичні традиції, які мають субетнічні, історико-культурні розходження всередині гомогенного етнічного ареалу, а також історичне коріння, самосвідомість, розвинуту ідентичність. Не випадково, предметним полем регіональних досліджень виступає етнополітична конструкція державотворчих процесів в Україні, де важливе значення мають питання щодо задоволення специфічних потреб та інтересів усіх етноспільнот при нівелюванні будь-яких привілеїв на національному ґрунті, а також аналіз методологічних положень щодо управління етнонаціональними відносинами. В контексті аналізу регіональних процесів розглядаються концепції етнічної самоідентифікації, моделі етнокультурної самоорганізації спільнот, процеси політизації етнічності на рівні індивіда й етноспільноти, прояв етнічного фактора у внутрішньо- та міждержавних відносинах. Ці імперативи є відмінними, специфічними для населення регіонів, що склалися в різних історичних умовах відосібленості і певною мірою пояснюють причини й наслідки регіональної строкатості України, внутрішніх кордонів, розуміння явищ регіоналізму в цілому.

Як політична доктрина сьогодення виступає неорегіоналізм, який водночас базується і на традиційних етнокультурних, і на функціональних регіонах, межі яких в основному визначені економічною системою. На думку Р. Калітчак [13], головними параметрами цієї концепції є взаємоузгодженість глобального та регіонального факторів розвитку, економічна автономізація територіальних структур, утвердження регіоналістської політичної парадигми як ознаки становлення демократичного суспільства. Неорегіоналізм поєднує в собі нові суспільні цінності, цивілізаційні здобутки людства, зміни, що є результатом науково-технічної революції, тобто пристосовує різні напрями регіоналізму до сучасних умов. За М. Лендъел, неорегіоналізм, або новий регіоналізм, відображає оптимальний варіант розвитку регіонів у використанні їх внутрішнього потенціалу, насамперед традицій-

ної структури місцевої економіки та бізнесу, інституційних зв'язків між владою, підприємницькими структурами та громадськістю. Звідси, для здійснення реформ необхідно надати важелів перш за все регіональним та місцевим органам самоврядування [20]. Втім, Р. Калітчак вважає неорегіоналізм більш актуалізованою формою попередніх напрямів регіоналізму, відповідно на посилення регіоналістських тенденцій, тому використовує переважно вже відомі тези та намагається осучаснити наявний ідейно-політичний каркас. Водночас автор наголошує на варіативності концептуальних підходів до проблеми регіоналізму, що порушують питання про типологію цього явища [13].

Плюралізм позицій та багатовимірність у трактуванні регіоналізму свідчить про те, що не існує концепції регіоналізму як єдиного явища. Регіоналізм виступає як закономірна тенденція соціально-політичного та економічного розвитку країн, як одна з організаційних форм певного соціуму в політико-правовій сфері та засіб концептуалізації регіону як базового структурного елемента суспільства, прояв сукупності певних позицій, відносин, що віддзеркалюють індивідуальні та колективні погляди, думку щодо розвитку регіонів. Політичний регіоналізм детермінований історичною невідповідністю соціополітичної структуризації простору реаліям регіонального партикуляризму, репрезентує регіон як найбільш адекватну форму організації спільнот, які, враховуючи ті чи інші особливості, прагнуть виокремлення в межах певного соціуму. Однак для регіоналізму властиві адміністративна раціональність, економічна доцільність, регіон розглядається як складова організаційного рішення проблем сучасного суспільства, ефективного забезпечення сталого розвитку. Зумовлений потребами інституційної модернізації, політичний регіоналізм може ініціюватися як державою, так і наднаціональними структурами, він прагне тотальної деєтатизації або виступає за її поступову трансформацію в регіональному форматі. Загалом політичний регіоналізм визначається як система поглядів та ідей, що обґрунтовують доцільність утвердження регіону як повноправного суб'єкта політичного процесу та діяльність, що спрямована на досягнення цієї мети.

У сучасних умовах відбувається суттєва трансформація механізмів формування поля політики, базових технологій підтримки стабільності та організації діалогу держави й суспільства. Посту-

пово держава втрачає статус універсального регулятора. Гроші, закони, етичні норми, культурно-цивілізаційні традиції більш відповідають взаєморегулюванню індивідуальних за суттю відносин між людиною та владою, збереженню суспільної стабільності. Водночас спостерігається зростання компетенції державного управління та посилення ролі експертно-консультативних послуг у системі прийняття рішень. Тенденції до децентралізації та деконцентрації владних функцій верхів обумовили наростання поліцентричних форм адміністрування, ущільнення пірамідальної структури управління та перерозподіл форм відповідальності в лінійних структурах держави. Держава “знижує свій статус”, “розмножується у формі місцевих і регіональних урядів”, і в результаті настає “ера локалізації політики” як соціального регулятора [15].

Явища централізації та децентралізації публічної влади мають вияв у двох формах: політичній та адміністративній, тобто за своїм характером розрізняють політичну централізацію (децентралізацію) та адміністративну централізацію (децентралізацію) державної влади. На даному етапі державотворення в Україні домінуючою тенденцією є децентралізація державної влади, однак позиції вчених щодо її конкретних форм суттєво розходяться.

Дослідження теоретичних підходів дозволяє виділити ряд напрямів щодо аналізу процесу децентралізації влади. Зокрема, це децентралізація через делегування владних функцій органами місцевого самоврядування та місцевим органам виконавчої влади. М. Пухтинський висунув ідею “розумної децентралізації”, в основі якої розвиток інститутів місцевого самоврядування та чітке визначення меж делегування владних повноважень. Елементи децентралізації влади можуть проявлятися як на традиційних рівнях її територіальної організації (становлення системи місцевого самоврядування), так і при формуванні нових територіальних утворень, в особливостях управління містами. Проте, визначення територіального устрою у вигляді унітарно-децентралізованої держави не можна розглядати як розвиток процесу автономізації та деволуції територіальної влади [16].

Принцип децентралізації влади, паралельно з принципом деконцентрації, вважає В. Борденюк, передбачає поділ праці між центром та органами місцевого самоврядування при здійсненні окремих функцій державної влади [17]. Децентралізація передбачає передачу “центром” окремих повноважень місцевим вибор-

чим органам та органам місцевого самоврядування; децентралізація — делегування повноважень призначеним з центру органам місцевої державної адміністрації. Втім, виокремити питання місцевого та державного значення непросто, тому важливою є проблема виділення критеріїв, за допомогою яких можливим було б їх розмежування.

На думку В. Борденюка та В. Кравченка, форми децентралізації можуть розрізнятися залежно від того, на рівень яких територіальних колективів та обраних ними органів передаються повноваження по здійсненню завдань і функцій державного управління. Якщо ці функції передаються на рівень територіальних спільнот (громад, общин, комун тощо), об'єднаних спільним проживанням у межах низової ланки адміністративно-територіального устрою держави, то такий вид децентралізації має форму місцевого самоврядування. Якщо здійснення завдань і функцій держави на місцях доручається територіальним колективам адміністративно-територіальних одиниць вищого рівня, ніж громада, то така децентралізація має форму регіонального самоврядування, яка може виявлятися як територіальна (обласна чи регіональна) автономія, або як власне регіональне самоврядування. Вищезазначені форми самоврядування відрізняються за ступенем децентралізації державної влади. Так, в умовах територіальної автономії децентралізація влади відбувається на рівні територіальних колективів та обраних ними органів, що формуються в межах адміністративно-територіальної одиниці найвищої ланки; в умовах регіонального самоврядування децентралізація влади відбувається й на рівні середньої ланки адміністративно-територіального устрою, але в межах виконавчої влади. В умовах територіальної автономії децентралізація охоплює також окремі повноваження законодавчої влади, що дозволяє розглядати її як законодавчу або державну автономію [18].

У дослідженні проблем децентралізації влади визначається напрям, який представляє позицію щодо поєднання реального механізму місцевого самоврядування, широкої адміністративної автономії, вдосконалення адміністративно-територіального устрою шляхом його реформування [19]. Місцеве самоврядування, за М. Корнієнко, є проявом демократичної форми децентралізації влади на рівні територіальних колективів громадян та правової, організаційної, фінансової автономії тих органів, які вони оби-

рають [20]. Територіальна автономізація є компромісом між центром та периферією, що передбачає надання периферії широким повноважень. Політична активність, етнокультурні, економічні, географічні параметри, а також розміри території та чисельність населення є умовами автономізації. Процес “адресної автономізації” (децентралізації) сприяє розвитку політичної внутрішньодержавної асиметрії, що є характерним для структури деяких європейських країн.

Отже, рівень адміністративних одиниць першого порядку може бути по-різному представленим у тій чи іншій моделі територіально-державного устрою. В більш централізованих, унітарних країнах регіональний рівень може простежуватись менш виразно, але головне полягає в тому, що регіональні суб’єкти на правах автономії є основою держави. Стрижневим є поєднання регіоналізму та місцевого самоврядування як індикатора рівня демократії. Формування системи самоврядування простежується на двох територіальних рівнях — регіональному та місцевому. Співвідношення управління територіями, яке здійснюється центром, дозволяє визначити рівень та характер централізації/ децентралізації державної влади, формат взаємовідносин між центральною та регіональною владою. Природно, що сьогодні в Україні процес суб’єктивізації регіонального простору набирає обертів, у зв’язку з чим актуалізується проблема реформування адміністративно-територіального устрою, пошуку моделі самоврядування та реалізації муніципальних реформ.

Таким чином, у сучасних умовах зростання ролі регіоналізму розглядається як об’єктивний процес, як засіб удосконалення територіальної організації, суспільних структур, розвитку відносин між різними рівнями публічної влади. Регіоналізація територіального простору актуалізує проблему співвідношення інтересів і повноважень у системі “центр — регіони”, диктує необхідність переосмислення наукових підходів до державного будівництва загалом. Баланс у відносинах “центр — регіони” багато в чому залежить від рівня розвитку політико-культурної ідентичності регіону, його соціальної й етнічної специфіки, історії. Важливу роль відіграє територіальний простір, його географічні, економічні, поселенські параметри. Внутрішньодержавна розмаїтість може сполучатися з компромісною формулою державної єдності, тобто сучасні підходи до проблеми регіоналізму припус-

кають встановлення та підтримку балансу пріоритетів, інтересів усіх сторін соціального організму, поєднання централізованих і децентралізованих засобів розв'язання регіонального розвитку.

Література

1. The Blackwell Encyclopaedia of Political Institutions / Vernon Bogdanor (Eds.). — Blackwell Reference, 1987.
2. Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / Уклад.: Кононов І. Ф., Бородачев В. П., Топольсків Д. М. — Луганськ: Альма-матер-Знання, 2002. — С. 96.
3. Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. — Дрогобич: Відродження, 2004. — С. 448-449.
4. Верменич Я. В. Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. — С. 31-32.
5. Политическая энциклопедия: В 2-х т. / Рук. проекта Т. Ю. Семегин. — М.: Мысль, 2000. — Т. 2. — С. 332-333.
6. Стегній О. Чурілов М. Регіоналізм в Україні як об'єкт соціологічного дослідження. — К., 1998. — С. 10.
7. Чужиков В.І. Регіональні інтеграційні стратегії постсоціалістичних країн Європи. — К.: Кадри, 2003. — С. 31.
8. Кучеренко Т. В. Дія моделі “центр-периферія” у поліетнічному просторі України // Вісник Харківського національного університету. — 2000. — № 487. — С. 140-142.
9. Козак Т. М. Зміст та співвідношення понять “регіон”, “регіоналізація” та “регіоналізм” // Вісник Львівського національного університету. Сер. “Міжнародні відносини”. — Львів, 1999. — Вип. 1. — С. 445-450.
10. Мурадян А. А. Регионализм как проблема политологии // Вестник Московского гос. ун-та. Сер.18. Социология и политология. — 1995. — № 3. — С. 83-89.
11. Регіоналізація і вибори як засоби удосконалення владних відносин в Україні: теорія і практика / За заг. ред. О. О. Дем'яніна; керівн. авт. кол. В. В. Лесничий. — Х.: Вид-во Хар РУ УАДУ, “Магістр”, 2003. — С. 24.
12. Колосов В. А. “Примордиализм” и современное национально-государственное строительство // Полис. — 1998. — № 3.

- С. 95-106; Павличук Е. И. Федеральная реформа Бельгии // Полис. — 1995. — № 5. — С.130-135.
13. Калітчак Р. Г. Італійський регіоналізм у контексті європейських інтеграційних процесів: Дис... канд. пол. наук (23.00.04 - Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку). — Львів: Львів. нац. ун-тет ім. І. Франка, 2004. — С. 36-43.
 14. Лендвел М. Спеціальні інститути розвитку територій: європейський досвід // Інститути та інструменти розвитку територій. На шляху до європейських принципів. — К.: Міленіум, 2001. — С. 67.
 15. Воронов В.І. Глобалізація і політика. Реалії і перспективи соціальних трансформацій. — К.: Генеза, 2004. — С. 36-37.
 16. Пухтинський М. Конституційні аспекти децентралізації влади в процесі державотворення і управління територіями // Актуальні проблеми управління територіями в Україні: Матер. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26-27 листопада 1992 р.) — К.: 1993. — С. 301-304; Пухтинський М. Територіальна організація влади в Україні // Українське право. — 1996. — Число 1. — С. 24-39.
 17. Борденюк В. Місцеве самоврядування: деякі проблеми децентралізації влади // Вдосконалення законодавства України в сучасних умовах: Зб. наук. ст. — К.: Інститут законодавства України, 1996. — С. 28-35.
 18. Борденюк В. Децентралізація державної влади і місцеве самоврядування: поняття, суть та форми (види) // Право України. — 2005. — № 1. — С. 21-25; Кравченко В. І. Територіальний устрій та місцеві органи влади України. — К.: Національний інститут стратегічних досліджень, 1995. — Вип. 43. — 88 с; Кравченко В.І. Місцеві фінанси України: Навч. посіб. — К.: Знання, КОО, 1999. — 487 с.
 19. Шаповал В. М. Державний устрій України: політико-правовий аспект проблеми // Українське право. — 1996. — Число 1. — С. 7-15.
 20. Корнієнко М. Обласна (регіональна) автономія: федералізація чи децентралізація // Українське право. — 1996. — Число 1. — С. 16-23; Корнієнко М. Місцеві ради в механізмі державної виконавчої влади // Проблеми реформування державної влади: конституційні та управлінські аспекти: Тези

довов., наук. повідомл. наук.-практ. конференції (м. Київ, 10-11 березня 1995 р.). — К.: Право, 1995. — 172 с.

Резюме

В статтє представлен анализ регионализма как многовекторная, многоуровневая система.

Рецензент доктор полит. наук, профессор А. М. Пойченко

УДК 32.082

І. Г. Терещенко

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

В Україні на сучасному етапі державотворення однією з важливих проблем є формування гендерної політики, яка має забезпечувати права людини у суспільстві. Гендер — поняття, що означає соціальну стать особи на відміну від біологічної [3, с. 114].

Проблема формування гендерної політики в Україні є актуальним напрямом наукових пошуків, що зумовлено демократизацією суспільства, пріоритетністю прав людини для держави, реформуванням соціальної та політичної сфер, процесами глобалізації та європейської інтеграції.

Питання гендерної політики займають досить значне місце в дослідженнях українських вчених. Так, філософським аспектам гендерного підходу присвячені праці О. Біленко, І. Жеребкіної, Д. Коновалова, К. Левченко та інші.; питаннями організаційно-правових та соціально-політичних засад формування і реалізації гендерної політики в Україні займалися Н. Болотіна, О. Балакірева, Т. Василевська, Н. Грицяк, О. Кириленко, Л. Кормич, Н. Лавриненко, К. Левченко, О. Руднева, Л. Смоляр та ін.; гендерними аспектами законодавства України (А. Олійник, Т. Мельник, З. Ромовська,). Тобто, науковцями вже досить багато зроблено в теоретичному осмисленні вказаних питань, але ще не всі проблеми формування гендерної політики достатньо розроблені.

Актуальність зазначених вище проблем, недостатня розробленість теоретичних і практичних питань у сфері гендерної політики зумовили мету статті — дослідити науково-теоретичні засади формування державної гендерною політики в Україні із врахуванням вже набутого досвіду.

В формуванні головних засад гендерної політики необхідно брати до уваги гендерну сферу, яка охоплює всі прояви і реалії функціонування суспільних відносин і має свій зміст, обсяг, організаційну структуру й форму діяльності. Змістом гендерної сфери є гендерні відносини, що виявляються в діяльності народів, націй, соціальних груп, особистостей. Обсяг гендерної сфери визначається наявністю в суспільстві розвиненості гендерних форм життєдіяльності соціумів, осмисленості ними гендерних цінностей, окресленості в державі гендерних прав, свобод, обов'язків і відповідальності, розвиненої гендерної культури. Розвиненість гендерної сфери зумовлена розвитком організаційних структур (у тому числі державного рівня) в суспільстві, здатністю їх до визначеності гендерних стратегій та активності впровадження в життя, до аналізу розвитку гендерної рівноваги в суспільстві й причин та наслідків її порушення, від детермінованості об'єктивних суспільних процесів гендерними чинниками тощо [6, с. 322-328].

Гендерна сфера виражена через форми гендерної діяльності, які детерміновані життям і діяльністю насамперед чоловіка і жінки. Така діяльність потребує цілеспрямованого регулювання, організації, ідеологічного вираження, нормативного закріплення і держава, через спеціально визначений орган, має це здійснювати властивими для неї інструментами [10, с. 14-21, 36-48].

Сучасне українське суспільство з певним історичним відставанням почало вирішувати питання запровадження ідей статевої гармонії в політичну практику. Це завдання реалізується в теоретико-правовій і в інституціональній формах.

Наукова концепція гендерної політики є передумовою її практичного здійснення на всіх рівнях державного управління. Подальшому розвитку концептуальних засад сприятиме нове розуміння таких понять, як: гендерна ідеологія — спеціалізоване знання, система ідей, цінностей та оцінок стосовно соціального статусу двох статевих груп — чоловіків і жінок, їхні загальні та специфічні інтереси; гендерні відносини — державна політика, діяльність політичних та громадських організацій, які відображають та захищають групові інтереси. Державна гендерна політика — це діяльність держави, спрямована на врахування диференційованих та спільних інтересів статевих груп, задоволення їх інтересів через надання гарантій рівної участі у всіх сферах публічного життя та створення збалансованої системи

соціального захисту для жінок і для чоловіків, держава особливо враховує інтереси жінок як великої соціально-демографічної групи, формує їхній правовий і соціальний статус, регламентує відносини із суспільством [11, с. 14-21; 12, с. 46-49, 64].

В центрі уваги формування гендерної політики в Україні сьогодні є пріоритетність прав людини для держави. Запровадження ідей гендерної рівності в сучасній українській політиці спирається на політико-правові теорії і практичний досвід різних епох багатьох країн світу, а також на вітчизняні правові та історичні традиції [1, с. 16-29, 54].

Процес формування законодавчої бази гендерної політики в незалежній Україні пройшов досить значний шлях від прийняття нормативно-правових актів для визначення засад та шляхів реалізації державної гендерної політики до проведення гендерної експертизи законодавства та проектів нормативно-правових актів, встановлення відповідальності за порушення гендерної рівності. Нормативно-правові акти регулюють всі сфери суспільного життя з урахуванням гендерних особливостей, встановлюють санкції за порушення правових норм; політичні заходи, що вживаються відповідними органами державної влади та главою держави, забороняють дискримінацію [4, с. 34-37].

Гендерний аспект знайшов відображення у відповідних статтях Основного закону України — Конституції, але сама Конституція України є непослідовною у викладенні положень щодо рівних можливостей чоловіків і жінок. Так, у частині третій статті 24 Конституції України закладена гендерна асиметрія, оскільки встановлено рівні можливості тільки “у громадсько-політичній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї”, але не передбачено рівних можливостей у сімейній та всіх інших сферах життя [2, с. 33-47; 8, с. 12].

Аналіз досвіду реалізації гендерної політики в країні в цілому та на місцевому рівні показує, що конституційні засади щодо гендерної політики в Україні не повною мірою відповідають вимогам Європейського Союзу та інших міжнародних організацій і залишаються ще декларативними.

Закони України про гендерну рівність спрямовані на законодавче осмислення і закріплення механізмів забезпечення гендерної рівності. Так, відповідно до ст. 8 Закону України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”

Верховна Рада України: визначає основні засади гендерної політики держави; застосовує у законодавчій діяльності принцип забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, але закон носить переважно політико-декларативний характер, а не нормативне наповнення його положень, зокрема стосовно питань “забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків у виборчому процесі”, “у сфері державної служби та служби в органах місцевого самоврядування”, “у праці та одержанні винагороди за неї”, “під час укладання колективних договорів та угод”, “у сфері підприємництва”, “у сфері соціального захисту” тощо, у зв’язку з чим без вирішення відповідних організаційних, фінансових, кадрових та інших питань фактично унеможлиблюється його реалізація на практиці [7].

На законодавче осмислення і закріплення механізмів забезпечення гендерної рівності спрямовані Укази Президента України: “Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”; “Про підвищення соціального статусу жінок в Україні”; Постанова Верховної Ради України “Про Рекомендації парламентських слухань “Становище жінок в Україні: реалії та перспективи”; регіональні документи щодо гендерної політики (Національний план дій щодо поліпшення становища жінок та сприяння впровадженню гендерної рівності у суспільстві на 2001-2005 роки; Цілі Розвитку Тисячоліття). Водночас нерозв’язаними залишаються ряд проблем у сфері гендерної політики: законодавство має переважно політико-декларативний характер; органи виконавчої влади, які уповноважені реалізовувати державну гендерну політику, діють без урахування специфіки гендерних відносин в Україні (дотримання рівноправного статусу жінок і чоловіків у сферах управління, зайнятості тощо) [2, с. 33-47].

Проблема становлення державних структур з питань забезпечення та реалізації гендерної політики є нова для України. Сьогодні в державі здійснюється пошук такої структури, яка б найбільш ефективно вирішувала проблеми державного управління у цій сфері.

Структура забезпечення гендерної рівності складається із спеціалізованих органів, що займаються поліпшенням становища жінок і питаннями рівності жінок і чоловіків. В цих органах створені такі структури, як: президентські (радник з гендер-

них питань; консультативно-дорадчий орган з гендерної проблематики та ін.); парламентські (радник з гендерних питань при Голові парламенту; парламентський комітет у справах гендерної рівності (рівних можливостей) або підкомітет у справах гендеру при одному з парламентських комітетів; науково-дорадчий орган з питань гендеру; жіночі фракції та ін.; урядові (радник при прем'єр-міністрі; управління при прем'єр-міністрі або інших високопоставлених членах кабінету; управління з гендерної проблематики, створене як самостійна структура всередині кабінету міністрів, комісія у справах гендерної рівності при уряді та різного роду комітети, комісії; міністерства, державні комітети: державний комітет у справах гендерної рівності; в рамках міністерств — окремі структури з проблем гендерної рівності; структури з питань гендеру в місцевих органах; омбудсмен у справах гендерної рівності або рівних можливостей [5, с. 71-84, 165-167; 10, с. 108-118, 261].

Компетенція названих структур передбачає чітку відповідальність за впровадження і реалізацію гендерних підходів. Так, гарантом додержання Конституції України, прав і свобод людини й громадянина є Президент України. Верховна Рада України приймає закони, якими визначаються права та свободи людини й громадянина, гарантії цих прав і свобод, основні обов'язки громадянина, основи соціального захисту. У складі Верховної Ради України утворено Комітет з питань прав людини, національних меншин та міжнаціональних відносин, Комітет з питань охорони здоров'я, материнства та дитинства, Комітет з питань соціальної політики та праці, Комітет з питань європейської інтеграції, які мають гендерні компетенції. До основних компетенцій даних Комітетів Верховної Ради належить розгляд законопроектів про забезпечення рівних прав жінок та чоловіків та рівних можливостей їх реалізації [9, с. 10-14].

Формування системи державного управління гендерною сферою починається з найвищого (загальнодержавного) рівня і спускається до рівня окремої людини, тому важливим напрямком гендерної політики є удосконалення системи органів державного управління, здійснення вироблених ними гендерних стратегій на основі конституційно-правових норм, прийнятих у державі.

Гендерна політика реалізується через конкретні заходи, які вживаються державою та суспільством для утвердження гендерних принципів у різних сферах життя; національні, регіональні

(ухвалення загальнодержавних і, на їх основі, регіональних за- сад гендерної політики).

Важливе місце в гендерній політиці займають інститути громадянського суспільства (громадські організації, політичні партії, наукові та освітні заклади тощо) гендерного спрямуван- ня; взаємодія органів влади та громадянського суспільства, ок- ремих представників статевих груп; організаційні, фінансові, ос- вітня та інформаційна діяльність, застосування інших форм державної та регіональної діяльності для реалізації державної гендерної політики; засоби масової інформації, розповсюдження гендерної ідеології.

Запровадження спеціального інституту Уповноваженого Вер- ховної Ради України з прав людини є новацією у державно-пра- вовій системі захисту прав і свобод людини у нашій країні. У 55-й статті Конституції України закріплюється право особи звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого, а у 101-й статті визначається, що через нього здійснюється парламентсь- кий контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина. Статус, функції та компетенція Уповно- важеного Верховної Ради України з прав людини закріплені у конституційному Законі України “Про Уповноваженого Вер- ховної Ради України з прав людини”, прийнятому Верховною Ра- дою України 23 грудня 1997 р. При розробці цього закону було враховано позитивний досвід інституту омбудсмена (Уповнова- женого з прав людини) європейських країн [13, с. 82].

Таким чином, гендерна спрямованість державної політики має реалізовуватися тільки в контексті соціальної політики, тобто: вирішення питань зайнятості населення; сім’ї; материн- ства; дитинства; демографічної ситуації в суспільстві; гендерної компетентності відповідних органів державної влади. На жаль, сьогодні державні органи влади займаються головним чином поліпшенням становища жінок, а не сприянням гендерній рівності у сферах управління, зайнятості, освіти тощо.

З метою удосконалення реалізації гендерних проблем на ре- гіональному рівні пропонується створити Координаційну раду з гендерної політики при обласних державних адміністраціях.

В регіональних програм та при здійсненні регіонального моні- торингу необхідно враховувати показники індексу розвитку з ура- хуванням гендерного фактору та розширення можливостей жінок.

Література

1. Бакуменко В. Д., Грицяк Н. В. Теоретико-методологічні засади гендерної політики: закономірності та фактори вибору / Зб. наук. пр. НАДУ. — 2004 — № 1. — С. 14-23.
2. Болотіна Н. Б. Соціальне законодавство України: гендерна експертиза — К.: Логос, 2001. — 82 с.
3. Болотіна Н. Б. Гендерний розвиток: міжнародні ініціативи і трансформація концепції. // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. пр. — Одеса. — Вип. 10-11, 2001. — С. 114-19.
4. Гендерна експертиза українського законодавства. Концептуальні засади — К.: Логос, 2001. — 120 с.
5. Грицяк Н. Формування гендерної політики в Україні: проблеми теорії, методології, практики: Моногр. — К.: НАДУ, 2004. — 384 с.
6. Грицяк Н. В. Теоретичні засади гендерної політики // Вісн. НАДУ. — 2004. — № 1. — С. 322-328.
7. Закон України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” // <http://zakon.rada.gov.ua>.
8. Конституція України (Основний закон). — К.: Основи, 2008. — С. 47.
9. Кормич Л. Політика рівних прав — єдиний шлях до політичної стабільності // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. пр. — Одеса, 2001. — Вип. 10-11. — С. 8-18.
10. Левченко К. Б. Гендерна політика в Україні: визначення, формування, управління: Моногр. — Х.: НУВС, 2003. — 344 с.
11. Левченко К. Б. Гендерна рівність: філософсько-правовий аналіз. — Х.: НУВС, 2003. — 48 с.
12. Мельник Т. Гендерна політика в Україні. — К.: Логос, 1999. — 91 с.
13. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини // <http://www.ombudsman.kiev.ua>.

Резюме

В статье рассмотрены главные направления деятельности украинского государства по формированию гендерной политики.

Рецензент доктор филос. наук, профессор З. Б. Балабаева

МОДЕЛЬ ДЕРЖАВНОЇ РЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ ДИСКУРС

Україна в теперішній час перебуває на важливому етапі історичного розвитку. Відбуваються суттєві перетворення у всіх сферах життя суспільства. Зміни, які спостерігають останнім часом в країні, пов'язані з домінуванням ліберальних тенденцій щодо організації суспільного ладу. Вони сприяють появі нових орієнтирів розвитку, впливають на формування державної політики, в тому разі й релігійної політики. Тому одним з питань, які обговорюються політологами, є модель державної релігійної політики.

Мета нашої статті полягає в спробі з'ясування моделі державної релігійної політики, що склалася в сучасній Україні.

За роки незалежності України суттєво змінилося положення релігії й церкви в країні. Фахівці різних галузей (Л. Ануфрієв, Войналович, Єленський, Колодний, Філіпович) присвячують свої дослідження вивченню взаємовідносин секулярного та сакрального, створенню методологічних засад вивчення релігійного феномена в сучасному українському суспільстві.

Серед наукових проблем, розв'язанню яких присвячено політологічні дослідження в цій царині, зазначимо з'ясування перспектив реформування державно-церковних відносин (О. Рублюк), пошук шляхів вирішення проблеми реституції церковного майна (М. Рибачук).

Деякі автори присвячують увагу впливу процесів секуляризації на інститут політики, соціально-правові взаємовідносини між інститутами релігії, держави та політики (Ф. Шандор, О. Коваль), а також звертаються до соціально-політичних вчень окремих релігій (М. Кирюшко).

Серед наукових проблем, які на часі для вітчизняної політології, чільне місце посідають проблеми, пов'язані зі співвідношенням політики і релігії як різних сфер соціальної дійсності, їхнього взаємовпливу та впливу на суспільно-політичне життя в Україні. За таких обставин виникає потреба уточнення політологічного погляду на модель вітчизняної державної політики в релігійній сфері.

Для цього доцільно, на наш погляд, звернутися до огляду існуючих у світовій практиці моделей релігійної державної політики,

які знайшли відображення в спеціальній літературі. На думку В. Войналовича, “найбільш адекватною класифікацією політики щодо релігії, релігійних організацій, віруючих для новочасних суспільств може бути така, яка враховує: комплекс історико-культурних, політичних та, з іншого боку, релігійних і церковних факторів, які викликали до життя відповідну політичну лінію; наявність/відсутність державної ідеології та характеру залучення (відкинення) релігійного чинника для її легітимації; політико-правовий інструментарій, за допомогою якого ця політика здійснюється; ригідність або гнучкість політичної лінії” [4, с. 49-50].

Зазначені підстави, як стверджує науковець, дозволяють визначити типи політики щодо релігії, релігійних організацій та віруючих. Визначення типів релігійної політики дозволяє виокремити найпоширені в світі моделі, усвідомлення сутності яких має теоретичне та практичне значення, принаймні для України.

При цьому зауважимо, що підґрунтям для визначення типу державно-конфесійних відносин, релігійної політики в цілому вважають політичну практику держави щодо церкви. Спроби класифікувати моделі відносин держав та релігійних організацій дозволили дійти до визнання визначальності характеристик держави щодо змісту цієї політики в якості методологічних підвалин. Тобто, дослідження державної політики щодо релігії і релігійних організацій має спиратися на розуміння сутнісних характеристик державного утворення. Оскільки характеристики української держави були предметом міждисциплінарних досліджень, неодноразово обговорювалися на наукових конференціях та у фахових виданнях, вважаємо за доцільне докладно не зупинятися на висвітленні цього питання, а лише підкреслимо її статус, що визначено ст. 1 Конституції України: “Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава”.

Серед відомих у сучасному світі моделей політики щодо релігії та церкви зазвичай виділяють наступні (теократія, державна церква, визнані церкви з особливим статусом, коопераційна модель, акомодаційна модель, сепараційна модель):

- теократична модель відповідає такій політиці держави, у відповідності до якої наявне співпадіння державної ідеології з релігійною ідеологією, при цьому певна релігійна доктрина є підґрунтям політичного життя;

- модель політики релігійного ототожнення, тобто політика, що здійснюється державою, яка ототожнює себе лише з однією релігією, не припускає існування будь-якої іншої релігії, яка може суттєво впливати на перебіг політичного життя;
- модель політики “державна церква” передбачає існування державної церкви, що історично склалася. Державна церква в цьому випадку зазвичай являє собою історико-культурний феномен;
- модель “політика визнаності” припускає наявність релігійного розмаїття, проте передбачає виокремлення з усієї плюралістичності релігійної сцени групи релігійних організацій, які отримують політичне та юридичне визнання і, відповідно, захист з боку держави. Такий тип політичних відносин закріплюється законодавчо, за допомогою, наприклад, спеціальних договорів (конкордати) із визнаними церквами;
- модель “коопераційна політика” відповідає такому типу політичної практики держави щодо церкви, яку спрямовано на співпрацю з релігійними організаціями, які діють на її території.
- модель “політика відокремлення” пов’язана з секулярним характером держави та може відбутися конституційне закріплення відокремлення церкви і держави.

Будь-яка з наведених моделей релігійної політики в різних країнах у різні історичні часи має свої особливості. Відомо, що всередині 1990-х р. р. приблизно тридцять країн світу проголосило секулярний характер держави, при цьому більше половини з них конституційно закріпили відокремлення церкви і держави. Тому зрозуміло, що специфічні прояви “політики відокремлення”, яку ще зазначають як сепараціоністський тип політики, можуть перебувати в досить широкому діапазоні. Це відокремлення може бути антагоністичним, нейтралістським або доброзичливим.

Зауважимо, що жодна з наведених моделей типів державної політики щодо релігії, церкви та віруючих, не описує в повному обсязі політичну практику, яка складалася протягом історії розвитку людства з моменту виокремлення такого політичного інституту як держава. В той же час, кожна з моделей державної політики мала свою динаміку історичного розвитку. Той чи інший тип державної політики щодо релігії формувався завдяки взаємодії різних складових. На становлення певної моделі безпосередньо впливали історичні традиції, рівень політичної та

релігійної культури суспільства, його здатність захищати релігійні уподобання, внутрішньо- та зовнішньополітичні чинники тощо.

В. Єленський надає свою класифікацію моделей релігійної політики, яка за сучасних умов має переважно історичне значення [5]. В цій класифікації автор виділяє наступні моделі:

- модель “секуляристський абсолютизм” (приклад — ситуація в Албанії);
- модель “антагоністичного відокремлення” церкви від держави (приклад — колишній СРСР);
- модель нерівноправного союзу держави з найбільшою церквою, яку держава використовує для власної легітимізації (приклад — Румунія, Болгарія);
- модель ліберального ставлення, за якої влада погоджується зі значною роллю церкви у справі піднесення духовних цінностей, надає в цьому їй певну свободу в обмін на відмову від будь-яких дій, що не санкціоновано владою (приклад — Угорщина, Чехія);
- модель взаємодії, яка надає уявлення про постійну й активну взаємодію церкви (наприклад, католицької) й держави в режимі співпраці та (або) в режимі конкуренції (приклад — Польща).

Зрозуміло, що наведені класифікаційні схеми не охоплюють всього розмаїття державної політики в релігійній сфері, проте вони надають певне уявлення щодо основних підходів країн до можливості її розбудови за певних історичних умов.

Огляд основних характеристик моделей релігійної державної політики дає нам можливість з’ясувати, яка саме модель відповідає українському сьогоденню.

Для цього звернемося до Основного Закону України, яким є Конституція. В преамбулі цього документу зафіксовано, що “Верховна Рада України від імені Українського народу... усвідомлюючи відповідальність перед Богом... приймає цю Конституцію — Основний Закон України” [1].

Згадування “відповідальності перед Богом” в преамбулі Основного Закону України дає підстави передбачити певну релігійну спрямованість цього документу. Проте ст.35 Конституції проголошує, що “церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави”. На цій підставі можна стверджувати, що Україна

є секулярною державою та відноситься до тої групи країн світу, де конституційно закріплено відокремлення церкви і держави. Посилаючись на вимоги лише зазначеної статті, суто з формальних позицій можна стверджувати, що в Україні склалася така модель релігійної політики, яку, за наведеною вище класифікацією, умовно визначено як “політику відокремлення”. Оскільки ми повинні зважати на думку, що висловлена в преамбулі Основного Закону України, можна дійти висновку про певний дуалізм, який містить цей документ по відношенню до релігії й церкви в Україні. Такий само дуалізм спостерігаємо, якщо звернемося до Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації України” [2].

Вимоги цього нормативного акту законодавчо закріплюють свободу віросповідання та можливість не сповідувати жодної релігії і ніяким чином при цьому не створюють підстав залучати “відповідальність перед Богом”. Зауважимо також, що чіткого тлумачення сутності відокремленням церкви і держави не надано.

Існування певних протиріч у законодавчому полі, поняттява невизначеність утруднюють дослідження релігійних проблем у вітчизняному політичному просторі та припускають наявність подвійних стандартів в політичній практиці держави. Можна навести чимало прикладів в діяльності політичних інститутів, які не в повній мірі кореспондуються з уявленням про відокремлення церкви і держави. Складається враження, що реалізація задекларованого відокремлення в політиці залежить від суб’єктивного погляду очільників тієї чи іншої державної інституції на це питання.

Реальні дії влади за роки незалежності нагадують, скоріше, про пошук “зручних” відносин між владою та церквою, ніж виважену та послідовну політику держави в поліконфесійній країні.

Наведемо деякі приклади, що підтверджують нашу думку. Так, державними святами в Україні стали найвизначніші християнські (православні) свята. Присяга Президентом України приймається із залученням релігійної (православної) атрибутики.

Іншими прикладами, які свідчать про суперечливість дій виконавчої влади проголошеному відокремленню церкви і держави, є спроби введення християнської освіти у державних навчальних закладах, створення інституту військового капеланства, відвідування першими посадовими особами держави християнських свят та храмів, їхнє особисте тяжіння (переважно до православ’я).

Цей перелік, який можна продовжувати, значною мірою схиляє до думки, що насправді в Україні існує прихильність можновладців до політики підтримки церкви, що історично склалася як домінуюча релігійна організація, має значну кількість вірних та претендує — відкрито та (або) утаємничено — на статус державної. Тобто, в політичній практиці можна знайти чимало прикладів тяжіння до “політики визнаності”, яка припускає наявність привілейованої церкви та її захист з боку держави. Ми стаємо свідками того, як в Україні складається своєрідна модель “політики визнаності”, яка припускає наявність релігійної організації, що отримує спочатку лише політичне, а, згодом, й юридичне визнання, і, відповідно, захист з боку держави. Наведені приклади можуть бути розцінені як факти, що свідчать про очевидну готовність внести певних змін в законодавчі документи, які б затвердили перевагу християнства над іншими релігіями, що які сповідує в Україні. Така політична поведінка найвищих держслужбовців певною мірою відповідає очікуванням переважної частини жителів України, проте йде всупереч з вимогами діючого законодавства, які підкреслюють світський характер держави. Особливу увагу привертає ретельність, з якою ЗМІ висвітлюють прояви політико-релігійної поведінки найвищих українських держслужбовців, що, на наш погляд, дозволяє висунути принаймні два припущення. Перше припущення полягає в тому, що підтримка з боку влади певних релігійних об’єднань не є низкою розпорощених вчинків окремих державних осіб, а є свідченням існування прихованих, але спланованих та наполегливих намагань можновладців здійснити реформу державної релігійної політики. Відповідно до таких планів формується суспільна думка. Друге припущення пов’язано з тим, що влада, яка втрачає довіру громадян, саме в такий спосіб намагається підвищити свій рейтинг.

В останні роки також спостерігаємо спроби можновладців запровадити модель політики державної церкви. Переконливим доказом слушності такої думки може бути намагання окремих політичних сил “створити” державну церкву або надати подібний статус одній з діючих церковних організацій.

В передвиборних програмах політичних партій та блоків, які брали участь у виборній кампанії до Верховної Ради України в 2007 р., згадується лише “християнство”, проте назви інших

релігій залишаються поза увагою політиків, незважаючи на поліконфесійність суспільства. В текстах передвиборних програм партій та блоків, які виявилися переможцями в передвиборних змаганнях і нині мають представництво у вищому законодавчому органі держави, тобто можуть певним чином впливати на формування релігійної політики держави, найбільш чітко артикулювали свою позицію щодо релігійних питань такі політичні сили як Народна Самооборона — Наша Україна (НСНУ) та Комуністична партія України (КПУ) (перелік подано за кількістю мандатів) [3]. В їхніх передвиборних програмах знаходимо тези, які підтверджують наш погляд на певну невідповідність вимогам діючого законодавства в релігійній сфері.

В програмі НСНУ розгорнуто питання про доцільність створення в Україні єдиної помісної православної церкви. При цьому не береться до уваги, що ця модель може бути ефективною лише за наявності сталої історико-культурної традиції.

КПУ фактично декларує позитивне відношення до канонічного православ'я. Водночас ця політична сила вочевидь негативно налаштована проти інших релігійних об'єднань, які вона називає сектами, оскільки, на її думку, такі утворення шкодять розвитку українського суспільства. Тобто, можна припустити що названі політичні сили не мають толерантного відношення до рівноправ'я церков, свободи віросповідання, не зважаючи на декларовану повагу до релігійних питань. Такі позиції політичних сил щодо релігійного питання слід визначити як дещо контраверсійні по відношенню до діючого законодавства.

Водночас можна навести інші факти відсутності послідовної політики в релігійній площині такого політичного інституту як політичні партії на прикладі дій Партії регіонів. На президентських виборах 2004 р. голову Партії регіонів підтримала УПЦ (МП), що, на думку політологів, відштовхнуло частину виборців від голосування за лідера цієї політичної сили з боку представників інших конфесій. Набутий досвід Партія регіонів інтерпретувала своєрідним чином: на парламентських виборах 2006 р. у передвиборній програмі взагалі не було відображено ставлення до релігійного питання. Політичні події 2008 р., які було пов'язані з позачерговими виборами мера м. Києва та міської ради дозволили з'ясувати, що Партія регіонів знову повернулася до підтримки з боку УПЦ (МП).

Наведені факти свідчать про відсутність спільного бачення релігійних проблем в Україні політичними силами, які користуються підтримкою значної кількості виборців та беруть участь у представницькій владі, а також чіткої й послідовної державної політики в релігійній сфері.

За таких обставин необхідно визнати, що будь яка з відомих традиційних моделей не відповідає сучасній українській політичній практиці і потребує подальших уточнень. З огляду на те, що поліконфесійність в Україні загально визнано, а релігії притаманні як консолідуюча, так і деструктивна функції, доцільно, щоб формування релігійної політики держави відбувалося з дотриманням рекомендацій науковців. На наше переконання, в поліконфесійній країні, яка знаходиться в стані тривалої соціально-політичної кризи, де найбільші церкви знаходяться в канонічному конфлікті, а в суспільстві чимало атеїстично налаштованих осіб, варто приділяти більше уваги дослідженням в релігійній царині. Додамо також, що на становлення релігійної політики негативно впливає відсутність позитивного досвіду співпраці між державою та церквою, міжконфесійної співпраці, історико-культурної традиції. На цьому тлі, на наш погляд, важена релігійна політика в сучасній Україні мала б відповідати моделі фактичного відокремлення держави від церкви та мати нейтралістське або доброзичливе забарвлення.

Запровадження такої моделі державної релігійної політики в Україні, особливо з огляду на інші аспекти внутрішньої та зовнішньої політики (зокрема, міграційні процеси, світова економічна криза, активізація релігійного екстремізму тощо), дозволить забезпечити країну від можливості загострення суспільно-політичної ситуації, розгортання будь-яких конфліктів на релігійному підґрунті та сприятиме консолідації українського суспільства.

Таким чином:

1. За роки незалежності України в державі не склалося чіткої державної релігійної політики.
2. Відсутність послідовної політики в релігійній сфері не дозволяє визначити модель політики щодо релігії та церкви.
3. Найбільш прийнятною моделлю для України, з огляду на об'єктивні чинники, є така модель релігійної політики як відокремлення держави від церкви, що має нейтралістський або доброзичливий характер.

4. Становленню моделі відокремлення держави від церкви, яке закріплено законодавчо, заважає певна неузгодженість в правовому полі держави.
5. Проведення подальших політологічних досліджень сприятиме формуванню такої релігійної політики, яка відповідатиме інтересам суспільства і держави.

Література

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 1996. — № 30. — Ст. 141 зі змінами, внесеними згідно з Законом N 2222-IV від 08.12.2004 // ВВР. — 2005. — № 2. — Ст. 44.
2. Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації України” // Відомості Верховної Ради (ВВР). — 2004. — № 27-28. — Ст. 366.
3. Сайт Центральної виборчої комісії // <http://www.cvk.gov.ua/>
4. Войналович В. А. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій України 1940-1960 рр.: політичний дискурс. — К.: Світогляд, 2005. — 741 с.
5. Єленський В. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. — К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2002. — 420 с.

Резюме

В статье рассмотрена возможность определения модели государственной религиозной политики, которая сформировалась в Украине за годы независимости.

Рецензент канд. философ. наук, профессор Л. А. Ануфриев

УДК 327(4)

М. В. Войтенко

ЄВРОРЕГІОН ЯК ФОРМА ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

Важливим аспектом регіонального розвитку є налагодження транскордонного співробітництва між прикордонними регіонами та територіями. Однією з поширених форм транскордонного співробітництва є асоціації та інші подібні форми співробітництва су-

міжних регіонів як адміністративно-територіальних одиниць, що належать до різних європейських країн та мають свої органи управління та іменуються іноді як “євро регіони”. Під такою назвою європейські транскордонні об’єднання й відомі в Україні.

У Європейському Союзі прийнята низка документів, які стали законодавчою базою для роботи цих об’єднань. Зокрема, це Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними громадами, а також Європейська хартія місцевого самоврядування. В Україні ці відносини регулює закон “Про транскордонне співробітництво”. Крім того, наша країна рішенням Верховної Ради приєдналася до Європейської рамкової конвенції. Питання транскордонного співробітництва висвітлено у роботах українських досліджувачів. Вони підняли й питання співробітництва на рівні євро регіонів.

Метою даної статті є розгляд форм трансграничної співпраці, а також законодавчої бази, регулюючої дані форми співпраці, а також аналіз такої форми співпраці, як євро регіон. До євро регіонів відносяться і створені за участю деяких регіонів України Карпатський євро регіон та євро регіони “Буг”, “Верхній Прут”, “Нижній Дунай” [1, с. 43].

Правовою основою формування кожного з них є національне законодавство України і, відповідно, Білорусі, Молдови, Росії, Польщі, Румунії, Угорщини, а також Європейська конвенція про транскордонне співробітництво. Як правове поняття транскордонне співробітництво набуло широкого застосування після підписання державами-членами Ради Європи 21 травня 1980 р. Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або владами, у першій статті якої, зокрема, зазначалося, що “кожна Договірна Сторона зобов’язується підтримувати та заохочувати транскордонне співробітництво між територіальними громадами або владами, які знаходяться під її юрисдикцією” [2, с. 186]. Україна приєдналася до цієї Конвенції Постановою Верховної Ради України від 14 липня 1993 р. “Про приєднання України до Європейської конвенції про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними громадами або органами влади 1980 року” [3].

Стаття 2 цієї Конвенції містить визначення поняття “транскордонне співробітництво”, що “означає будь-які спільні дії, спрямовані на посилення та поглиблення добросусідських відносин

між територіальними громадами або властями, які знаходяться під юрисдикцією двох або декількох Договірних Сторін, та на укладання з цією метою будь-яких необхідних угод або досягнення домовленостей. Транскордонне співробітництво здійснюється в межах компетенції територіальних громад або властей, визначеної внутрішнім законодавством” [2, с. 187]. Тому транскордонне співробітництво можна розглядати як прототип міжнародної інтеграції на місцевому рівні [4, с. 105].

Крім Європейської конвенції про транскордонне співробітництво, правове підґрунтя для транскордонного співробітництва створюють Європейська хартія місцевого самоврядування (Страсбург, 15 жовтня 1985 р.), зокрема в частині, щодо права місцевих властей на свободу асоціацій, та Декларація про транскордонне співробітництво в Європі, ухвалена 6 листопада 1989 р. Комітетом Міністрів з нагоди 40-ї річниці Ради Європи. Транскордонному співробітництву присвячені окремі статті в низці правових актів, серед яких — Європейська хартія регіональних мов і меншин Ради Європи (Страсбург, 5 листопада 1992 р.) (Ст. 14), і документів, що мають рекомендаційний характер, таких як Декларація Асамблеї європейських регіонів щодо регіоналізму в Європі (Базель, 4 грудня 1996 р.) (Ст. 10, 11), проект Європейської Хартії про регіональне самоврядування, розглянутий 5 червня 1997 р. Конгресом місцевих та регіональних влад Європи Ради Європи (Ст. 8).

Лейтмотивом цих документів є теза про те, що основоположний принцип транскордонного співробітництва полягає в тому, щоб створювати зв’язки та договірні відносини в прикордонних зонах з метою пошуку спільних рішень ідентичних проблем” [5, с. 142]. Мова йде про послаблення “розділяючої” і посилення “контактної” функції кордону. У зв’язку з цим відбулися зміни і у понятійному апараті. Починаючи приблизно з 1960-х років ХХ ст. замість терміну “прикордонне співробітництво” в науковий та політичний обіг активно почав запроваджуватися термін “транскордонне співробітництво”. Це не було простою заміною одного терміна іншим, це означало зміну в поглядах на роль і функції державних кордонів на Європейському континенті [6, с. 137].

Транскордонне співробітництво умовно можна поділити на три основні форми. До першої можна віднести таку, що здійснюється за принципом *ad hoc* і здебільшого носить не-

формальний і неінституалізований характер, до другої входять міжрегіональні асоціації (робочі співдружності), які Дж. Деллі Зотті охарактеризував як “м’яку форму інституалізації”, а до третьої входять євро регіони, які він назвав “жорсткими інституціональними утвореннями” [7, с. 141].

В Україні офіційне визначення цього поняття міститься в першій статті Закону України “Про транскордонне співробітництво”, де, зокрема, зазначається, що “транскордонне співробітництво — це спільні дії, спрямовані на встановлення і поглиблення економічних, соціальних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших відносин між територіальними громадами, їх представницьким органом, місцевими органами виконавчої влади України та територіальними громадами, відповідними органами влади інших держав у межах компетенції, визначеної їх національним законодавством” [8, с. 250].

Що стосується поняття “євро регіону”, то на сьогоднішній день не існує загально визнаної теоретичної дефініції, яка б містила вичерпний та загально прийнятий перелік основних ознак цього явища. В той же час кожний з дослідників цієї проблеми пропонує своє визначення. Для прикладу, наведемо кілька визначень цього поняття. Так, виконавчий директор Одеського центру регіональних досліджень Ігор Студенніков запропонував такий варіант: “Євро регіон — це форма транскордонного співробітництва між територіальними громадами або місцевими органами влади прикордонних регіонів двох або більше держав, що мають спільний кордон, яке спрямоване на координацію їх взаємних зусиль і здійснення узгоджених заходів у різних сферах життєдіяльності у відповідності до національних законодавств і норм міжнародного права для вирішення спільних проблем і в інтересах людей, що населяють його територію по обидва боки державного кордону” [9, с. 94].

Автори колективної монографії присвяченої Карпатському євро регіону пишуть, що “євро регіон — це певний географічний простір, який включає частини двох або більше країн, які доводяться про координацію своєї діяльності в економічній, соціальній, культурній та інших галузях суспільного життя. Територіальними елементами транскордонних регіонів є адміністративно-територіальні райони суміжних держав” [10, с. 3].

Наталія Луцишин під поняттям єврорегіон розуміє “певне законодавчо закріплене просторове формування із чітко окресленими межами, до складу якого входять прикордонні господарські комплекси щонайменше двох держав, що мають спільний кордон, яке має за мету спільно і узгоджено стимулювати соціально-економічний розвиток своїх територій” [11, с. 77].

Захар Петренко дав таке визначення: “Єврорегіони — це міждержавні транскордонні регіональні асоціації, які охоплюють прикордонні області і розвиваються за погодженими планами та проектами” [12, с. 66].

У Законі України “Про транскордонне співробітництво” також міститься більш лаконічне визначення цього поняття: “єврорегіон — це організаційна форма співробітництва адміністративно-територіальних одиниць європейських держав, що здійснюється відповідно до дво- або багатосторонніх угод про транскордонне співробітництво” [13, с. 250].

Єврорегіони та подібні їм утворення виконують різні функції. В одних — це перш за все економічний розвиток, в інших пріоритетом є захист довкілля. Згідно статистики ЄС (EUROSTAT), у Європі існує 184 регіони, які розвивають прикордонні зв'язки, з яких 122 — прикордонні, а 58 межують не з державами-членами ЄС [14, с. 15], які утворюються в межах основних осей транскордонного співробітництва: Північноморсько-Середземноморського, Балтійсько-Адріатичного, Балтійсько-Чорноморського, Північноморсько-Чорноморського [15, с. 95].

Більшість з них мають ефективні органи управління, власний бюджет та займаються впровадженням конкретних проектів. Фінансування таких проектів, як правило, здійснюється за рахунок коштів національних та регіональних бюджетів і коштів програм ЄС. Держави при цьому розглядають єврорегіони як важливий інструмент регіональної політики.

Отже, регіональне співробітництво зосереджує увагу на механізмах зміцнення добросусідських відносин, воно покликане наповнити ці відносини постійно зростаючим потенціалом взаємодії і взаємозалежності. Транскордонне співробітництво в свою чергу стає корисним інструментом як у тому, що стосується соціально-економічного розвитку, так одночасно є складовою частиною добросусідських відносин із суміжними країнами. Воно може стати також своєрідним “дисипативним каналом”, через

який негативна енергія прикордонної напруженості, міжнародних непорозумінь могла б швидко трансформуватися у нові форми співробітництва [16, с. 22].

У результаті економічної, політичної та етносоціальної взаємодії прикордонних регіонів з прикордонними територіями сусідніх держав формуються транскордонні регіони (ТКР) двох типів — функціональні та територіальні. Функціональні ТКР утворюються на основі трудових, кооперативних і подібних зв'язків локального характеру між суб'єктами господарювання чи поселеннями двох або більше країн, які знаходяться в безпосередній близькості один від одного з різних сторін кордону.

Територіальні ТКР — це регіональні утворення, які сформувалися в межах одиниць адміністративно-територіального поділу двох (і більше) країн на основі реалізації спільних програм та угод, які підписані на рівні органів місцевого самоврядування. Саме до такого типу ТКР належать євро регіони, які вперше з'явилися на прикордонних просторах Західної Європи [15, с. 95].

У масштабі Європейського Союзу подібним утворенням надається особлива роль у здійсненні політики “економічного і соціального згуртування” (economic and social cohesion). У практичній площині це означає усунення нерівномірності умов. Так, Договором про заснування Європейського Співтовариства передбачено, що Співтовариство особливо намагається скоротити розрив між рівнями розвитку різних регіонів та зменшити відставання регіонів і островів, що знаходяться у найменш сприятливих умовах, включаючи сільські райони. Отже, регіональне вирівнювання є метою національної політики країн-членів ЄС. А політика регіонального об'єднання ЄС, яка проводилась Європейською Комісією, спрямована була саме на регіональне вирівнювання.

Внесок в усунення основних регіональних диспропорцій у Співтоваристві шляхом участі в розвитку чи структурній перебудові регіонів, що відстають у розвитку, та в конверсії промислових районів, що знаходяться у занепаді, покликаний зробити Європейський фонд регіонального розвитку. Крім того, створений Радою ЄС “Фонд згуртування” здійснює фінансове забезпечення проектів з охорони довкілля та транс'європейських мереж у сфері транспортної інфраструктури [1, с. 44].

Розвал комуністичної системи в Центральній Європі та на просторах колишнього СРСР привів до появи інтересу до нових

форм інтеграції, в тому числі і регіональної та субрегіональної. Утворення субрегіональних об'єднань розглядалось лідерами посткомуністичних держав, серед іншого, і як механізм прискореного входження в ЄС, і як каталізатор системних економічних перетворень. Та все ж, на початку 90-х років появи нових подібних ініціатив заважали неврегульованість питань спільних кордонів та проблеми національних меншин. Тодішнє керівництво деяких держав Центральної та Східної Європи (наприклад, Словаччини) розглядало єврорегіони як інструменти, які потенційно можуть бути використані для посилення відцентрових та сепаратистських тенденцій, посилення позицій якоїсь з національних меншин. Тому окремі єврорегіони (в тому числі й ті, в яких брали участь українські регіони) народжувались у складній прихованій боротьбі центральних владних структур з ініціативними регіональними лідерами, які нерідко спирались на підтримку авторитетної Ради Європи [17, с. 272-273].

Та все ж таки для країн-кандидатів на вступ до ЄС ЄР стали своєрідним полігоном, де пройшло випробування поєднання соціально-економічних умов та відповідного законодавства.

Єврорегіони, як форма прикордонного співробітництва, сприяють не тільки посиленню та поглибленню добросусідських відносин між державами, а й є своєрідним інструментом для інтеграції тієї або іншої країни до європейських структур. Це особливо важливо для України в зв'язку з просуванням кордонів Євросоюзу. Для України зближення з ЄС, набуття статусу асоційованого, а згодом повноправного члена ЄС, є стратегічною метою. Згідно із Стратегією інтеграції України до ЄС, затвердженої Указом Президента України від 11 червня 1998 р., практичне здійснення інтеграційного процесу можливе лише за умови доповнення загальноєвропейського виміру співпраці регіональною інтеграцією. Цей документ передбачав встановлення і поглиблення прямих контактів між окремими регіонами України та державами-членами ЄС, їх розвиток для поступового перенесення основної ваги інтеграційного процесу з центральних органів виконавчої влади на регіони, до органів місцевого самоврядування, територіальних громад. Враховуючи важливу для ЄС тенденцію, висловлену в гаслі “ЄС — від Союзу країн до Союзу регіонів”, даний напрям набував особливого значення [1, с. 45].

Єврорегіони розглядаються і як засіб врегулювання можливих територіальних проблем двох держав. Вони знімають напругу в царині можливих територіальних претензій. Дозволяють розв'язувати проблеми, пов'язані зі становищем національних меншостей. Це свого роду й полігон для апробації сумісності законодавства різних країн і правових систем.

Отже, єврорегіони мають найвищий рівень інституалізації серед усіх форм регіонального транскордонного співробітництва на рівні місцевих органів влади. Вони сприяють вирішенню, принаймні, двох принципових завдань. По-перше, приведення суб'єктів об'єднаної Європи до форм, найбільш прийнятних для їх економічної самодостатності. По-друге, це відпрацювання механізму співробітництва і взаємодії, який характерний для вже наявних технологій у ЄС. Встановлення такого типу співробітництва в рамках відповідної діяльності європейських інститутів забезпечує для них постійне співвідношення з сучасними європейськими стандартами

Зокрема це означає, що країни Центрально-Східної Європи дістають можливість для м'якого інтегрування в європейські структури, не порушуючи звичний для них контекст. В той же час слід відзначити, що формування європейських структур в Європейському співтоваристві та в посткомуністичних країнах суттєво відрізняється. Якщо для західних країн визначальним є "покращення" розвиненої багаторівневої системи взаємин, то для Центрально-Східної Європи головною метою є "відновлення" співробітництва всіх рівнів на руїнах колишнього СРСР і РЕВ [16, с. 23]. Вагомою особливістю єврорегіонів на постсоціалістичному просторі є те, що ініціатива їх утворення дуже часто належить не територіальним громадам, а центральним органам влади.

Сучасна Європа в цілому характеризується не тільки культурним розмаїттям і загальною історією своїх народів, але і великою кількістю кордонів, які розділяють регіони, етнічні групи, і досить часто — спільну ідентичність. Єврорегіони, членами яких є українські області, належать саме до тих територій, на яких відбувається цей поділ. Тобто вони, подібно до інших формувань такого типу у Центрально-Східній Європі, хтось більшою, а хтось меншою мірою, представляють у своєму складі етнічні групи, які мають за лінію кордону "історичну Батьківщину", де основна частина їх етносу виступає в ролі титульної

нації. Спільним для цих суб'єктів є те, що тут проживають, причому компактно, національні меншини, які, здебільшого, є не діаспорним, а автохтонним населенням. На певних ділянках вони складають єдиний етнічний масив по обидва боки державного кордону, з одного боку кордону — як національна меншина, з протилежного як титульна нація. Українсько-молдавсько-румунські єврорегіони характеризуються також продовженням на їх території складного процесу етнокультурної самоідентифікації та етнічного розмежування молдавської та румунської націй [16, с. 23].

Вирішенню цієї проблеми в Україні сприяє транскордонна співпраця між трьома країнами, що відповідає також узятим зобов'язанням щодо реалізації положень рамкової Конвенції про захист національних меншин та Європейської хартії регіональних мов або мов меншин. Це стосується, зокрема, положень Конвенції, які передбачають, що сторони не перешкоджатимуть здійсненню прав осіб, які належать до національних меншин, встановлювати та підтримувати вільні транскордонні контакти з особами, з якими їх об'єднують спільні етнічні, культурні, мовні або релігійні ознаки чи спільна культурна спадщина, не перешкоджатимуть участі цієї категорії осіб у діяльності неурядових організацій як на національному, так і на міжнародному рівнях, більше того, передбачають навіть, у разі потреби, укладення сторонами відповідних угод із сусідніми державами з метою захисту меншин та вжиття заходів щодо заохочення транскордонного співробітництва. Стосується це також положення Хартії, в яких серед цілей та принципів передбачено забезпечення того, щоб наявний, або новий, адміністративний поділ не створював перешкод розвитку відповідної регіональної мови або мови меншин, а серед заходів, спрямованих на заохочення використання регіональних мов чи мов меншин у суспільному житті — застосування міждержавних угод з метою сприяння контактам між особами, які використовують ту саму мову в різних галузях суспільного життя, та сприяння транскордонному співробітництву між органами регіонального або місцевого самоврядування, на території яких використовуються відповідні мови [16, с. 24].

Сучасна концепція транскордонного співробітництва в сфері регіонального розвитку насамперед пропонує переосмислити застарілі уявлення про адміністративно-територіальний устрій країни, про жителів прикордонних територій, про розвиток цих територій, про

властиві їм проблеми тощо. Адже які б шляхетні цілі держави не ставили перед собою, створюючи і зміцнюючи свої кордони, жителі прикордонних регіонів опиняються в дуже невідповідному становищі, зазнаючи на собі всіх тягот обмежень, пов'язаних із пересуванням людей, товарів і послуг. До того ж, перебуваючи на задвірках країни, вони відчують традиційну неувагу до них з боку центральної влади і стають заручниками регіональної диспропорції. Для самостійного розв'язання своїх проблем у них немає ні коштів, ні можливостей. У результаті багато регіонів перетворюються на депресивні, відсталі території. Тим часом, від рівня розвитку цих територій, від якості життя залежить багато чого, у тому числі й цілісність прикордонної держави [18, с. 16].

Досвід України щодо створення та функціонування єврорегіонів значно відмінний і показовий для розуміння процесів, що відбуваються в країні, пов'язаних із розвитком територіальних громад і регіонів у державі. Він дає уявлення про те, що таке насправді державна регіональна політика і що потрібно зробити, аби просунутися на шляху до Європи регіонів.

Намагаючись наслідувати європейський досвід, Україна ще у 1993 р., коли про необхідність транскордонного співробітництва говорилося лише в наукових колах, звернула свій погляд на такий феномен, як єврорегіони. Цього року в Україні було створено перший — Карпатський єврорегіон. До нього увійшли чотири області України (Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська і Чернівецька) та прикордонні регіони Польщі, Угорщини, Словаччини і Румунії. 1995 року за участю Волинської області та Люблінського воєводства Польщі було сформовано єврорегіон “Буг”, до складу якого через три роки увійшла і Брестська область Білорусі. Двохтисячного року було підписано статутні документи єврорегіону “Верхній Прут”, до якого увійшли Чернівецька область та два повіти від Молдови і Румунії [17, с. 273].

Таким чином, розвиток транскордонного співробітництва є головним чинником у процесі подолання диспропорції в економічному та соціальному розвитку суміжних територій України та нових країн-членів ЄС.

Література

1. Вишняков О. Правові аспекти транскордонного співробітництва між територіальними громадами або владами // На

- шляху до Європи. Український досвід єврорегіонів: Проект Київського центру Ін-ту Схід-Захід / Є. Кіш, О. Вишняков та інші; за ред. С. Максименка, І. Студеннікова. — К: Логос, 2000. — С. 35-48.
2. “Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними громадами або владами” // На шляху до Європи. Український досвід єврорегіонів: Проект Київського центру Ін-ту Схід-Захід/ Є. Кіш, О. Вишняков та інші; за ред. С. Максименка, І. Студеннікова. — К.: Логос, 2000. — С. 186-190.
 3. Постанова Верховної Ради України від 14 липня 1993 р. “Про приєднання України до Європейської конвенції про основні принципи транскордонного співробітництва між територіальними общинами або органами влади 1980 року” // Відомості Верховної Ради України. — 1993. — № 36. — Ст. 370.
 4. Регіональна політика ЄС після його розширення: Зб.: Редкол. Власюк О. С. та ін. — Ужгород: Ліра, 2004. — 244 с.
 5. Студенніков І. Транскордонне співробітництво та його місце в регіональному розвитку // Регіональна політика в країнах Європи: Уроки для України / Київ. центр Ін-ту Схід-Захід; за ред. С. Максименка. — К: Логос, 2000. — С. 138-170.
 6. Студенніков І. Транскордонне співробітництво в новітній історії України: проблеми дослідження // Записки історичного факультету. — Одеса: 2001. — Вип. 11. — С. 136-142.
 7. Zotti Delli G. Problems and Prospects of Transfrontier Cooperation. Alpe-Adria and the Euro-Region “Istria” // Regional Contact. — 1995. — № 10. — P. 140-147.
 8. Закон України “Про транскордонне співробітництво” // Регіональна політика України: інституційно-правове забезпечення: Збірник офіц. док. / За ред. З. С. Варналія. — К: НІСД, 2004. — С. 250-256.
 9. Студенніков І. Транскордонне співробітництво як крок до визначення концепції регіональної політики // На шляху до Європи. Український досвід єврорегіонів: Проект Київського центру Ін-ту Схід-Захід / Є. Кіш, О. Вишняков та інші; за ред. С. Максименка, І. Студеннікова. — К: Логос, 2000. — С. 93-100.
 10. Льво І., Палінчак М., Лендъел М. Карпатський Єврорегіон як модель регіонального співробітництва у Центральній і Східній Європі. — Ужгород: 1998. — 45 с.

11. Луцишин Н. Розвиток і функціонування транскордонного об'єднання — єврорегіону “Буг” // На шляху до Європи. Український досвід єврорегіонів: Проект Київського центру Ін-ту Схід-Захід / Є. Кіш, О. Вишняков та інші; за ред. С. Максименка, І. Студеннікова. — К: Логос, 2000. — С. 77-89.
12. Петренко З. Прикордонні регіони як нова форма міжнародної інтеграції // Економіка України. — 1999. — № 12. — С. 66-71.
13. Закон України “Про транскордонне співробітництво” // Регіональна політика України: інституційно-правове забезпечення: Збірник офіц. док. / За ред. З. С. Варналія. — К: НІСД, 2004. — С. 250-256.
14. Кіш Є. Транскордонне співробітництво та регіональна політика Європейського Союзу // На шляху до Європи. Український досвід єврорегіонів: /Проект Київського центру Ін-ту Схід-Захід/ Є. Кіш, О. Вишняков та інші; за ред. С. Максименка, І. Студеннікова. — К.: Логос, 2000. — С. 13-34.
15. Багров Н.. Региональная геополитика устойчивого развития — К: Либідь, 2002. — 254 с.
16. Семенюк О. П. Регіон як суб'єкт міжнародного співробітництва // Регіональна політика на сучасному етапі державотворення: проблеми децентралізації, ризики та перспективи впровадження: Матеріали щорічної загальноінститутської науково-практичної конференції (31 жовтня 2006 року). Гол. редкол. Іжа М. М. — Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2006. — С. 22-25.
17. Льюк І. Регіони Європи у транскордонному співробітництві: досвід для України // Політологічні та соціологічні студії. Збірник наукових праць. — Т. II. — Чернівці: Прут, 2002. — С. 263-278.
18. Перстньова Н. Транскордонне співробітництво, або український досвід єврорегіонів // Дзеркало тижня. — 2000. — 15-21 липня. — С. 16.

Резюме

Стаття посвячена вопросу создания еврорегионов в Европе и самим еврорегионам, как форме трансграничного сотрудничества. Показано, как еврорегион используется для подобного сотрудничества. Также рассмотрен вопрос, как еврорегион может быть использован для усиления сотрудничества между Украиной и странами-членами Европейского Союза

Рецензент доктор полит. наук, доцент О. И. Брусилевская

**ИДЕОЛОГИЯ СВОБОДЫ И ПРАВ ЧЕЛОВЕКА КАК ФАКТОР
УСТАНОВЛЕНИЯ НОВОГО МИРОПОРЯДКА В XXI ВЕКЕ**

После развала СССР США остались единственной и монополярной сверхдержавой. Эрозия советской идеологии и советской системы с помощью правозащитных технологий была доведена до логического конца. Но означало ли это, что американская монополярность стала воплощением прав и свобод человека?

В 1941 году президент США Франклин Делано Рузвельт сказал, что с нетерпением жаждет увидеть мир, основанный на четырех основных свободах: на свободе слова, свободе вероисповедания, свободе от нищеты и свободе от страха. Спустя 68 лет другой президент США Барак Обама вынужден был констатировать, что все эти свободы остались для мира невоплощенной мечтой [1, с. 354].

Идеология и практика “глобализации” с ее императивом рациональности и эффективности вытеснила большевистскую доктрину “победы коммунизма во всем мире”. Но это вовсе не означало наступление торжества справедливости, свободы и прав человека. Реальные практики глобализации на поверку оказались практиками формирования новой пирамиды господства. На вершине этой пирамиды оказались наиболее технологически успешные страны и экономические структуры. У подножья ее — большинство населения мира, “не прошедшего” жесткий экзамен на соответствие американоцентричным моделям эффективности.

Как и в прошедшую тоталитарную эпоху началось новое глобальное наступление институтов. Но это уже институты технотронного мира, институты, которые используют гораздо более тонченные и “глубокие” технологии проникновения и манипулирования сознанием.

Специалисты отмечают, что масштабы государственного вмешательства в экономическую, социальную и культурную жизнь на протяжении 80-90-х годов XX века не сокращались, а, напротив, возрастали. Даже дерегулирование рассматривалось ими как извращенная форма интервенционизма. Отныне институциональное вмешательство направляется на разрушение общественного сектора, снижение жизненного уровня, снятие таможенных барьеров.

еров. В конце XX - начале XXI века стало очевидным, что поддержание рынков открытыми требует не меньшей активности правительства, чем протекционизм.

Восторжествовав в глобальном масштабе, МВФ и Мировой Банк стали играть в капиталистической системе примерно такую же роль, как некогда Центральный Комитет КПСС — в рамках “коммунистического блока”. Эксперты МВФ и Мирового Банка являются той “высокой инстанцией”, которая определяет, “что делать с угольной промышленностью в России, как перестраивать кампании в Южной Корее, как управлять предприятиями в Мексике” [2, с. 40].

Практически нигде неолиберализм не привел к резкому сокращению правительственного аппарата. Особенно это относится к “новым демократическим странам” посткоммунистической эпохи. Так Россия, которая сократила общественный сектор почти в десять раз, увеличила государственный аппарат примерно в три раза. Приблизительно те же “сдвиги власти” наблюдаются в Украине, Молдове, Прибалтике, странах Средней Азии.

Тоталитарный характер идеологии и практики глобализации отмечен многими авторами. Английский журналист Крис Хартман говорит о “новой ортодоксии”, навязанной обществу. В основе ее, как и любой другой догматической системы, лежит теория, которая не столько анализирует реальность, сколько “говорит нам, как все должно быть” [3, с 5].

Новая битва между индивидами и институтами приобретает поистине глобальный характер и остроту. Глобальное восстание индивидов против институтов глобализации уже не удовлетворяется старыми идеологическими проектами. Сегодня не только в среде антиглобалистов, но в гораздо более широких кругах альтернативно настроенного мирового сообщества в свободном круговороте сталкиваются самые разнообразие идеи и концепции. Спектр их широк: от экофашизма, исламского фундаментализма до идей и психопрактик “освобождения сознания”. Сознание мира подобно Одиссею интуитивно прокладывает себе путь между Сциллой глобального техноэкономического монополизма и Харибдой социального тоталитаризма.

Все более отчетливой становится потребность в генерализации всех нынешних философско-футурологических интуиций, в выработке некоей резюмирующей формулы иначе-бытия и иначе-действия.

Такие настроения и попытки наблюдались и ранее. Вспомним о незаслуженно забытом анархизме, который в начале XX столетия выглядел как внушительный противовес всем диктатурам (пролетарским, нацистским, и прочим) эпохи. Показательными в этом отношении являются мысли одного из виднейших теоретиков анархизма П. А. Кропоткина. Будущее общество, считал он не должно строиться на государственных началах. Не может быть свободным общество, которым управляют из центра, в котором люди связаны вертикально по принципу господства и подчинения. Власти и насилию должны противостоять безвластие и взаимопомощь. Модель будущего общественного устройства по Кропоткину — модель общества “довольства для всех”, которое строится не по вертикальному, а по горизонтальному принципу на основе взаимопомощи и взаимной заинтересованности.

Вспомним о движении “новых левых” в 60-е годы XX века и их идеологе Герберте Маркузе. Он отмечал, что в сверхразвитых странах все большая часть населения превращается в одну огромную толпу пленников, плененных не тоталитарным режимом, а вольностями гражданского общества, чьи средства развлечения и создания душевного подъема принуждают Другого разделять их звуки, внешний вид и запахи” [4, с. 504]. Создание репрессивных потребностей давным-давно стало частью общественно необходимого труда — необходимого в том смысле, что без него нельзя будет поддерживать существующий способ производства.

Последователи Маркузе, бунтующие студенты, оккупировавшие университетские кампусы Западной Европы и США в конце 60-х — начале 70-х годов XX столетия так формулировали свою альтернативу буржуазной цивилизации:

- отдавать предпочтение чувственному опыту, а не рациональному знанию;
- жить ближе к природе, земле;
- придавать большее значение неведомому, мистическому, таинственным явления природы;
- выражать свой опыт невербально: упразднить литературу и искусство в традиционном смысле слова, как неестественные; обратиться к восклицаниям, молчанию, вибрациям и другим невербальным формам общения и самовыражения;
- от традиционного западного индивидуализма перейти к общинности...

Эти настроения в свое время обобщил по итогам опросов американский социолог Д. Янкелович: “Основная идея (молодежного движения — авт.) состоит в том, что следует открыть новую эру в общении человека с природой. В иерархии ценностей... студенческая культурная революция выше всего помещает природу и вообще все естественное. Подразумевается, что все природное, естественное — хорошо; все искусственное и противоречащее природе — плохо” [5, с. 168-169].

Сегодня существенным достижением “новой волны” демократических движений можно считать решительный разрыв с авторитарной политической культурой, типичной как для сталинской традиции в коммунистическом движении, так и для социал-демократических партий. Восторжествовал “сетевой” подход к решению организационных задач. Современные активисты стремятся свести к минимуму иерархию, сочетать автономию вовлеченных в протестные действия групп с принципом солидарности и единства действий. Они активно вовлекают молодежь и “новых работников”, порожденных информационной революцией. Однако эти движения мало корреспондируют с нынешними парламентскими партиями. Отсталость и оппортунизм, а то и прямое предательство партийных структур, их неспособность отреагировать на вызовы “корпоративной глобализации”, подтолкнули радикальную молодежь к выходу на улицы.

После “битвы в Сиэтле”, когда “антиглобализм” заявил о себе в США, он быстро распространился в Европе и Канаде. Опыт европейских выступлений 2000-2001 годов показал, что достигнув немислимых еще за год до того масштабов, движение обнаружало и ограниченность возможностей протеста [2, с. 571]. И главный “ограничитель возможностей” — духовный. К сожалению, в условиях “нового накала” социальных страстей из поля зрения нередко упускается главный ресурс личности — ресурс ее внутренней духовной свободы. Эта проблема особенно остро ставится на повестку дня нынешней радикально-демократической интеллигенцией. Ее тезис: “новую революцию сможет сделать только новая личность”.

Сегодня в новом контексте обсуждаются идеи “персоналистической революции” и “новой духовности”, авторство которых принадлежит великому русскому духовному философу Николаю Бердяеву. Духовная жизнь в бердяевском понимании не есть

исполнение законов. Она не есть “послушание общему”, обязательно, признанному нормальным. Духовная жизнь есть внутренняя борьба, испытание свободы. Новая духовность есть очищение личности от приспособления к социальной обыденности, к средненормальному сознанию. В новой духовности обнаруживается высший закон: только то, что от духа — свободно от лжи.

Свободно действующий дух не оторван от мира, он связан с этим миром, как его постоянный оппонент и, одновременно, как постоянный созидатель. В таком соотношении не материя определяет дух, а дух определяет материю. Бердяев утверждает: человек “призван к творческой работе в мире, он (будучи сам творением Бога) продолжает творение мира”. Духовное творчество — непрерывный апокалипсис этого мира. Персоналистическая революция и означает этот апокалипсис, тотальное преобразование мира отчужденного и падшего. Результатом такого апокалипсиса и такого преобразования может стать общество, в котором принцип общности будет органически связан с принципом личности, общество, в котором за каждой личностью будет признана абсолютная ценность и абсолютное достоинство как существа, имеющего свой “выход в вечность”.

В конце XX - начале XXI века эту тему развивают известные западные философы С. Гроф, П. Рассел и Э. Ласло. Они констатируют, что современный глобализированный мир сформировал такой образ жизни, который является угрозой для самой жизни. Они выступают с идеей тотального изменения сознания, с идеей “революции сознания”, которая способна изменить гибельный образ жизни.

В качестве главных принципов “революции сознания” они выдвигают:

- 1) Отказ от постановки и следования так называемым “линейным целям”. То есть отказ от такой жизненной стратегии в которой настоящее является “постоянным удобрением” для будущего. Отказ от модели постоянной ненасытности, порождающей все новые проблемы и все новые страдания.
- 2) Преодоление так называемой “автопроекции”, постоянного воображения себя в некоей лучшей, чем сейчас, ситуации, поиск решения всех проблем не в настоящем, а в будущем. Восприятие этой стратегии как стратегии гарантированного проигрыша.

- 3) Выход за грань эгоистического, фрагментарного мышления к универсализму, осознанию единства всего мироздания, глубокой связи с другими людьми, другими видами жизни, природой и космосом.

В любом случае идеология борьбы за свободу и права человека в XXI веке приобретает совершенно иное содержание, чем в веке XX. Если в XX веке она формировалась в русле традиционных либеральных представлений о свободе и правах человека как внешних характеристиках поведения человека в системе государственных и общественных институтов, то в XXI веке главный акцент делается на внутренней свободе, на внутреннем освобождении от внешних воздействий, от манипулятивных вторжений государственных и общественных институтов в мир личности. Право личности на освобождение духа и приоритет свободной духовной инициативы по отношению к общественному бытию рассматривается как главное и неотъемлемое право.

Традиционные права и свободы, порожденные системой и оставшиеся внутри системы неспособны обновить мир. Опираясь символами нашумевшего фантастического фильма Федора Бондарчука “Обитаемый остров”, на смену “выродкам” находящимся на вершине властной пирамиды могут прийти только “выродки”, находящиеся в оппозиции, о каких бы “общественных идеалах” они ни кричали. Они сохранят те же основные принципы господства и подчинения и те же государственные и общественные институты. Освобождение нужно ждать не отсюда. Оно может прийти только извне с помощью тех настроений и состояний, и с помощью тех людей, которые по своей внутренней организации вышли за пределы “мира сего”, стали другими, достигли внутреннего освобождения, которые видят иные горизонты и “новое небо” над головой.

Определенную историческую аналогию можно увидеть на примере первохристиан, которые свое мироощущение, свои социальные ожидания, свои жизненные практики никак не связывали с мироощущением, ожиданиями и жизненными практиками современного им общества. Никакие угрозы и страхи не могли сдерживать в те времена потока свободного духовного творчества и открытой, радостной жертвенной любви. Именно отсюда Римская империя интуитивно чувствовала для себя главную угро-

зу. Ибо мир первохристиан никак не вписывался в традиционные схемы господства и насилия, которые были единственно понятны имперско-варварскому мышлению. Мир первохристиан лишал смысла, превращал в абсурд все то, чему поклонялись, ради чего жили и сражались миллионы патрициев, плебеев, господ, рабов, граждан метрополии и варваров. Первохристиане с естественной легкостью отрицали “стержень этого мира”: власть, богатство, славу, господство.

Некие “дуновения” нового сознания, отдаленно напоминающие первохристианские мироощущения, начинают проникать и в нашу тяжелую атмосферу, до предела загрязненную отходами производства и продуктами гниения духа.

Литература

1. Обама Барак. Дерзость надежды: мысли о возрождении американской мечты. — СПб.: Азбука-классика, 2008. — 416 с.
2. Кагарлицкий Б. Ю. Политология революции. — М.: Алгоритм, 2007. — 576 с.
3. International socialism. — 1996, Winter. — № 73.
4. Маркузе Г. Эрос и цивилизация. Одномерный человек. — М.: АСТ, 2002. — С. 504.
5. The Changing Values of Campus / By D. Yankelovich Inc. — N.-Y., 1972. — P. 168-169.

Резюме

Розглядається проблема ідеології установа нового світового стану у ХХІ столітті.

Рецензент доктор. філософ. наук, професор З. В. Балабаєва.

УДК

М. А. Сапрыкина

СТАНДАРТЫ ГЕНДЕРНОГО РАВЕНСТВА В ЕС

Политика гендерного равенства в Европейском Союзе рассматривается как “всесторонний подход, который включает законодательство, интегрирование и позитивные действия” [1].

Для достижения задач гендерного равенства в ЕС задействованы такие структуры, как: Европейский Парламент, Совет Министров ЕС и Европейская Комиссия. Неправительственные

организации консультируют Европейскую комиссию через Консультативный комитет.

В Европейской комиссии (исполнительном органе в структуре ЕС, обладающем правом законодательной инициативы) существует Генеральный директорат по вопросам занятости, социальной политики и равных возможностей с двумя отделами “Равенство между мужчинами и женщинами” и “Равенство, действия против дискриминации: правовые вопросы”.

Отдел “Равенство между мужчинами и женщинами” координирует интегрирование гендерного равенства во все политики ЕС. Отдел “Равенство, действия против дискриминации: правовые вопросы” обеспечивает эффективную реализацию законодательства Европейского сообщества, повышает осведомленность и инициирует новые законодательные инициативы.

Помощь Генеральному директорату по вопросам занятости, социальной политики и равных возможностей в реализации политики гендерного равенства оказывает Консультативный комитет, Программный комитет, Группа госслужащих высшего уровня государств-членов и Междепартаментная группа комиссии.

Группа госслужащих высшего уровня государств-членов была создана в 2001 году в рамках Рамочной стратегии Сообщества по гендерному равенству на 2001-2005 гг с целью создания неформальной площадки для дискуссии и обмена информации по лучшим практикам и опыту, а также усиления синергии национальных политик и стратегий по гендерному интегрированию. Группу возглавляют представители Комиссии, которые собираются дважды в год, в рамках полугодового Президентства каждой из стран. Группа помогает президентствующим странам в обозначении сфер и приоритетов политики для Европейского Совета. С 2003 года Группа также помогает Европейской комиссии в подготовке Отчета по равенству между мужчинами и женщинами для Европейского Совета.

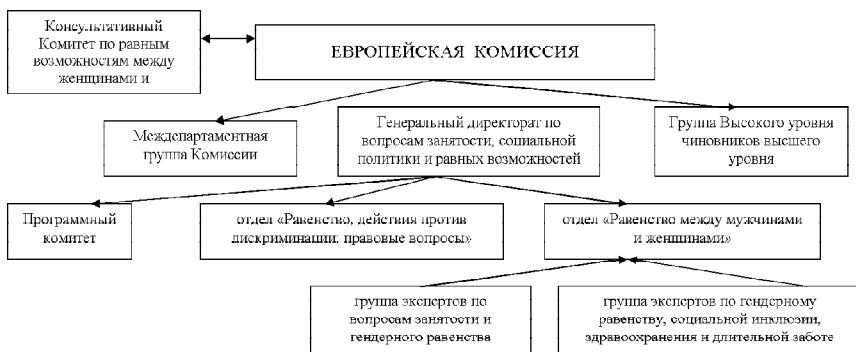
Консультативный Комитет по равным возможностям между женщинами и мужчинами был образован Комиссией в 1981 году для формулирования и реализации мер Сообщества, направленных на продвижение равных возможностей между мужчинами и женщинами и обеспечения обмена опытом и информации между различными стейкхолдерами [2]. Комитет состоит из 40 членов, избираемых на трехлетний срок (представители го-

сударств-членов и национальных институций, ответственных за гендерное равенство), по 5 членов от организаций-работодателей и профсоюзов на уровне ЕС, назначаемые Комиссией на основе предложений социальных партнеров. Представители общественных организаций могут присутствовать на заседаниях в качестве наблюдателей.

В Междепартаментную группу Комиссии входят представители всех департаментов Комиссии с целью разработки активностей по гендерному интегрированию, координации деятельности в ежегодных рабочих программах по гендерному равенству, мониторинга их реализации и обмена опытом.

Программный комитет по реализации стратегических программ ЕС по гендерному равенству был создан в рамках Рамочной стратегии Сообщества по гендерному равенству на 2001-2005 гг. Комитет, возглавляемый Комиссией, состоит из одного представителя государств-членов ЕС и Комиссии.

С ноября 2007 года две группы экспертов проводят внешнюю экспертизу работы Комиссии по вопросам реализации политик по гендерному равенству: группа экспертов по вопросам занятости и гендерного равенства и группа экспертов по гендерному равенству, социальной инклюзии, здравоохранению и длительной заботе [3]. Группы состоят из национальных экспертов от 27 государств-членов ЕС, 3 — от Исландии, Лихтенштейна и Норвегии, а также координирующая команда. Группы экспертов проводят ежегодные исследования, результаты которых предоставляются в отдел «Равенство между мужчинами и женщинами» Генерального директората по вопросам занятости, социальной политики и равных возможностей.

Европейский парламент — консультативно-законодательный орган ЕС, состоящий из представителей государств-членов, избираемых прямым голосованием в этих странах. Роль Европейского парламента в продвижении гендерного равенства значительна: принятие директив, бюджета и определение бюджетных приоритетов для программ гендерного равенства, различных политик, имеющих влияние на женщин, подготовка аналитических отчетов о предложениях Комиссии по улучшению прав женщин, проведение открытых слушаний по различным вопросам.

Одним из главных шагов Европейской политике по формированию “центра знаний по политике гендерного равенства” есть решение создания Европейского гендерного института, когда от идеи до воплощения прошло 12 лет.

Создание Института было предложено министром по гендерному равенству Швеции Маргарет Винберг в 1999 году, хотя первоначально сама идея появилась в 1995 году. Участники семинара (представители Европейской Комиссии и большинства стран-членов) приняли решение о необходимости формирования институции для координации, распространения информации и обмена знаний по гендерным вопросам. В Платформу социальной политики, принятую в декабре 2004 года, был включен пункт относительно основания Европейского гендерного института как механизма последующего продвижения гендерного равенства и необходимости проведения анализа относительно основания подобного института, которое было проведено в 2002 году. По методологии исследования было опрошено 59 экспертов: представители генеральных департаментов и агентств ЕС, европейского парламента, стран-членов, общественных организаций и академий на уровне ЕС, социальных партнеров ЕС и международных организаций. Вопросы исследования касались необходимости создания института гендерного равенства, главной цели института, заданий и тем исследования, организационной структуры, правления, деятельности. В дополнение, был проведен двухнедельный виртуальный форум по вопросу будущего института с участием 150 экспертов. По результатам исследования, было признано: на европейском уровне необходим партнер, который собирал бы информацию по гендерным вопросам и обеспечивал ею. Данная организация-партнер должна объединить разных партнеров. 49 респондентов из 59 опрошенных поддер-

жали идею создания института, 7 — подтвердили возможность, но не необходимость создания, 2 — были против, мотивируя, что существует Дублинский фонд, активно занимающийся вопросами гендерного равенства и 2 — затруднились с ответом. Главными проблемными вопросами были названы: возможное дублирование функций с существующими институциями ЕС, уменьшение ответственности и обязанностей других органов ЕС в связи с появлением нового органа, нивелирование концепции гендерного интегрирования при существовании единственного органа, ответственного за вопросы гендерного равенства — Института, нехватка финансовых ресурсов, нецеленаправленная работа Института из-за множества задач, бюрократия.

Главными выводами исследования стали:

1. Существует необходимость в создании Европейского гендерного института и продвижения инструментов гендерного интегрирования с репрезентативным и эффективным управлением.
2. Существует потребность в технической институции для систематизации имеющейся информации в Европе, однако Институт не должен дублировать работы другой институции.
3. Главная целевая группа деятельности Института находится на европейском уровне.
4. Институт должен заниматься практическими исследованиями, разработкой индикаторов гендерного интегрирования, консультационной деятельностью при помощи национальных институций в предоставлении информации, данных, исследований.
5. Институт должен иметь свое собственное помещение для обеспечения статуса, стабильности и для того, чтобы стать местом встречи исследователей, политиков и других стейкхолдеров.

Приоритеты деятельности Института были определены следующими: гендерное интегрирование, равная оплата труда, представленность женщин на уровне принятия решений, баланс между семьей и работой, образование и тренинги, домашнее насилие, торговля людьми, этнические вопросы и гендер, домогательство, изменение гендерной идентичности в постоянно изменяющемся мире, борьба с проституцией, здравоохранение и безопасность, женщины с ограниченными возможностями.

Следующая активность в этом направлении начинается спустя два года — в 2004 году Комитет по женским правам Ев-

ропейского парламента инициировал создание гендерного института как институции для продвижения и реализации гендерного равенства [4], учитывая, что следующий 2005 год был годом 10-летия Пекинской декларации и Платформы действий. По заказу комитета был подготовлен внутренний отчет относительно необходимости создания института и его структуры: Директор и административный штат из 20 человек, управляющий, комитет из 9 людей (по 2 представителя, назначенные Комитетом, Советом, Комиссией, и 3 представителя от заинтересованной стороны, совещательный форум, создание контактной сети, в странах-членах ЕС).

8 марта 2005 года комиссаром по равным возможностям В. Шпидлой была провозглашена идея создания гендерного института в 2007-2013 годах с запланированным финансированием 52,5 миллионов евро. Относительно размещения гендерного института рассматривалась возможность размещения Института в “стране-новом члене ЕС”. Претендовали три страны — Чехия, Словения и Литва, из которых последняя победила. К 2013 году планируется увеличить количество сотрудников до 30. Управленческий комитет будет состоять из 18 представителей стран-членов на ротационной основе и 1 представителя Комиссии.

В законодательной сфере стандарты гендерного равенства были заложены еще в Соглашение о создании Европейского Союза. Политика гендерного равенства освещена и в других положениях *Acquis Communautaire* (кодексе законов, которые объединяют все законодательство ЕС). Законодательство ЕС относительно гендерного равенства включает главное законодательство, вспомогательное и мягкое. Главное законодательство — это договоры ЕС, которые учреждают Европейское Сообщество: Римский Договор (1957), Маастрихтский Договор (1992), Амстердамский Договор (1997), Договор Ниццы (2001). Вспомогательное законодательство включает 13 директив в сфере занятости и социальной безопасности. Мягкое законодательство — это политические документы ЕС или страны ЕС, которая определяет национальную политику стран-членов ЕС в такой отрасли, как занятость, социальное равенство, гендерное равенство.

Главное законодательство ЕС содержится в объединенной версии Соглашения о Создании Европейского Союза. Настоящий документ включает такую ссылку на проблему гендерного равенства:

“Статья 2: ЕС будет иметь своим заданием пропагандирование в Сообществе гармоничного, сбалансированного и стойкого развития хозяйственной деятельности, высокого уровня занятости и социальной защиты, равенства, между мужчиной и женщиной...

Статья 3: Во всех действиях ЕС будет стремиться к пропагандированию равенства между мужчиной и женщиной.

Статья 13: Совет Европы может принимать соответствующие меры, чтобы бороться с дискриминацией, основанной на половой принадлежности, расовом или этническом происхождении, религии или вере, нетрудоспособности, возрастной категории или сексуальной ориентации.

Статья 137:... ЕС будет поддерживать и дополнять действия государств-членов ЕС в следующей сфере:... равенство между мужчиной и женщиной...

Статья 141: ...гарантирует принцип равной оплаты за работу равного значения и поддерживает принятие позитивных мер для представителей того пола, который менее представлен в профессиональной деятельности... Каждая страна — член ЕС будет гарантировать принцип равной заработной платы для мужчин и женщин...” [5].

Директивы ЕС являются вспомогательным законодательством ЕС, которое может быть применено и к законодательству стран-членов ЕС. Законодательство ЕС относительно гендерного равенства на данный момент включает около 14 подобного рода директив в сфере занятости, социального страхования товаров и услуг.

Мягкое законодательство включает документы, которыми пользуются для развития политики ЕС в национальных политиках стран-членам ЕС в вопросах занятости, социальной политики и гендерного равенства. К нему относятся: план действий Европейской социальной политики, Лиссабонская стратегия, Европейский пакт гендерного равенства, ПРОГРЕСС (коллективная программа по занятости и социальной солидарности), Дорожная карта для достижения равенства между мужчинами и женщинами на 2006-2010 гг. [6].

ЕС использует стратегические подходы к достижению гендерного равенства. В 2001-2005 годах был разработан и действовал пятилетний план — Рамочная стратегия Содружества по гендерному равенству, направленная на достижение гендерного равенства в экономической, социальной и общественной жизни,

равное участие и равную представленность мужчин и женщин на уровне принятия решений, изменение гендерных ролей и стереотипов [7]. В 2006 году введена Дорожная карта для равенства между мужчинами и женщинами на 2006-2010 гг. [8].

Дорожная карта показывает обязательства Европейской комиссии интегрирования вопросов гендерного равенства в другие политики. В ней были определены семь приоритетов на 2006-2010 годы по достижению гендерного равенства: создание одинаковых условий для мужчины и женщины для достижения экономической независимости, улучшение баланса между работой, личной и семейной жизнью; обеспечение равного доступа мужчин и женщин к участию в принятии решений; преодолением насилия и торговли людьми; борьба с гендерными стереотипами в обществе; распространение гендерного равенства вне пределов Европейского Союза и улучшение управления для достижения гендерного равенства.

Европейский пакт гендерного равенства, одобренный государствами-членами Европейского Союза 23-24 марта 2006, представляет намерение стран-членов ЕС и самой ЕС реализовывать политики, направленные на достижение гендерного равенства в следующих сферах: ликвидация гендерного разрыва в оплате труда, гендерных стереотипов на рынке труда, баланс между семьей и работой, гендерное интегрирование и гендерный мониторинг.

Политика Дорожной карты для достижения равенства между мужчинами и женщинами на 2006-2010 гг. дополняется ПРОГРЕССом [9] — программой ЕС по занятости и социальной солидарности, разработанной на период 2007-2013 гг. с целью рационализировать усилия и оптимизировать расходы, потраченные ранее на решение следующих вопросов: борьбу с дискриминацией и социальной эксклюзии, равенству между мужчинами и женщинами и мерами по достижению занятости. Она затрагивает следующие вопросы достижения гендерного равенства:

- содействие достижению равной экономической независимости для женщин и мужчин через гендерное интегрирование в руководства по занятости и в координации усилий в сфере социальной защиты и инклюзии;
- улучшения баланса между работой, частной и семейной жизнью через обмен опытом и анализ;

- продвижение равного участия женщин и мужчин в сфере принятия решений;
- ликвидация гендерных стереотипов в обществе;
- улучшение реализации гендерного законодательства, усиление оценки влияния на гендерное равенство и гендерное бюджетирование, поддержка развития сетей на европейском уровне для развития их потенциала по продвижению гендерного равенства.

В статье 2 указано, что гендерное интегрирование должно существовать во всех сферах деятельности программы [9].

В отношениях с другими странами (странами-соседами) в Инструменте Европейской политики соседства (ИЕПС) есть несколько пунктов, где отмечена проблема гендерного равенства в контексте общих ценностей: демократии, прав человека, принципа устойчивого развития и сокращения бедности. Вопросы гендерного равенства, прав женщины и развития гражданского общества описаны в контексте коллективной помощи странам-соседам. Помощь в пределах ИЕПС будет предоставлена для поддержки: политик, которые пропагандируют гендерное равенство, репродуктивное и личное здоровье девочек и женщины, защита прав человека, в частности прав женщин, предотвращения торговли людьми [10].

Европейские политики в сфере гендерного равенства определены в таких документах:

- Декларация о равноправии женщины и мужчины, принятая Комитетом министров Совета Европы 16 ноября 1988 года;
- Рекомендация Комитета министров государствам-членам о сбалансированном участии женщины и мужчины в процессах принятия решений в политике и общественной жизни, принятая Комитетом министров Совета Европы 12 марта 2003 года;
- Заключительные документы Европейской конференции министров по вопросам равенства между женщиной и мужчиной, в частности Декларация и Программа действий;
- Резолюция 53-ей Европейской конференции 2003 года.

Законодательство ЕС по гендерному равенству предписывает:

- равную оплату для женщины и мужчину за одинаковую работу;

- равенство в лечении, профессиональном обучении, рабочих условиях; социальном страховании. Это защищает работниц в случаях беременности и материнства; признание прав отцовства и права на декретный отпуск.
- защиту от прямой и косвенной дискриминации по половому принципу; защита против преследования, основанного на половом или сексуальном преследовании. Законодательство устанавливает санкции для тех, кто совершил дискриминацию, также как и компенсацию для жертвы. ЕС предпринимает профилактические меры против дискриминации работодателями, особенно в случаях преследования по половому признаку.

Есть указания и на позитивную дискриминацию, которая осуществляется для недопредставленных групп, поощрение мер в компаниях по достижению равенства; роль социального диалога, в том числе и с неправительственными организациями. Кроме того, законодательство ЕС устанавливает требование, чтобы для содействия равенства между женщиной и мужчиной в каждом государстве-члене ЕС существовал отдельный орган. Позитивным моментом Амстердамского договора есть то, что равная возможность для женщин и мужчин сейчас рассматривается одной из фундаментальных целей сообщества. В Договоре есть формулировка, что проблема гендерного равенства рода будет принята во внимание во всех действиях сообщества, или другими словами, что сообщество реализует стратегию гендерного интегрирования.

Важной задачей ЕС является дополнение существующих документов законами или директивами в сфере гендерного равенства. На сегодня существуют такие директивы:

1. Директива Совета от 10 февраля 1975 по приближению законов государств-членов в отношении применения принципа равной оплаты для мужчин и женщин к Директиве ЕС (75/117/ЕЭС) обуславливает равную оплату за равную работу и работу равного значения;
2. Директива равного отношения (76/207/ЕЭС) запрещает прямую или косвенную дискриминацию (например, при решении работодателя платить меньшую пенсию рабочим с занятостью неполный рабочий день, поскольку большая часть тех, кто работает неполный рабочий день, — женщины);

3. Директива 2002/73/ЕС Европейского Парламента и Совета от 23 сентября 2002, вносящая поправку в Директиву Совета 76/207/ЕЭС по выполнению принципа равного отношения для мужчин и женщин в отношении доступа к работе, профессиональному обучению и карьерному росту, а также условиям работы;
4. Директива Совета 97/80/ЕС от 15 декабря 1997 года по бремени доказательства в случае дискриминации по половому принципу указывает, что следует доказать в случаях гендерной дискриминации (это касается работодателя, подозреваемого в дискриминации, чтобы показать отсутствие дискриминацией на рабочем месте);
5. Директива Совета от 19 декабря 1978 о прогрессивном выполнении принципа равного отношения для мужчин и женщин по вопросам социального страхования (79/7/ЕЭС) гарантирует равные права на социальное страхование;
6. Директива Совета от 24 июля 1986 о выполнении принципа равного отношения для мужчин и женщин по схемам социального страхования (86/378/ЕЭС) защищает право женщин и мужчин на одинаковое отношение в случаях, когда это касается компаний и схем социального страхования, например, относительно права на пенсию;
7. Директива Совета от 20 декабря 1996, вносящая поправку к Директиве 86/378/ЕЭС о выполнении принципа равного отношения к мужчинам и женщинам в схемах социального страхования (96/97/ЕС)
8. Директива Совета от 3 июня 1996 года по рамочному соглашению об отпуске по уходу за ребенком (96/34/ЕС) говорит о том, что как женщины, так и мужчины, должны иметь право как минимум на три месяца неоплачиваемого отпуска по уходу за ребенком;
9. Директива Совета 92/85/ЕЭС от 19 октября 1992 по введению мер поощрения усовершенствований в сфере охраны здоровья и безопасности на работе беременных женщин и женщин, которые недавно родили или кормят грудью. Эта Директива дает право таким женщинам как минимум на 14-недельный отпуск в связи с рождением и право сохранить их заработную плату или другую форму вознаграждения;

10. Директива Совета 86/613/ЕЭС от 11 декабря 1986 на применение принципа равного отношения между мужчинами и женщинами, занятых в сельском хозяйстве, самозанятости, и по защите самозанятых женщин во время беременности и материнства.

С 2005 года акцент в политике ЕС по отношению к гендерному равенству сфокусировался на новых вопросах: гендерное равенство в мировой торговле и глобализации, расширение ЕС, рыбоводство, мигранты и беженцы, отказ от дискриминации на основе вековой категории и сексуальной ориентации. Таким образом, в законодательной и исполнительной сфере Европейский союз пытается занимать активную позицию в продвижении гендерного равенства, признавая ценность гендерного равенства. Эта же политика соблюдения равных прав и возможностей между мужчинами и женщинами также представлена и по отношению к соседям. Однако, насколько эта поддержка помогает странам-соседям можно оценить, только через конкретные программы и проекты в странах-соседях, и их количественные и качественные результаты.

Литература

1. Сайт Генерального директората по вопросам занятости, социальной политики и равных возможностей // http://ec.europa.eu/employment_social/gender_equality/index_en.html.
2. Решение Комиссии 82/43/ЕЕС от 9 декабря 1981 по созданию Консультационного Комитета по равным возможностям между мужчинами и женщинами // Official Journal of EU. — 28.1.82. — № 20.
3. Сайт Генерального директората по вопросам занятости, социальной политики и равных возможностей // http://ec.europa.eu/employment_social/gender_equality/gender_mainstreaming/gender/exp_group_en.html.
4. Роль будущего Европейского гендерного интегрирования, промежуточный отчет для Европейского Гендерного Института. — 2004, 24 марта — С. 16.
5. Сайт законодательства ЕС // http://europa.eu.int/eur-lex/en/treaties/dat/C_2002325EN.003301.html.
6. Дорожная карта по равенству между мужчинами и женщинами на 2006-2010 гг.
7. Рамочная стратегия Содружества по гендерному равенству: COUNCIL DECISION of 20 December 2000 establishing a

Programme relating to the Community framework strategy on gender equality (2001-2005) (2001/51/EC).

8. Коммуникация Комиссии для Совета, Европейского парламента, Европейского экономического и социального комитета и комитета регионов от 01.3.2006 по утверждению Дорожной карты по равенству между мужчинами и женщинами на 2006-2010 гг.
9. Решение № 1672/2006/ЕС от 24 октября 2006 Европейского Парламента и Совета по утверждению Программы Сообщества по занятости и социальной солидарности.
10. Положение № 1638/2006 Европейского Парламента и Совета от 24 октября, закладывающее общие основы Инструмента Европейского Соседства и партнерства // Official Journal of EU. — 9.11.2006.

Резюме

В статті розглядаються стандарти гендерної рівності в ЄС, у тому числі в Україні.

Рецензент канд. истор. наук, доцент Л. В. Петришина

УДК 32:316.422(497.2+498)

О. І. Брусиловська

ПОЛІТИЧНА ТРАНСФОРМАЦІЯ БОЛГАРІЇ ТА РУМУНІЇ В 2004-2008 РОКАХ

У порівнянні із ситуацією на момент революцій 1989 р., південно-східний регіон загалом демонструє значний прогрес в усіх сферах соціально-політичного життя. Проте другий етап трансформацій, розпочатий приблизно у 2004 р., характеризується наявністю невирішеності значної кількості проблем перехідних суспільств; отже, тема реформування країн Східної Європи залишається актуальною, тим більш, що перед Україною стоять схожі завдання.

Тема політичної трансформації країн Південно-Східної Європи — одна з досить популярних у сучасній політології. Серед авторів, що досліджують специфіку політичної трансформації в окремих країнах регіону — Г. Драган, К. Пирвулеску. Окрему групу досліджень представляють науковці, які розглядають посткомуністичні трансформації в контексті більш загальних проблем міжнародних

відносин (О. Пріходько). Разом з тим у літературі переважають статті, присвячені дуже вузьким аспектам проблеми, що робить необхідним упорядкування наших знань щодо варіантів політичних транзитів країн регіону на сучасному етапі. Щодо періоду 2004-2008 рр., то тут взагалі аналітичних робіт майже немає.

Отже, стаття має на меті узагальнення досвіду таких країн як Болгарія та Румунія на шляху політичної трансформації після 2004 року. Вибір цих країн для дослідження обумовлений тим, що Болгарія та Румунія одночасно вступили в НАТО у 2004 році та в ЄС у 2007 році. Таким чином, їх транзити є близькими прикладами для науково коректного співставлення, тоді як шлях країн Західних Балкан і сьогодні все ще відрізняється за своїми основними ознаками.

2004 рік став для Румунії своєрідною точкою відрахування й тому, що тут відбулись знакові парламентські та президентські вибори. Перший тур президентських виборів не визначив переможцем ні одного з 12 кандидатів. Але більш важливим було те, що відбулись збої комп'ютерів статистичного управління, які дали підстави опозиції звинуватити владу в шахрайстві. Хоча, а можливо й завдяки тому що ніяких заходів для виявлення можливих порушень опозиція не домоглась, імідж їх кандидата Т. Бесеску значно поліпшився. За підсумками другого — сенсаційного — туру, що відбувся 12 грудня, представник правлячої Соціал-демократичної партії Румунії Адріан Нестасе отримав 48,8 %, а лідер опозиційного альянсу “Правда і справедливість” Траян Бесеску — 51,2 % голосів. Оскільки Нестасе визнав перемогу суперника, в Румунії вдруге за посткомуністичний період влада мирним шляхом перейшла з рук в руки. Це, на думку більшості експертів, є одним з головних тестів країни на демократію. Обрання 53-річного мера Бухаресту Т. Бесеску викликало тим більший захват, що як писала “Монд”, “новий президент Румунії є повною протилежністю суперника, який є спадкоємцем старого комуністичного апарату” [1].

За підсумками парламентських виборів представництво в парламенті отримали лівоцентристський блок Партії соціальної демократії та Гуманістської партії (40 %), правий блок Націонал-ліберальної партії Румунії та Демократичної партії (40 %), ультранационалістична партія “Роминія маре” (12 %), Демократичний союз угорців Румунії (5 %). 29 грудня 2004 р. прем'єр-

міністром став лідер Націонал-ліберальної партії Румунії Келін Попеску-Терічану [2]. Отже, тенденція до створення двопартійної системи, відчутна в країнах ЦСЄ, найшла своє підтвердження й в Румунії: біля 80 % виборців голосували за одну з двох провідних партій.

Траян Бесеску як новий президент направив свої дії на підготовку вступу в ЄС, у тому числі на вирішення проблем корупції. Він заявив, що корупція є загрозою національної безпеки. Але число успішних судових позивів залишилось низьким. Багато проблем залишалось також в сфері повноважень місцевих органів влади, держслужби, системи правосуддя, прав нацменшин, навіть у розділі влад (не ясні прерогативи Канцелярії прем'єр-міністра та Головного секретаріату уряду) [3, с. 81]. Але у румун більше уваги викликало погіршення економічного розвитку країни, а разом з ним — поглиблення соціальної нерівності.

Цим скористалась ліва опозиція, яка у квітні 2007 р. звинуватила Бесеску в підслуховуванні телефонних розмов членів уряду, в роздмухуванні конфліктів між політичними угрупованнями, в корупції, в перевищенні влади. 19 квітня за підсумками доповіді спеціальної парламентської комісії на спільному засіданні обох палат президент Румунії був відсторонений від посади 332 голосами. Але конституційний суд визнав, що порушення Бесеску мають “незначний характер й не можуть слугувати причиною для відсторонення від посади” [4]. Опозиція звинуватила президента в тиску на суддів й вимагала проведення всенародного референдуму.

19 травня 2007 р. такий референдум відбувся; в бюлетені було одне питання: “Чи згодні Ви з відставкою президента Румунії г-на Траяна Бесеску від посади?” Більшість висловились за збереження Бесеску на посаді (5,7 млн. голосів — 75 % всіх, хто взяв участь в референдумі). Це дало привод Бесеску щиро подякувати народові: в ході голосування він отримав на 1 млн. голосів більше, ніж на президентських виборах 2004 р. [5].

30 листопада 2008 року в Румунії пройшли парламентські вибори. Вперше вони відбулись за новою системою: не тільки за партійними списками, а й за одномандатними округами. В результаті Соціал-демократична партія в альянсі з Консервативною партією набрали 33 %; Демократично-ліберальна партія — 32,4 %, тоді як правляча Націонал-ліберальна партія на чолі з

К. Попеску-Терічану отримала тільки 18 %, Демократичний союз угорців — 7 %. Партія Роминія Марє взагалі не змогла подолати 5-відсотковий бар'єр і не увійшла в новий парламент [6].

Головна причина кризи в Румунії — політичне протистояння президента та прем'єра. Конфлікт між ними почався в 2006 р., коли голова уряду висловився проти ініціативи президента щодо проведення дострокових парламентських виборів. Потім Терічану виключив з свого уряду членів пропрезидентської Демократичної партії й увів представників партії Демократичний союз угорців Румунії [7]. Президент оголосив цей кабінет незаконним, але парламент його схвалив. Отже, майже рік протистояння основних гілок влади призвів до найбільш тяжкої в новітньої історії Румунії політичної, а за нею й економічної кризи.

Щодо Болгарії, то перш за все треба відмітити, що, не зважаючи на те, що Болгарія завжди підкреслювала бажання проводити збалансований зовнішньополітичний курс, направлений на співпрацю не тільки з Заходом, а й з Росією, підтримка вступу в НАТО тут була одною з самих високих в регіоні. Можливо, це можна пояснити тим, що болгари чітко ув'язували вступ в НАТО та можливість вступу в ЄС. Але після того, як ця стратегічна ціль була досягнута, в регіоні стали з'являтися нові політичні сили.

В Болгарії чергові парламентські вибори відбулись 25 червня 2005 року. Перемогу отримала Болгарська соціалістична партія (30 %). Правляча до того Ліберальна партія Симеона Сакскобургготського отримала ледь більше 20 % [8]. Отже, ці вибори засвідчили, що Болгарія ще не готова до переходу до двопартійної системи, що населення невдоволене результатами останніх реформ. Біля 50 % болгар віддали голоси за ліві, націоналістичні або просто нові, ще невідомі, й від цього ще більш принадні партії.

Одною з них стала створена навесні 2005 року партія “АТАКА”. Її лідером став Волен Сідеров. На момент виходу на суспільно-політичну арену партія відмовлялась асоціювати себе з правим чи лівим флангом, надавши перевагу визначенню себе як “національно налаштованої центристської сили”. Але щоб прийняти участь в парламентських виборах, які були призначені через два місяці, партія була змушена створити коаліцію. Вона об'єдналась з ультранаціоналістичними “Національним рухом за спасіння Вітчизни”, “Болгарською національно-патріотичною партією” та “Союзом патріотичних сил”. Коаліція “АТАКА”

набрала майже 9 % голосів й отримала 21 місце з 240 депутатських крісел [8]. З одного боку, це не так багато, з іншого — це негативна тенденція, що свідчить про міру невдоволення болгарським виборців своїм становищем.

Нині “АТАКА” зайняла місце єдиної в Болгарії партії, що виступає з суто антизахідних позицій, перш за все проти тісних зв’язків з США. У 2006 р. партія організувала заходи проти дислокації на болгарській території американських баз. Досить негативно партія сприймає й НАТО. На її думку, перебування в блоці разом і Болгарії, й Туреччини не позбавило першу від загрози з боку останньої, а нових зобов’язань на долю Болгарії членство в НАТО принесло дуже багато [9]. Жорсткою є також її позиція щодо використання Туреччиною турецької меншини в Болгарії з метою втручання в її внутрішню політику. “АТАКА” намагається стримувати зростаючу роль турецької меншини. Одною з ініціатив “АТАКИ” в парламенті було прийняття резолюції, яка засудила б геноцид вірмен в Османській імперії. Звичайно, “АТАКА” виступає проти членства Туреччини в ЄС.

“АТАКА” критикує й ЄС. Перш за все, за намагання закрити атомну електростанцію в Козлодуй. Загалом же — за надмірну централізацію влади, обтяженість великою кількістю обов’язкових для виконання директив, отже, за невідповідність політики ЄС національним інтересам окремих держав.

Відношення до РФ визначається партією як позитивне. Росія на їхню думку є необхідним стримуючим елементом, що дозволить Болгарії проводити більш незалежну та збалансовану політику щодо США та Туреччини.

Про необхідність серйозного ставлення до цієї молоді партії засвідчили президентські вибори 2006 року, на яких лідер “АТАКИ” Волен Сідеров вже посів місце головного суперника діючого президента Георгія Пирванова. Але за підсумками другого туру, що відбувся 30 жовтня, Пирванов набрав близько 80 % голосів, тоді як Сідеров тільки 20 %. Пояснення феномену Пирванова, який є єдиним з болгарських президентів, хто посів це крісло два строки поспіль, криється в його надзвичайному вмінні конструктивно працювати з представниками всіх політичних сил. Це підтвердив і сам Сідеров, який, визнаючи свою поразку, відмітив: “Я програв диспропорційно сильному кандидату, якого підтримали майже всі політичні партії” [10].

Останні оцінки електоральних уподобань болгарського виборця засвідчили слабкий, але твердий зріст прихильників “АТАКИ”. Можна прогнозувати, що в умовах світової економічної кризи цей зріст буде ще відчутнішим, адже “АТАКА” виступає проти нових кредитів міжнародних фінансових установ, що вже переобтяжують національний бюджет, закликає до опори на власні сили.

Зовнішній фактор був і залишається надзвичайно важливим в ході політичної трансформації цих країн. Прийняття в ЄС Болгарії та Румунії відрізнялось від попереднього. Брюссель висунув ряд специфічних передумов, найбільш тяжких за всю історію існування ЄС. Румуни повинні були виправити положення в 4 проблемних галузях. Кожні півроку країни повинні звітувати щодо проведеної роботи. Якщо ця робота буде оцінена як неефективна, субсидії з структурних фондів ЄС блокуватимуть. Першу доповідь було призначено на 31 березня 2007 р. й підсумки його були невтішні. Моніторинг Єврокомісії продовжено поки що до 2009 р.

Підсумовуючи досвід цих сусідніх країн, можна виділити кілька найважливіших тенденцій. По-перше, посилення політичної конкуренції призвело до часткової втрати політичними партіями чітко визначеної ідеологічної приналежності, тобто до певної деідеологізації. Сьогодні з’явилась велика кількість партій популістського характеру (н., болгарська “АТАКА”), що впливає на поведінку основних політичних гравців: вони змушені пристосовуватись до ситуації, навіть якщо потрібно відходити від своєї ідеологічної лінії. По-друге, класична схема, характерна для Західної Європи (праві, центристи, ліві) у Східній Європі так і не склалась. Найбільш трудно виділити ліберальну середину політичного спектру, що красномовно свідчить не тільки про недосконалість сучасного стану партійного будівництва, але й про більш важливі речі, такі як стан громадянського суспільства. По-третє, вибори останніх років засвідчили, що в центрі уваги суспільства знаходяться перш за все соціальні проблеми, питання економічного та внутрішньополітичного розвитку, і тільки потім — питання зовнішньої політики. Всі ці тенденції певною мірою проявляються й впродовж реформ, впроваджуваних в Україні, але не в такій яскравій формі. Тим більш важливо вивчати досвід наших найближчих й найбільш схожих за рівнем свого розвитку сусідів, хоча б для запобігання повторення їхніх помилок. В цій ситуації на перше місце висувається здатність політичних еліт

усвідомлювати уроки минулого й коригувати свій курс у відповідності до національних інтересів України.

Література

1. Romanian presidential elections, 2004 // http://wikipedia.org/wiki/Romanian_presidential_elections,_2004.
2. Parties and Elections // Romania // www.parties-and-elections.de/romania.html.
3. Драган Г. Румыния и Европейский Союз — в приготовлениях к вступлению // Европа. — 2006. — № 1(18). — С. 69-98.
4. Romanian politics mired in abuse // <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6653681.stm>.
5. Румыны решают судьбу президента на референдуме // http://bbc.co.uk/hi/russian/international/newsid_6672000/6672001.stm
6. Elections in Romania // http://wikipedia.org/wiki/Elections_in_Romania.
7. Пырвулеску К. Политические партии и доктрины у румын (интервью). — 2006 // www.rri.com.
8. Выборы в Болгарии // <http://bulgarian.name>.
9. Партия “АТАКА” // http://aboutbulgaria.biz/bulgaria/bulgaria_nato.php.
10. Президентские выборы в Болгарии // www.globalaffairs.ru/numbers/8/2671.html.

Резюме

Статья посвящена проблеме политической трансформации стран Юго-Восточной Европы на примере Болгарии и Румынии, которые перешли ко второму этапу посткоммунистических трансформаций в качественно новых условиях — как члены НАТО с 2004 и ЕС с 2007 года.

Рецензент доктор полит. наук, профессор И. М. Коваль

УДК 327(477:438):327(73)

О. Яніна

АМЕРИКАНСЬКИЙ ФАКТОР У РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКИХ СТОСУНКІВ

Завершення “холодної війни”, припинення існування системи Варшавського договору і розпад СРСР призвели до ситуації, коли великі західні країни отримали можливість значним чи-

ном впливати на хід та специфіку міжнародних відносин у Центрально-Східній Європі. В умовах докорінних змін в європейському і світовому порядку взаємовідносини між Україною та Польщею виявилися надто вразливими для зовнішнього впливу, оскільки ці країни були змушені, по-перше, у нових умовах шукати своє місце і роль у європейській та регіональній політиці, а, по-друге, маючи свої цілі і пріоритети, диференційовано реагувати на ті чи інші зовнішні та внутрішні виклики. Аналізуючи польсько-українські стосунки варто зазначити, що, не дивлячись на те, що обидві сторони були зацікавлені в розвитку активного та плідного партнерства, цю ідею було досить важко втілити в життя, адже обом країнам доводилося балансувати між інтересами такого партнерства та думкою третіх сторін, з якими були пов'язані пріоритетні напрямки зовнішньої політики обох держав. Той факт, що і Польща і Україна розташовані на дуже важливих геополітичних кордонах зовсім не полегшував завдання, навпаки, їх вигідне й важливе розташування лише додавало напруженості ситуації через підвищений інтерес великих держав до цього регіону.

Вплив США на стосунки Польщі та України певним чином відображено в монографіях та статтях А. Купчишина, О. Гарань. Переважне значення зовнішнього впливу на розвиток українсько-польських відносин розглянуто в дослідженні В. Моцока, де розкриваються передумови формування польсько-українських взаємин та розглядаються мотиви тієї чи іншої держави, які на різних етапах намагалися впливати на польсько-українські відносини. Для вивчення співробітництва Польщі та України в межах міжнародних організацій, в тому числі НАТО, неабияку цінність мають також дослідження таких авторів як С. Козей, Є. Козакевич [1]. За допомогою цих досліджень можна виявити можливості подальшого розвитку польсько-українського співробітництва в межах цих організацій.

При цьому в сучасній політології досить мало уваги приділяється оцінкам впливу США на процес становлення польсько-українських взаємовідносин. Тому дана стаття має на меті надання уявлення саме про специфіку ролі США в виробленні програми та втіленні в життя завдань нових стосунків України та Польщі.

Ще з початку 1990-х рр. взаємовідносини між Києвом і Варшавою привертали до себе особливу увагу провідних країн ЄС,

США та Росії, які перманентно впливали на них та піддавали корегуванню. Незважаючи на те, що офіційна Варшава першою серед столиць світу визнала незалежність Української держави у грудні 1991 р., формування міждержавного українсько-польського діалогу виявилось важким з огляду на різні цілі та пріоритети обох країн і значний, часом кардинальний вплив на них політики великих західних держав, особливо США. Зовнішньополітичний курс Польщі на інтеграцію до Організації Північноатлантичного договору та Європейського Союзу змушував представників офіційної Варшави узгоджувати свою зовнішню політику, в тому числі й на східному напрямку, з позицією впливових країн Заходу, і в першу чергу з позицією США. Було очевидно, що польський шлях до європейської і євроатлантичної інтеграції значною мірою пов'язаний з дотриманням спільної із Заходом позиції щодо взаємовідносин з партнерами зі сходу європейського континенту, особливо з Росією та Україною [2, с. 101].

Вперше українсько-польські політичні відносини зазнали на собі як прямого, так і опосередкованого тиску з боку західних країн ще під час визначення долі української незалежності. Потрібно зауважити, що на межі 1980-1990-х рр. США ще не сформулювали свого ставлення до остаточного розпаду СРСР та не відпрацювали своєї політики щодо незалежної Української держави, виступаючи переважно проти ідеї її створення. Свідченням цієї політики було тверде “ні” колапсу СРСР та “самовбивчому націоналізмові”, яке висловив президент США Джордж Буш під час свого візиту до Києва, який відбувся всього за три тижні до проголошення незалежності України. Основною причиною такого кроку було побоювання того, що розпад СРСР може призвести до загалом негативних для Заходу наслідків, серед яких найбільш небезпечною була ймовірність легітимного закріплення радянської ядерної зброї на території нових незалежних держав, зокрема України. Впродовж 1990-1991 рр. США розглядали Україну та інші радянські республіки, які прагнули національної і державної ідентифікації, як нерозумних дітей, національні інтереси яких загрожують усталеним та традиційним основам світового порядку [3, с. 15].

Геополітичні реалії на початку 1990-х рр. і натяки західних держав змушували польське керівництво триматися певної дистанції щодо офіційного Києва. Прикладом значного, часом

визначального впливу Заходу на польську політику щодо України була відмова польських дипломатів визнати українську незалежність відразу після її проголошення, хоча незалежність прибалтійських держав була визнана Польщею ще у серпні 1991 р. Таким чином, незважаючи на відчутні вигоди від економічного та політичного зближення з Україною, офіційна Варшава дотримувалася обережної позиції стосовно нового гравця на європейській політичній арені.

Після розпаду СРСР і появи нових країн-власників ядерної зброї проблема нерозповсюдження ядерних озброєнь стала головною для США. Розширення “ядерного клубу” могло підірвати геополітичний баланс у Європі і світі. Тому не дивно, що політика США та інших західних країн, починаючи з 1991 р., концентрувалася на вирішенні проблеми ліквідації ядерної зброї колишнього СРСР, яка частково знаходилася й на українській території. З огляду на те, що українська керівна еліта зволікала з вирішенням долі ядерних арсеналів, це зумовило ситуацію майже повної зовнішньополітичної ізоляції офіційного Києва. Так, аж до кінця 1994 р. спроби українського дипломатичного відомства розвивати відносини із західними країнами напштовхувалися на опір. Так само ядерна криза загальмувала зовнішньополітичні ініціативи між Україною та Польщею, оскільки польське керівництво підтримало позицію США щодо ядерного роззброєння України [2, с. 103].

Вплив американського фактора на політику Києва та Варшави проявлявся не лише прямо, але й опосередковано. Так, однією з причин відмови від розробки систем регіональної безпеки був зовнішньополітичний курс Польщі та інших центральноєвропейських країн на інтеграцію до Північноатлантичного альянсу. На розвиток та інтенсивність українсько-польського діалогу відчутно впливала й тенденція розширення НАТО на Схід. У контексті розширення Альянсу, велику роль у погіршенні українсько-польських стосунків відіграли США, які розмежували польські та українські інтереси. Вашингтон дійшов висновку, що розширення Північноатлантичного союзу узаконює американську присутність у Європі та сприяє збереженню стабільності в Центрально-Східній Європі. В умовах, коли офіційний Київ не наважився проводити цілеспрямовану політику на вступ

своєї країни до НАТО, центральноевропейські столиці не були зацікавлені у розвитку своїх відносин з Україною [4, с. 28].

До того ж підтримані українським керівництвом проекти утворення регіональних систем безпеки виявлялися неконкурентоспроможними поряд із загальноновизнаними інтеграційними схемами у вигляді Організації Північноатлантичного договору та ЄС. В цій ситуації відносини між Києвом і Варшавою підпорядковувалися процесові наближення Польщі до Північноатлантичного альянсу та прямо залежали як від стосунків між Варшавою і Брюсселем, так і між Варшавою й Вашингтоном. Серед основних причин які заважали розвиткові українсько-польських політичних відносин у першій половині 1990-х рр. і своєю появою завдячували зовнішньополітичній стратегії Польщі на інтеграцію до Північноатлантичного об'єднання, варто назвати такі:

1) У середовищі польської політичної еліти та аналітиків міжнародних відносин було побоювання, що домовленості й договори з Україною можуть негативно вплинути на інтеграцію Польщі до Північноатлантичного альянсу. Таку ж думку обґрунтовували й відомі американські експерти з Центру вивчення проблем міжнародної безпеки ім. Карнегі, вказуючи, що стратегічне партнерство з Україною могло загальмувати шанси Польщі отримати місце у вищезгаданих інституціях.

2) У зв'язку з тим, що зовнішньополітичні пріоритети політичного керівництва Польщі були сфокусовані на інтеграцію до НАТО, східний напрямок зовнішньої політики країни також підпорядковувався цій меті. Діяльність польського МЗС концентрувалася на співробітництві із західними країнами та державами центральноевропейського регіону задля найшвидшого приєднання до північноатлантичної системи безпеки. Водночас співробітництво з Україною на той час не належало до основних пріоритетів зовнішньополітичного відомства Польщі. Так, виступи перших офіційних осіб та зміст офіційних документів Польщі у першій половині 1990-х рр. не відрізнялися проукраїнським характером.

3) Важливим чинником, який гальмував розвиток українсько-польських відносин у контексті розширення Північноатлантичного союзу, була позиція США щодо України та рівень взаєморозуміння між Києвом та Брюсселем. У першій половині

1990-х рр. українська керівна еліта не могла визначити свою позицію щодо процесу розширення НАТО на Схід. З огляду на це Захід не інтенсифікував своїх контактів з Україною.

Таким чином, зовнішньополітичний курс Польщі на інтеграцію до НАТО надзвичайно узалежнив політику офіційної Варшави від позиції США та Заходу в цілому. Україна не була ідентифікована як головний пріоритет Польщі, оскільки від позиції офіційного Києва національна безпека та гарантії Польщі залежали дедалі менше. Питання розширення Північноатлантичного союзу, яке актуалізувалося у 1993 р. розгорталось в умовах стагнації українсько-польських стосунків і було однією з причин погіршення у взаєминах.

США не поспішали визнавати геополітичну роль Української держави до середини 1990-х рр. Їх позиція визначалася декількома основними чинниками: 1) зволіканням з вирішенням долі ядерної зброї колишнього СРСР з боку українського керівництва; 2) зовнішньополітичною орієнтацією на в першу чергу Росію; 3) відсутністю радикальних демократичних перетворень в Україні; 4) невизначеною позицією представників українського керівництва щодо розширення Північноатлантичного альянсу на Схід [5, с. 33].

Помітні зміни в американській політиці щодо України розпочалися вже у 1994 р. Підписання у січні того року тристороннього договору між США, Росією та Україною щодо ліквідації ядерної зброї, яка знаходилася на українській території, було визнано досягненням головної тактичної мети американської політики. Умовною датою для відліку нового періоду в політиці США щодо офіційного Києва можна вважати ухвалення закону про приєднання до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї українським парламентом. Таким чином, у провідних західних країн виникали легітимні підстави формування “нової української політики”. Як приклад, варто зазначити, що Україна стала третім за обсягом одержувачем американської допомоги в світі. Україна першою серед країн СНД підписала договір з НАТО про співробітництво у рамках програми “Партнерство заради миру”, а починаючи з 1995 р., представники офіційного Києва почали відкрито виступати за розширення Північноатлантичного альянсу на схід [2, с. 109].

Здійснені Україною кроки забезпечили їй увагу з боку представників Вашингтона. Виступаючи у вересні 1996 р. в Штут-

гарті, державний секретар США В. Крістофер наголосив, що метою Нової Атлантичної Співдружності, яка має фундаментальне значення, є інтеграція України в Європу. У 1996 р. представник Держдепартаменту США Н. Бернс заявив, що жодна держава не є ближчою для Америки, ніж Україна. Ця теза була підтверджена фактом виключення України з переліку держав, яким США не можуть продавати військові технології. Водночас американсько-український консультативний комітет запропонував створити у Європі смугу стратегічного партнерства, яка охоплювала б Україну, Польщу і Німеччину [5, с. 31].

Нарешті, генеральний секретар НАТО Х. Солана у квітні 1996 р. заявив, що Україна повинна відігравати абсолютно унікальну роль у стабільності Європи. Подібні твердження стали своєрідним проявом “доброго тону” по відношенню до України, її нової позиції та ролі на континенті. Таким чином, політика США була послідовною. У результаті здійснення Україною реальних кроків, спрямованих на вирішення питань, пов’язаних із ліквідацією ядерних арсеналів, переосмислення ролі НАТО на континенті та декларування політичних і економічних перетворень, США все частіше почали вголос говорити про важливість української незалежності, а також про свою підтримку офіційного Києва. Як результат більш виваженої політики Заходу щодо нашої держави та адміністрації Л. Кучми, Польща також змогла розпочати нову українську політику. Гарантії з боку США щодо польської безпеки змінили вартість партнерства з Україною для політиків з берегів Вісли якщо й не прямим, то опосередкованим чином. У цьому контексті Польща не даремно розглядається поряд із Великою Британією найбільш “проамериканською” країною континенту.

Нова міжнародна ситуація відбилася на розробці та реалізації концепції “української” політики Польщі. Аналітики у Варшаві зрозуміли, що Польща повинна налагодити тісніші стосунки з Україною для вдосконалення системи європейської безпеки та забезпечення національних інтересів обох країн. У свою чергу, представники українського керівництва зрозуміли, що після вступу Польщі до трансатлантичної зони безпеки, стабільність України буде мати ще більше значення для США та загалом для Заходу [6, с. 8].

На думку багатьох дослідників, американський фактор і в цьому випадку відіграв значну роль та вплинув на позитивне

ставлення України до розширення Північноатлантичного альянсу. Так, під час перебування американського президента у Києві у травні 1995 р. український лідер заявив, що його держава виступає за еволюційну експансію блоку. Саме київські переговори двох президентів призвели до того, що українське політичне керівництво змінило своє ставлення до розширення Північноатлантичного союзу. По-друге, ідентифікація України як американського пріоритету, тим більше стратегічного партнера, значним, якщо не визначальним чином, змінили геополітичну ситуацію в Центрально-Східній Європі. Це свідчило про хоча й формальне, однак поширення західних гарантій безпеки й на Україну [7, с. 247].

Отже, починаючи з другої половини 1990-х рр., в українсько-польських відносинах стався якісний прорив у багатьох сферах. Нова політика НАТО щодо країн колишнього Варшавського договору, програма “Партнерство заради миру” та підписання договору Єльцин — Клінтон — Кравчук про долю ядерної зброї, яка знаходилася на українській території, розблокували зовнішню політику України, створивши-можливості для активізації українсько-польських стосунків. У 1995 р. Україна погодилася з фактом розширення НАТО за умови відкритості цього процесу та консультацій з усіма зацікавленими сторонами перед прийняттям важливих рішень [8, с. 216]. Як вже зазначалося, це сприяло покращенню відносин з Польщею. Польський уряд зрозумів, що вступ Польщі до НАТО без налагодження тісних відносин з Україною може призвести до встановлення нових геополітичних розмежувань в Європі та розпочала активно сприяти залученню України до європейських інтеграційних процесів. Інституціоналізація співпраці України з НАТО та ЄС в 1997 р., остаточно змінила її негативне ставлення до запрошення Польщі стати членом НАТО і сприяла похваленню польсько-українських стосунків. Сторони дійшли згоди щодо нерозміщення ядерної зброї на території нових потенційних країн-членів Північно-Атлантичного альянсу. З того часу було проведено багато спільних військових навчань в рамках програми “Партнерство заради миру”. З набуттям Польщі у 1999 р. членства в НАТО характер українсько-польських взаємин почав якісно змінюватись, перетворюючись з відносин між державами з однаковим міжнародно-правовим статусом на відносини за особливим регіональним напрямом — між

НАТО та його східними сусідами. Тому без постійного поглиблення співробітництва між двома країнами, що базується на їх глибокій геополітичній залежності одна від одної, по суті, неможливо будувати інтегровану Європу, підтримувати в ній стабільно високий рівень політичної, економічної, енергетичної, продовольчої та екологічної безпеки [9, с. 20].

На сучасному етапі Польща активно відстоює інтереси України в НАТО, її позицію з цього питання можна визначити наступними тезами: 1) польський внесок у стратегію Північноатлантичного союзу полягає в участі у визначенні східного вектора та утриманні рівноваги між різними географічними та об'єктними векторами політики НАТО, у залагодженні європейсько-американських суперечностей та встановленні партнерських відносин НАТО — Україна; 2) в регіональному масштабі Польща є важливою державою, з якою рахуються і яка має певні глобальні інтереси; Польща підтримує євроатлантичні тенденції в Україні та зацікавленість НАТО цією країною. Унікальним є українсько-польський батальйон, який у складі сил Північноатлантичного альянсу несе службу на кордоні Косова та Македонії, що, у свою чергу, свідчить про зростання інтересу Альянсу до нової форми військово-політичного партнерства [10, с. 201].

Велике значення мала співпраця українських та польських вояків в Іраку. 26 травня 2003 р. Рада національної безпеки та оборони України ухвалила рішення про направлення миротворчого контингенту для участі у міжнародній миротворчій операції в республіці Ірак. Українська бригада у складі 1800 військовослужбовців складала третій сектор і відповідала за провінцію Васі на південь від Багдада. Після проведення спільних операцій поляки відзначили високий рівень професіоналізму та відповідальності українських військових, що дозволило їм зарекомендувати себе як надійних партнерів.

Після перемоги “помаранчевої революції” спостерігається поживалення діалогу між НАТО та Україною та водночас польсько-українських стосунків. Варто зазначити, що тільки після 2004 р., Україну почали сприймати на Заході як демократичну державу, що готова йти шляхом змін та реформ. Зараз Польща продовжує підтримувати євроатлантичні прагнення України й охоче надає їй консультації щодо вступу в НАТО. Постає також необхідність глибшої розробки програм партнерства НАТО

— Україна, які б включали заходи Альянсу спрямовані на здійснення загальної реформи Збройних сил України.

Польща спільно з іншими державами Альянсу і представництвами НАТО може сприяти розробці таких програм. Польське керівництво намагається сприяти як найшвидшому приєднанню України до НАТО та висловлюється за продовження Альянсом “політики відкритих дверей”, як найкоротшого шляху для вступу туди України. Але, як це було неодноразово раніше, непродумана зовнішня політика України, викликана постійними політичними чварами всередині українських політичних еліт, знову встала на перешкоді її просуванню на шляху євроатлантичної інтеграції, що засвідчили підсумки Бухарестського саміту 2008 р. Але його рішення не встановлювати чітких термінів прийняття України, не надавати їй ПДЧ, не означає цілковитого краху євроатлантичної політики України. Це означає тільки, що Україна повинна спершу вирішити свої внутрішні проблеми. В цьому допомога Польщі, близької нам за ступенем розвитку та ментальністю, також може відіграти певну, але не провідну, роль.

Таким чином, однією з причин стагнації в українсько-польських відносинах у першій половині 1990-х рр. можна назвати фактор впливу США на розвиток відносин між Україною та Польщею. Зволікання з вирішенням кардинальних питань ядерного роззброєння України великою мірою гальмувало становлення зовнішньополітичних позицій Української держави. Формування і розвиток українсько-польських відносин також залежало від вирішення вищезгаданих питань, оскільки офіційна Варшава чітко визначила свої зовнішньополітичні цілі, впевнено виокремлюючи пріоритетність західного напрямку у своїй міжнародній діяльності. На другому етапі, у контексті “повернення” України в Європу, позиція Республіки Польща також виявилася найбільш характерною. З моменту допуску офіційного Києва до євроатлантичних інтеграційних процесів в середині 1990-х рр. українсько-польські відносини набули стратегічного характеру, який підтримується й сьогодні. Однак, будь-які коливання на Заході, зокрема в США, миттєво відбиваються на двосторонньому рівні наших стосунків.

Література

1. Купчишин О. Пріоритети України стосовно ЄС і НАТО // Економічний часопис. — 2006. — № 7-8. — С. 4-7. Га-

- рань О. Розвиток України в регіональній перспективі. — К.: Стилос, 2002. — 408 с. Моцок В. Вплив політики західних країн на розвиток українсько-польських стосунків у 90-х роках ХХ ст. // Людина і політика. — 2001. — № 5. — С. 26-34. Козей С. Різні перспективи регіональної безпеки в контексті розширення НАТО і ЄС // Економічний часопис. — 2006. — № 7-8. — С. 3-4. Kozakiewicz J. Stosunki Polsko-Ukraińskie. — Krakow: Presspublica, 1998. — 194 s.
2. Бурант С. Україна і Польща: до стратегічного партнерства // Людина і політика. — 1997. — № 8. — С. 99-111.
 3. Васильев Д., Чекаленко Л. Українсько-польські відносини наприкінці ХХ ст. // Нова політика. — 1998. — № 4. — С. 3-5.
 4. Моцок В. Вплив політики західних країн на розвиток українсько-польських стосунків у 90-х роках ХХ ст. // Людина і політика. — 2001. — № 5. — С. 26-34.
 5. Знахоренко О. Стратегічне партнерство в українсько-польських відносинах // Людина і політика. — 2004. — № 3. — С. 29-39.
 6. Полторацький О. Особливий випадок співпраці // Політика і час. — № 5. — 2004. — С. 7-16.
 7. Dubovyk V. New U. S. role in Europe and Ukraine's security // Ukraine and European Security / Ed. by D. E. Albright, S. J. Appatov. — N.-Y. - L.: Macmillan, 1999. — P. 245-259.
 8. Brown M. Minimalist NATO // FA. — 1999. — V. 78, № 3. — P. 204-218.
 9. Джердж С. Україна та Польща — стратегічні партнери // Економічний часопис. — 2005. — № 7-8. — С. 19-20.
 10. Hunter R. Maximizing NATO // FA. — 1999. — V. 78, № 3. — P. 190-203.

Резюме

Анализируя польско-украинские отношения, выявлено, что геополитические реалии 90-х гг. ХХ в. и давление США заставляли польское руководство придерживаться сдержанной политики относительно Киева, что создавало сложную, временами отрицательную для Украины и перспектив украинско-польского сотрудничества ситуацию.

Рецензент доктор полит. наук, профессор И. М. Коваль

ЕВОЛЮЦІЯ УЯВЛЕНЬ ПРО ВЗАЄМИНИ ВЛАДИ І САМОВРЯДУВАННЯ В КОНТЕКСТІ ІСТОРІЇ СВІТОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ

Питання ефективного здійснення влади турбувало людство з моменту перших наукових рефлексій на політичні та суспільні теми. Справжній науковий аналіз категорії влада можливий лише за умови всебічного дослідження феномену влади та всіх проявів її здійснення. Сьогодні зрозуміти сутність влади без урахування іншого її аспекту — самоврядування, неможливо. Це визнають і політологи-теоретики, і політики-практики в сучасних державах. Цілком природно виникає питання: а чи завжди в політичній історії людства домінувало саме таке тлумачення співвідношення влади і самоврядування, яке притаманне сьогодні?

Дана стаття має на меті надати відповідь на це запитання шляхом аналізу політичної спадщини провідних науковців та мислителів, що репрезентують різні етапи розвитку політико-правової думки.

Зазначимо, що розгляд взаємин “влада-самоврядування” відбувається в межах міждисциплінарних досліджень, оскільки навіть теоретично досить важко відокремити суто політологічне та суто правове у стосунках “влада-самоврядування” як на протязі історії людства, так і в сучасний момент. Саме тому для всебічного розгляду еволюції цих відносин автор роботи спиралася на роботи визнаних правників — В. Асмуса, Л. Тихомирова, Т. Андрусяка, Н. Ракитської, О. Батанова та ін. З метою виявлення політологічного контексту основних етапів еволюції взаємин “влада-самоврядування” автор зверталася до аналізу творчої спадщини видатних світових мислителів різних часів — Платона, Аристотеля, Цицерона, Х. Аквінського, Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, Б. Чичеріна, В. Леніна та ін.

Питання про з’ясування генези підходів щодо співвідношення влади та самоврядування слід розпочинати з зародження політичної сфери людства, коли влада стає центральною категорією політичного буття, а отже, й предметом наукової рефлексії. Традиційно аналіз наукової спадщини щодо висвітлення будь-яких аспектів здійснення влади розпочинають з давніх часів,

зокрема з античності. Дослідження античної доби є сьогодні актуальним ще й з огляду на те, що сучасні політико-правові системи більшості країн розвиненої демократії багато в чому ґрунтуються на тих принципах, які були вироблені саме у Стародавній Греції та Римі.

Перші уявлення про відносини “влада-самоврядування” знаходимо в межах вчення про ідеальну (досконалу або правильну) форму правління. На переконання давньогрецьких мислителів, ідеальною формою правління може бути тільки змішана форма державності, за умов збереження полісу, де зберігалися риси цивільної громади. Політико-правове становлення Стародавнього Риму було дещо іншим: римська держава пройшла тривалу еволюцію від царської влади, республіканської форми правління і до імператорської влади. Причому, якщо на перших етапах державності Риму зберігалися суттєві риси цивільної громади, то в періоди принципату та домінації сформувалася вертикаль влади з централізованим бюрократичним апаратом, який контролював місцеву владу. Отже, в часи античності маємо приклади як домінування самоврядування в співвідношенні влади та самоврядування в моделі управління давньогрецьким суспільством, так і міцної влади в Римі.

Політико-правова думка Середньовіччя щодо розгляду варіантів взаємодії влади і самоврядування також є розмаїтою. Дослідження взаємодії влади та структур самоврядування у цей період доцільно проводити шляхом порівняльного аналізу середньовічної візантійської (орієнтально-православної) традиції та окцидентально-католицької традиції, на яку спиралася як державна практика, так і політико-правова теорія західноєвропейських держав. Ключовим фактором аналізу обох політико-правових традицій є те, що й окцидентальний, й орієнтальний напрямки ґрунтуються на античній спадщині та римській школі права. Але внаслідок зміни історичних та релігійно-культурних умов були сформовані абсолютні різні державно-правові системи і зокрема різні підходи до розуміння оптимального співвідношення центральної влади та самоврядних структур у національних політичних системах. В цілому в цей час можна виокремити наступні основні напрямки:

- візантійська (східно-православна) традиція, яка бачила монарха як верховного суверена, що має поєднувати світську, церковну і самоврядну влади в своїх руках;

- теологічну (католицьку) традицію, згідно якої монарх має підкорятися релігійній владі з метою легітимізації влади світської (як центральної, так і самоврядної);
- світську традицію громадянського гуманізму, відповідно до якої народ є єдиним сувереном влади, але делегує її легітимному монархові.

Безперечно найбільш цікавим для з'ясування питання про політико-правові інтерпретації взаємодії влади та самоврядних структур в часи Середньовіччя і Відродження є дослідження теоретичної спадщини Н. Макіавеллі. Ідеалом державності для Макіавеллі виступає змішане правління у формі поміркованої республіки. “Вважаючи таку форму правління більш стабільною і міцною, тому що, співіснуючи одночасно, самодержавне, аристократичне і народне правління озираються одне на одне... Змішуючись одне з одним, вони зробили республіку досконалою” [3, с. 385]. Така республіка є більш стійкою у своєму політичному розвитку, оскільки поєднує у собі кілька форм державного правління, а також різні форми самоврядування.

Новий час привніс в розгляд взаємин “влада-самоврядування” новий акцент, пов'язаний з об'єктивними та суб'єктивними причинами. В цей час формується нова конфігурація політичних інститутів, що вимагає від науковців пошуку нових теоретичних моделей побудови взаємин між інститутами влади в державах того часу. Це позначається на розвитку політико-правової думки та призводить до появи цілої серії нових підходів до тлумачення необхідності співвідношення влади та самоврядування в політичному управлінні країною.

Перш за все, в цей час відбувається становлення інституту місцевого самоврядування, що в науковій думці сприяло появі наукових концепцій його походження та взаємодії з державною владою. Так, в цей час було сформульовано основні наукові концепції місцевого самоврядування, зокрема державницька, громадянська, природно-правова тощо. Не дивлячись на те, що предметом їхніх досліджень були абсолютно різні у політичному відношенні держави, представники різних наукових шкіл самоврядування дійшли висновку, що справжня велич народів заснована на системі, протилежній централізмові.

Здобутки цих наукових концепцій місцевого самоврядування є актуальними і на сьогоднішній день. Вихідною теоретико-методологічною основою формування публічної, у тому числі самоврядної влади, в сучасній Україні є громадянська та природно-правова доктрина влади та самоврядування. Ці ідеї “гуманізують” публічну владу, роблять її більш наближеною до громадян, їхня реалізація істотно розширює сферу свободи індивіда, його соціальної дії, формуючи істотний “сегмент” його соціальної взаємодії з державою, у результаті якої оптимально здійснюються індивідуальні та колективні права особистості. Влада за таких умов відбиває не тільки специфічний образ мислення та форму реалізації волі конкретної людини, груп людей до життя й життя свого нащадка. На локальному рівні за допомогою такої влади складатиметься та функціонуватиме цілісна система соціальних зв’язків, що фактично формують реальне громадянське суспільство.

Отже, починаючи з Нового Часу про місцеве самоврядування можна говорити як про суспільно-політичний феномен, який у більшій чи меншій мірі був поширений в усіх світових спільнотах і визначально вплинув на якість державно-політичного життя. Представники різних наукових шкіл самоврядування віднайшли спільні ознаки й закономірності у його розвитку як органічно притаманного суспільству регулятора співжиття громадян на локальному рівні і державно-правового інституту, здатного вирішально впливати на ступінь демократичності політичних систем.

Завдяки роботам А. де Токвіля, Р. Гнейста, Б. Чичеріна, М. Драгоманова та ін. мислителів було започатковано суттєве зрушення щодо з’ясування оптимального рівня співвідношення влади і самоврядування — проблеми, яка продовжує хвилювати й сучасних дослідників та є принциповою для процесу державотворення і становлення громадянського суспільства в сучасній Україні.

У 30-х роках ХІХ ст. французький мислитель Алексіс де Токвіль на основі дослідження політичної системи Сполучених Штатів Америки переконливо довів, що самоврядування — характерна ознака суспільного життя цієї країни, причому провідниками його тут були представники нижчих станів. Аналізуючи американську політичну систему, А. де Токвіль протиставляє її федералізм і децентралізацію французькій надмірно централізованій системі і вважає державну децентралізацію найкращою

формою здійснення політичних свобод і найвірнішою гарантією проти революції. Зокрема, він звертає увагу на те, що держава мусить бути великою і могутньою, щоб захистити себе від зовнішніх посягань, і, разом з тим, досить малою, щоб законодавство в ній можна було пристосувати до “різноманітності обставин і соціальних верств”. Подібне поєднання, на його думку, відсутнє у Франції і, навпаки, вдало здійснюється на рівні американського федерального законодавства й у практичному функціонуванні політичної системи Сполучених Штатів.

Центральна влада, зазначає А. де Токвіль, якими б не були мудримися й освіченими її представники, не може охопити собою усіх дрібниць життя великого народу, тому що подібний труд перевершує всі людські сили. На думку мислителя, “централізація адміністративної влади здатна тільки дратувати людей, які цій владі підлягають, бо вона постійно прагне послабити в них громадський дух”; вона “справді може сприяти об’єднанню на певному проміжку часу у певному місці всіх сил нації, але вона негативно впливає на оновлення цих сил; відтак вона чудово може забезпечити якійсь людині скороминущу велич, але зовсім не добробут цілого народу” [5, с. 84].

Вагомий внесок в осмислення проблеми співвідношення влади і самоврядування зробив пруський правознавець і політичний мислитель Р. Гнейст. Внаслідок глибоких спостережень за державою як політичним інститутом на європейському континенті, німецький вчений кваліфікує стан її розвитку як “патологічний”. Патологія ця зумовлена глибокими суперечностями, пов’язаними з надзвичайною полярністю суспільства, що породжувала, у свою чергу, залежність неможливих класів від заможних, протилежність їхніх інтересів і, як наслідок, гостру боротьбу між ними. Державне ж життя вимагає, найперше, єдності.

Зосередившись на вивченні державного права Англії, яка на той час, порівняно з іншими могутніми європейськими державами, мала всі підстави на звання демократичної, Р. Гнейст приходить до висновку, що для виникнення єдиної державної волі потрібні принаймні дві головні умови: 1) щоб різні соціальні групи і партії мали бажання й можливість опанувати взаємні потреби і прагнення; 2) щоб вони зішлись на якихось спільних началах, здатних слугувати основою державного управління [1, с. 34-37].

В існуючій на той час політико-правовій практиці переважної більшості європейських держав, на думку вченого, досягнення єдності переважно пропонується через розвиток суспільного життя за допомогою періодичної преси, узгодження різнорідних прагнень суспільства шляхом зібрань і асоціацій, через вибори і представництво суспільних інтересів у національних зібраннях. Однак політичні партії всюди прагнуть не досягнення згоди, а, навпаки, — забезпечення свого панування. Внаслідок цього єдність досягається не шляхом гармонійного злиття різних інтересів у єдину державну волю, а шляхом пригнічення одних інтересів іншими. Отже, до недоліків, які існували на той час у державному устрої різних європейських країн додаються ще й недоліки в державному управлінні. Саме тому Р. Гнейст вважав, що у співвідношенні влади та самоврядування головний акцент має зосередитися саме на державницьких позиціях.

Новий час охарактеризувався формуванням ідейно-політичних течій, які також вплинули на еволюцію уявлень про модель взаємин “влада-самоврядування”. Так, комплекс ліберальних ідей та постулатів значно вплинув на ідею влади та самоврядування, чим відіграв революційну роль у процесі переходу європейських країн від феодалізму до капіталізму. Саме завдяки ліберальній течії наприкінці ХІХ ст. більшість державних та громадських діячів були переконані, що основою конституційного устрою демократичної держави має бути визнання прав людини, широке самоврядування, а взаємовідносини між центральними та місцевими органами мають будуватися на рівноправних засадах.

В цей же час формується ще один ідейно-політичний напрямок, який й досі залишається прогалиною в наукових дослідженнях, але істотно вплинувший на уявлення про взаємини “влада-самоврядування” — анархізм. Ідеал суспільного устрою у теоретиків анархо-синдикалізму (Ж. Сорель та ін.) — федералізм, повна автономія, незалежність місцевих органів самоврядування від центру, самоорганізація суспільства, добровільне об’єднання виробничих асоціацій, яке має відати організацією виробництва та розподілу. Ланками майбутнього суспільства проголошувалися революційні робочі синдикати (спілки виробничого та громадського самоврядування) [7, с. 48-49].

Визнаючи вагомість внеску, зробленого у політико-правові вчення та теорію самоврядування анархістами, слід все ж таки

зазначити, що відомі з історії спроби реалізувати такі ідеї на практиці (досвід “Комісії” у Гуляйпільській республіці Н. Махана, “Консехерія по розслідуванню” у контрольованих анархістами регіонах Арагону та Навари в Іспанії у період громадянської війни) свідчать про нестійкість такого роду утворень, причина якої полягає у відсутності оформленої публічної влади. Неспроможність анархістських конструкцій полягає саме у “вимозі миттєвої ліквідації держави без заміни її іншою соціальною організацією влади” [6, с. 15].

У той же час, ідеї анархізму та анархо-синдикалізму й тепер залишаються достатньо популярними. По суті П. Ж. Прудон визнавав, що федеральний принцип забезпечує альтернативний шлях до досягнення вільного розвитку кожного, що може бути досягнуто не тільки через вільний розвиток усіх.

Що стосується вітчизняної наукової думки, то найбільш значний крок вперед у розвитку ідеї місцевого самоврядування був зроблений у ХІХ ст. Після 1917 р., коли у Росії та на терені сучасної України перемогла концепція влади, відповідно до якої всі представницькі органи входять до єдиної системи державної влади, дослідження у галузі місцевого самоврядування фактично припинилися. Певний інтерес до питань місцевого самоврядування як в Росії, так і в Україні ще зберігався у період НЕПу. Так, запровадження ринкових механізмів на початку 20-х років визначило курс на певну децентралізацію.

В цілому, в еволюції наукових уявлень про модель взаємин “влада-самоврядування” протягом ХХ ст. доцільно виділяти три часові інтервали. Так, початок століття ознаменувався розвитком проблеми в межах ідеї правової держави, радянські часи внесли своє бачення цих взаємин, а сучасність додала своїх наукових принципів та моделей взаємин у відповідності до вимог сучасних демократій.

Початок ХХ століття довів, що проблеми суті та змісту влади та самоврядування вкладається в зміст феномену самообмеження державної влади та руху до правової держави, як такої держави, яка максимально гарантує природні права особистості. Хоча відносно вітчизняної політичної практики необхідно зазначити, що буржуазно-класове самоврядування капіталістичних країн набуло в СРСР форми і зміст пролетарсько-класового самоврядування. Це в корені змінило уявлення,

що існувало до революції про місцеве самоврядування як недержавної за своє природою влади.

Згідно радянського підходу, місцеві Ради вільно поєднувалися на засадах демократичного централізму в єдину, федеральним союзом скріплену, загальнодержавну радянську владу. Організовані у тверду державну вертикаль, місцеві ради, по суті справи, були демократичним прикриттям монопольної влади партійного апарата. Від того, що ради за своїх обмежених можливостей намагалися надавати традиційні муніципальні послуги людям, їх природа не мінялася. Вони склалися і діяли як органічна частина тоталітарного режиму [4, с. 37]. Частково такий підхід залишається і зараз в уявленнях сучасного населення України, що проявляється в тому, що люди й досі вважають самоврядування — подовженням державної влади, а не самостійний видом влади.

Вже 60-80-і рр. ХХ ст. у науковій і навчальній літературі аналізувалися проблеми самоврядування народу у взаємозв'язку з демократичними процесами, що проходили в державному і громадському житті країни, з діяльністю рад і зміцненням демократичних начал в управлінні. Причому, і це необхідно підкреслити, самоврядування не зводилося тільки до місцевого рівня, а розглядалося як соціальне явище, що проникає в усі сфери життя суспільства і його політичної системи. Воно не обмежувалося тільки радами; активно досліджувалися такі його форми, як самоврядування громадських організацій, трудових колективів, кооперативне, шкільне, студентське самоврядування, що у своїй сукупності й утворювали поняття “самоврядування народу”. Характерно, що розвиток державності і самоврядування розглядався в їх діалектичній єдності, що як взаємно доповнюють один одного. Особливо активізувалися дослідження проблем так званого самоврядування народу у часи перебудови.

Сучасна доба внесла значні корективи у тлумачення взаємин “влада-самоврядування”. Місцеве самоврядування в уявленнях сучасних політологічних концепцій уявляє собою нову “публічність”, яка в порівнянні з державою, має змінений характер зв'язків суб'єктів та об'єктів управління. “В порівнянні з державою, місцеве самоврядування виступає рівноправним суб'єктом управління, що володіє самостійністю в межах своїх повноважень. Тільки, на відміну від держави, місцеве самоврядуван-

ня передбачає, що суб'єкти управління є ланками системи власного, а не державного управління" [2, с. 124].

Практика державотворення в сучасних державах вимагає запровадження процесів децентралізації та деконцентрації влади, що відповідно впливає на характер взаємин між рівнями влади в країні та вимагає пошуку відповідних принципів їх збалансування та налагодження механізму взаємодії між ними. В якості такого принципу налагодження взаємин між владою та самоврядуванням в політичній практиці сучасних держав політична наука пропонує додержуватися принципу субсидіарності. Цей принцип запроваджено у політичну практику більшості країн світу, в тому числі і в Україні.

Кожна з держав вносить свої "національні" особливості щодо його впровадження в життя, пов'язані з існуючою в країні формою влади та адміністративно-територіального устрою, національними, історичними, культурними чинниками тощо. В сучасній Україні принцип субсидіарності задекларований у основному законодавстві, але на практиці ще дуже багато необхідно зробити для того, щоб він реалізовувався в повному обсязі.

Таким чином, еволюція уявлень про взаємини "влада-самоврядування" в межах політико-правової думки пройшла декілька етапів свого розвитку. Починаючи з античності і до сьогоднішнього дня наукова думка пропонувала свій варіант поєднання цих взаємозалежних влад у відповідності до реалій часу. Сучасність вимагає свого "рецепту" такої взаємодії. Основний компонент у цих взаєминах — це визначити акценти, тобто хто — влада чи самоврядування мають задавати тон владним відносинам. Сучасний демократичний напрямок розвитку більшості країн світу вимагає перенесення акцентів саме на самоврядування, а містком між владою та самоврядуванням має слугувати принцип субсидіарності. Як переконливо доводить практика, реалізація цього принципу в реальній політичній практиці сучасних держав ще має багато слабких місць, адже чітких критеріїв його застосування, визначення компетенції між владою та самоврядуванням не існує. Саме тому, політичне звучання субсидіарності виглядає переконливо, а правова недосконалість його впровадження в політичну практику постійно привносить напруження у взаємини "влада — самоврядування".

Література

1. Батанов О. В. Територіальна громада — основа місцевого самоврядування в Україні. — К., 2001. — 362 с.
2. Белкин А., Еремин А. О категориальных пределах местного самоуправления // Право и Жизнь. — 1997. — № 5. — С. 121-127.
3. Макиавелли Н. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия // Изб. соч. — М., 1982. — 456 с.
4. Ткачук А., Саєнко Ю., Привалов Ю. Місцеве самоврядування в Україні // Розбудова держави. — 1997. — № 7/8. — С. 71-83.
5. Токвіль Алексіс де. Про демократію в Америці. У двох томах. — К.: Всесвіт, 1999. — 590 с.
6. Щиглик А. И. Самоуправление в условиях развитого социализма. — М.: Мысль, 1985. — 305 с.
7. Яшлавский А. Э. Анархо-синдикализм // Федерализм: Энциклоп. — М., 2000. — С. 48-49.

Резюме

В статье рассматривается эволюция представлений о характере, соотношении и моделях взаимодействия власти и самоуправления на разных этапах развития политической мысли: от Античности до сегодняшнего дня.

Рецензент канд. полит. наук, доцент А. В. Музыченко

УДК 342.721:316.722

М. А. Завгороднюк

СВОБОДА ЛИЧНОСТИ И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА В КОНТЕКСТЕ РАЗЛИЧНЫХ ЦИВИЛИЗАЦИЙ

Понимание свободы личности и прав человека со становлением новой модели регуляции международных отношений во второй половине прошлого столетия приобрело универсальный характер. Положения Всеобщей декларации прав человека трактовали как самоочевидные ценности свободу, гуманизм и справедливость. Они были признаны универсальными и всеобщими. Принципы верховенства закона, прав человека должны были восприниматься как эталоны, и к ним призваны были стремиться все государства.

В основу стандартов права был положен европоцентристский подход, требующий не только абсолютного признания западных ценностей, но и претендовавший на поэтапный переход других государств к либерально-демократической модели построения общества. Кроме того, в международном и региональном праве наблюдался постепенный отход от принципа, согласно которому государственный суверенитет следует отстаивать независимо от последствий для индивидов, групп и организаций. Уважение к автономии личности и ко всему спектру прав человека создало новый набор принципов, которыми руководствовались в политической жизни и которые могли ограничить пределы государственной власти и видоизменять само представление о ее эффективности.

В свою очередь Устав ООН выработал принципы глобального управления, альтернативные по отношению к традиционным принципам геополитики, которые должны были быть основаны на коллективном принятии решений правительствами и неправительственными организациями.

Следует также отметить разрушение традиционного представления о том, что гуманитарное вмешательство для предотвращения нарушения прав человека недопустимо только потому, что оно нарушает принцип национального суверенитета. Это показало санкционированное вторжение ООН в Ирак, Сомали, Боснию и др. [5].

Но изменения, внесенные Уставом, подняли фундаментальные вопросы относительно природы и формы международного права, вопросы, указывающие на возможность существенного разногласия между правом национальных государств и более широкого международного сообщества.

Вместе с тем, в ряде регионов мира, в которых народы и цивилизации сохранили традиционные мировоззренческие ценности, универсальность международно-правовых стандартов была отвергнута. Культурно-религиозное разнообразие не восприняло такую универсальность, началось отторжение инородных стандартов. Эти процессы в конце XX — начале XXI века обострились глобализацией: усиление взаимозависимости финансовых рынков, уплотнение межнациональных взаимосвязей, разрушение замкнутых социально-политических пространств, культурная унификация усугубили межцивилизационные конфликты, религиозные противоречия, нередко сопровождаемые вооруженными столкновениями [5].

На этом фоне социальные науки обратились к цивилизационному подходу, который открыл новые возможности изучения проблемы прав человека и самоопределения личности.

Цивилизационный подход во главу угла ставит ценности, культуру, убеждения, традиции, мировоззрение отдельных цивилизаций. Цивилизация направлена на самосохранение, поэтому не приемлет чуждых ей ценностей других обществ. Она жизнестойчива и дееспособна, пока сохраняет собственный неповторимый генетический код, обусловленный укоренившимся образом жизни, обычаями, духовностью, моральными принципами и религиозными убеждениями. При этом цивилизации далеко не всегда совпадают с границами государств.

Безусловно, в процессе развития и становления цивилизация может заимствовать определенные элементы других культур, преобразовав их, усовершенствовать собственную. Однако идейно обусловленное или же насильственно привнесенное заимствование способно разрушить цивилизацию, уничтожить культурную самоидентификацию ее представителей, дезинтегрировать носителей цивилизационных ценностей. Эти процессы прогнозировали и обосновывали ученые, но в XXI веке они стали реальностью полицивилизационного мира.

Исследованием особенностей различных культур и грядущего конфликта цивилизаций занимались А. Тойнби, О. Шпенглер, Н. Бердяев, С. Хантингтон, И. Валлерстайн, А. Панарин и др. А. Тойнби считал цивилизацию единицей измерения исторического бытия и обосновывал цикличность развития цивилизаций. О. Шпенглер говорил о “феномене множества мощных культур”, каждая из которых будет претендовать на собственное развитие и утверждение. Н. Бердяев описывал нацию как субъект социально-исторического действия и писал о феномене национального мессианства. С. Хантингтон предрекал столкновение цивилизаций на границе различных культур и религий. И. Валлерстайн также пришел к выводу о взаимодействии цивилизаций, каждая из которых стремится занять господствующее положение в мире.

Восприятие мира, ценности и убеждения формируют тип культуры в определенном обществе, который, в свою очередь, проецируется на правовые отношения. Право регламентирует отношения индивида и государства именно на основании сложив-

шегося фундамента культуры, в частности, политической культуры данной цивилизации.

Правовая модель не может успешно воплотиться в чуждой ей культуре только лишь на основании ее эффективности в условиях другой цивилизации. Права человека, их понимание и реализация — результат длительного влияния различных поколений, их психологических особенностей и ценностей, а также влияния исторических событий, факторов окружающей среды и благосостояния народа.

В европейской правовой модели используется формационный подход, который базируется на развитии права от греческих полисов к Средневековью, эпохам Реформации и Просвещения, периоду буржуазных революций до современности.

Европейская цивилизация провозглашает главной ценностью для человека свободу, которая должна быть средой его обитания. В сфере свободы человек избирает свой собственный жизненный путь, реализует свои интересы и способности. Свобода неотделима от равенства. Эти понятия выступают нераздельно и в классических либеральных доктринах, и в юридических актах о правах человека. Права человека — это та система условий и благ (материальных и духовных), без которых невозможны его нормальная жизнедеятельность, развитие его индивидуальных свойств, свободный выбор и самоопределение. Во Всеобщей декларации прав человека и нашли отображение европейские ценности и правовые нормы, провозглашенные универсальными. Они были признаны эталоном права и заложены в основу многих национальных конституций.

Однако события XX века показали неприемлемость крайних позиций либерального варианта разрешения социальных и политических проблем как единственно возможного конструктивного варианта. Для утверждения либеральных идеалов и демократических ценностей в прошлом веке потребовались внушительные по своим масштабам потрясения. Но даже почти всеобщее признание прав человека как теоретического принципа или лозунга не означало и не означает до сих пор, что в практической политике с этим принципом считаются.

Но со временем, когда в мире уменьшился страх перед фашизмом и двумя мировыми войнами, когда распалась колониальная система и с развалом СССР образовалась многополярная

система, провозглашенные правовые стандарты начали пересматриваться. Это был закономерный процесс, поскольку правовую базу каждого государства следует рассматривать в неразрывной связи с его религией, культурой, традициями и моралью.

В международном праве начался своеобразный процесс регионализации. Примером тому служат Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод (1950), Американская конвенция о правах человека (1969), Африканская хартия прав человека и народов (1981), Исламская декларация прав человека (1990), Арабская хартия прав человека (1999), Декларация о правах и достоинствах человека, принятая Всемирным русским собором (2006). Не отвергая общепринятых стандартов права, эти документы отразили стремление каждой из цивилизаций сохранить приверженность национальным ценностям и давать собственную интерпретацию утвержденным ценностям [3].

В частности, понятие статуса личности в арабских странах определяется доктриной мусульманского права (шариата), а также исторической эволюцией его источников. Ислам рассматривает правовые установления как частицу единого божественного закона и порядка. Отсюда велениям и запрещениям, составляющим нормы шариата, также приписывается божественное значение.

Дуализм мусульманского права заключается в том, что оно основано на собственном юридических и религиозных нормах. При этом доминирующую роль в определении статуса личности в исламских странах играют Коран и Сунна, чем обусловлена прямая зависимость между объемом правоспособности лица, проживающего в исламской стране, и характером его религиозной принадлежности.

Особенностью нормативной основы статуса личности в мусульманском праве является признание обычая в качестве его составной части. Следует отметить, что исламская община определяет правовой статус личности, подчиняя ее, в первую очередь родовым интересам. Так, права личности традиционно включают отношения, существовавшие внутри исламской религиозной общины, а сфера публичного права и соответствующих прав и свобод личности разработаны в исламе крайне слабо.

Безусловно, европейская модель права оказала влияние на мусульманский мир, в том числе порой вытесняя традиционное право, как это произошло в Турции. Тем не менее, в Исламской декларации прав человека (1990) отмечается, что «права челове-

ка твердо основаны в вере, что только один Бог является источником всех закона”. Человек рождается свободным, его права на свободу не должны ущемляться, “кроме как в соответствии с законом” [2].

В декларации также ставятся современные задачи исламского сообщества, которое должно указать правильный путь человечеству, блуждающему между конкурирующими концепциями и заблуждениями, предложить решение хронических проблем материалистической цивилизации.

В свою очередь правовая система Китая в силу древности этой цивилизации формировалась в течение длительного исторического периода. В древнекитайском обществе под влиянием конфуцианства сложилась атмосфера недоверия к праву, даже негативного отношения к закону. Причина этого заложена в основах конфуцианства, призывавшего строить отношения в обществе на основе морали, добродетели, а управлять государству подлежало людям, а не законам. Но в начале XX века в Китае со свержением монархической власти были осуществлены крупные преобразования в правовой системе. Под влиянием западной правовой мысли были разработаны законодательные акты, повысился авторитет права в Китае.

Однако взгляды Конфуция не утратили роли духовного императива как в сознании китайцев. Даже государственные реформы Дэна Сяопина ориентировались на конфуцианскую специфику китайского общества. И на современной стадии развития государства перед властями Китая стоит задача совершенствования правовой системы, повышения эффективности действия всех ее составных частей именно с постоянной оглядкой на эту специфику.

Правовая система Индии обладает оригинальностью, отражает самобытность истории развития страны, ее народа, а также воздействия английского права во время колониальной зависимости.

Для понимания прав человека в Индии, правосознания ее народа в современных условиях необходимо обратиться к индускому праву, которое также имеет многовековую историю. Индусское право — религиозная правовая система, право общины, исповедующей индуизм. Главной чертой индусского права является его органическая связь с религией. В индуистских книгах, именуемых шастрами, изложены предписания, нормы поведения людей, обеспечивающих добродетели, угодную Богу жизнь

в обществе. В шастрах выражены религиозно-философские, соционормативные основы жизни, которые включают дхарму — предписания и добродетелях и поведении. Дхарма имеет приоритетное значение в определении поведения человека в кастовом строе Индии. Это реализация обязанностей людей без деления их на моральные или правовые.

И хотя индусское право существенно деформировалось в годы колониального господства Англии в Индии, сфера применения индусского права была ограничена. Но и в современной Индии индусское право продолжает действовать. Правовая система этой цивилизации находится в динамике, и в этом процессе используются исторические традиции народа, ценности права, в том числе и ценности общего права, других правовых систем.

В свою очередь православно-славянская цивилизация, испытывающая возрождение после 70-летнего бремени коммунистической идеологии, также преисполнена глубокими противоречиями. Так, идеи исторического мессианства, все более проявляющиеся в новом столетии, вступают в конфликт с непримиримым национализмом, все чаще претендующим на геополитическое доминирование.

Однако даже на фоне таких противоречивых процессов можно выделить отличительные черты в понимании прав человека и свободы личности в православно-славянской цивилизации.

В противовес западным странам славянская ментальность не приемлет формальности закона. Ей также чужда нормативность распорядка жизни. Конституционные предписания, этика бизнеса, эгоцентричный индивидуализм, так гармонично воплощенные в западной цивилизации, не прижились в постсоветских странах. Слепое копирование либерально-демократических ценностей и институтов не только не повысили здесь эффективность власти, но и вызвали разочарование в обществе. Причина этого кроется в ментальности и ценностных ориентациях славянской цивилизации.

Так, в Декларации о правах и достоинстве человека, принятой русским собором, дается осмысление понятий прав и достоинства человека, отличное от того либерального понимания, которое современным миром принимается за единственно возможное, и декларируется мировоззренческая позиция православной цивилизации в глобальном мире.

Эта декларация носит подчеркнуто мировоззренческий характер. Её фундаментальное утверждение о том, что человек, как

неповторимая личность, имеет не только особую и безусловную ценность, но, кроме того, обладает и достоинством, которое приобретает, совершая добро, выведено ультралиберальной концепцией прав и свобод и возвращает как пониманию самой личности, так и природы международных отношений их нравственную основу.

Декларация подчеркивает, что “права человека имеют основанием ценность личности и должны быть направлены на реализацию ее достоинства”, напоминает, что “без нравственности достоинства не бывает”, а также утверждает, что такие ценности, как вера, нравственность, святость, отечество стоят не ниже прав человека [1].

Таким образом, культурная идентичность, традиции народа и мировоззренческие установки цивилизации оказывают непосредственное влияние на права человека и правовую систему в целом. Этот фактор неизбежно влияет на каждое государство, и он не может игнорироваться при формировании межцивилизационных контактов.

Кроме того, не менее важно учитывать глобальные трансформации в современном мире. Степень участия тех или иных стран в формировании глобальных и региональных культурных процессов и потоков различная. В западных странах достигнута определенная степень гомогенизации массовой культуры, следствием чего стало уменьшение внутренних национальных отличий. Но массовая гомогенизация вряд ли проникает в область верований и идентичностей. Даже после многих десятилетий американского коммерческого доминирования в популярной культуре местные и национальные альтернативы восстанавливаются.

Благодаря возросшей открытости мира, развитию новейших средств коммуникации люди разных культур получают более ясное представление друг о друге. И это способствует их освобождению от некоторых ложных иллюзий относительно достоинств иного образа жизни, позволяет им с гораздо большей трезвостью увидеть недостатки тех иноземных культурных моделей, которые еще сравнительно недавно воспринимались как безусловный образец для подражания. Не случайно некоторые исследователи отмечают сегодня, что западные (и в особенности американские) стандарты поведения и формы организации общественной жизни, еще несколько десятилетий назад служившие своеобразным ориентиром для стран Востока, утрачивают здесь былую привлекательность.

Поэтому хотелось бы подытожить все вышесказанное следующей цитатой: “Современная духовная ситуация определяется дилеммой: либо мир будет подчинен жесткому регламенту окостеневшей наднациональной глобализации, либо он будет оживотворен живой культурой, черпающей свою энергию из национальных источников. Либо личность превратится в стерилизованного, безнационального “человека играющего”, либо личность, проходя своим только ей данным национальным путем, возвысится до всечеловеческих ценностей” [4].

А пока в современном мире идет процесс обособления национальных культур. Парадокс заключается в том, что культурная глобализация, бросающая вызов и подрывающая главенствующее положение национальных чувств, сама оказывается фактором, способствующим возникновению и усилению различных сепаратистских движений.

Литература

1. Декларация о правах и достоинствах человека, принятая Всемирным русским собором // Официальный сайт Русской православной церкви. — <http://www.mospat.ru/index.php?page=30728>.
2. Исламская декларация прав человека // http://www.kavkazcenter.com/russ/islam/hr_islam.
3. Международные пакты о правах человека. — М.: Норма, 2002.
4. Попков В. В Раскрепощение духа. Феномен революции в социальной философии Н. Бердяева. — Одесса: Астропринт, 2007.
5. Хелд Д., Гольдблатт Д., Макгрю Э. и др. Глобальные трансформации. М.: 2004.

Резюме

Статья посвящена анализу влияния цивилизационных отличий на формирование правовой культуры и систем прав человека, их особенностей в западных и традиционных обществах. В исследовании отстаиваются преимущества цивилизационного метода при изучении данных процессов, а также учитывается фактор глобализации.

Рецензент канд. философ. наук, профессор В. В. Попков

ПОЛІТИЧНА ОПОЗИЦІЯ В УКРАЇНІ ПІСЛЯ 2004 р.: СТРУКТУРА ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ

На референдумі 24 серпня 1991 р. Україна проголосила себе незалежною державою і стала на шлях побудови демократії. 28 червня 1996 р. була прийнята Конституція України, в якій закріплювалися всі необхідні положення демократичної держави: права та обов'язки людини та громадянина, коло повноважень Президента та інших владних структур тощо. Безумовно, цей крок був одним із найважливіших на шляху до побудови такої форми правління, як демократія або народовладдя. Однак не менш вирішальним було і створення інституту опозиції, оскільки наявність організаційно оформленої, з певним юридичним статусом та конституційними гарантіями країни опозиції — це своєрідний тест на відповідність основним принципам демократії. Зіткнення інтересів населення, політичних пріоритетів більшості, яка перемогла на виборах та “особливої думки” меншості, яка не перемогла, зберігається у кожному суспільстві. Це і створює основу для виникнення опозиції уряду, який знаходиться при владі.

Загалом тематику дослідження політичної опозиції у вітчизняній науці назвати цілком ігнорованою не можна. Основний масив літератури, яка вийшла по опозиційній проблематиці, припадає на період 2002-2007 рр., тобто останні п'ять років, що цілком закономірно, оскільки до цього часу говорити про наявність опозиції в Україні не доводилося. Разом з тим, серед матеріалів, які присвячені питанням опозиції основна увага приділялася та й продовжує приділятися правовим питанням, які стосуються розробки та прийняття закону про опозицію та опозиційну діяльність. Серед таких робіт слід назвати праці: “Статус опозиції в Україні. Матеріали до круглого столу” [10], “Опозиція в Україні” [6]. Однією із перших спроб обговорення проблематики опозиції стало проведення у Києві у 1996 р. науково-практичної конференції “Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика” [9]. Більш новим та надзвичайно цікавим є дослідження “Опозиція в Україні. Загальна характеристика”, проведене Центром імені О. Разумкова, в якому проблематика опозиції аналізується не тільки у правово-

му, але й політичному аспекті [7]. У цих роботах особливої ваги набуває вивчення діяльності політичної опозиції в Україні, яке викликане, перш за все, потребою в організації роботи Верховної Ради України та зміні характеру відносин влади й опозиції, які, внаслідок того, що в Україні немає парламентських традицій, а також інших об'єктивних чинників, працюють не на державні інтереси, а перетворилися на дестабілізуючий фактор.

Метою даної статті є аналіз структури та особливостей функціонування політичної опозиції в Україні після 2004 р.

Справді, на сучасному етапі проблема політичної опозиції набула серйозного резонансу не лише у контексті обговорення конституційних змін, але й на міжнародному рівні, коли численні зарубіжні експерти звертають увагу на дотримання прав і гарантій, пов'язаних з опозиційною діяльністю. Більше того, оцінюючи ступінь демократизації політичної системи України, значна кількість експертів звертається саме до стану з дотримання прав політичної опозиції в Україні. Тому наукові політико-правові дослідження цієї теми є надзвичайно актуальними. Адже незалежно від змін, які будуть внесені у Конституцію України, законодавцям доведеться приймати спеціальний закон, який регулюватиме правові засади і гарантії опозиційної діяльності. Тобто закріплення правового статусу парламентської більшості обов'язково має своєю логічною складовою відповідне юридичне визначення політичної опозиції, а також з'ясування правомірності обмеження цього поняття лише такою її формою (таким її проявом), як парламентська опозиція [13, с. 36].

В Україні немає конституційно затвердженого та чітко оформленого інституту опозиції. Мабуть, вона може вважатися лише побіжно закріпленою, адже відповідно до статті 34 Конституції України проголошується свобода слова і думки [3, с. 145]. Тобто ті, хто не згоден із офіційним курсом влади, можуть висловити це відверто та публічно. Саме ці свободи і є підставою для існування і функціонування опозиції.

І ще слід зазначити, що українське суспільство поступово приходить до розуміння, що бажання деяких представників влади в центрі і регіонах не мати вільної опозиції не сприяє демократизації суспільних відносин, породжує нові форми протистояння та соціальних напружень.

Перш ніж розпочати аналіз, доречно визначитися з основним поняттям нашого дослідження. У “Сучасному словнику з політології” вказано, що: “Опозиція (від лат. Opposition — протиставлення) — 1) протиставлення чого-небудь чому-небудь; 2) у політиці — протиставлення власних поглядів та дій іншим поглядам та діям; 3) партія чи група всередині якої-небудь організації, яка не погоджується з офіційною думкою чи позицією керівництва цієї організації” [4, с. 284]. Опозиція в політиці може виявлятися на різних рівнях: у рамках політичної системи загалом, всередині інститутів державної влади, у складі політичної партії чи суспільної організації. У рамках політичної системи опозицію складають політичні сили (партії), які не погоджуються з офіційним політичним курсом.

Опозиція в суспільстві є невід’ємним елементом демократичного суспільства, вона об’єктивно зумовлена неможливістю інститутів політичної системи реалізувати все розмаїття інтересів, власних будь-кому суспільству. Політична опозиція — необхідний елемент політичної системи, що сприяє її ефективному функціонуванню. Протиставлення своєї позиції, позиції більшості, своєї політики іншій політиці, пропозиція альтернативних ідей та методів щодо проведення того чи іншого політичного курсу в розвитку суспільства стало нормою в розвинутих демократичних країнах.

Політична опозиція завжди генетично пов’язана із суспільством та його структурами — громадськими та політичними. До основних причин формування політичної опозиції відносять: соціальне розшарування суспільства та нерівність, недосконалість виборчих систем, розчарування населення в ідеалах державного устрою, тощо. У політичній науці розрізняють різні види політичної опозиції: стосовно системи влади — лояльні і нелояльні; за місцем діяльності — парламентські і непарламентські і т. д. Багато визначень опозиції, що пропонують вчені (Болінгбрук, Г. Оберрайтер, Х. Лінц, Р. Даль, П. Муді та ін.), об’єднує її розуміння як заперечення існуючого порядку речей і одночасно пропозиція його зміни або корекції, протиставлення свого бачення проблеми офіційно визнаному.

Отже, в основі опозиції як явища, що має різноманітні прояви, завжди лежить незгода з пригніченням, прагнення змінити своє становище, що є властиво для людської природи. Адже людина перебуває в постійних пошуках своїх нових властиво-

стей, сенсу свого існування, і будь яке ущемлення її устремліннь призводить до спротиву щодо чинника чи обставин, що є джерелом обмежень. Наявність опозиції — ознака демократизму політичної системи, один із факторів динамізації політичної сили.

Відомий український науковець М. Михальченко зазначає: “Опозиція в Україні формується не з питання перерозподілу місць в парламенті й не з питання контролю за органами місцевого самоврядування. Позиції її визначаються щодо стратегічного курсу України, проголошеного її Конституцією, і політики Президента України” [5, с. 3].

У сучасних суспільствах, коли політична влада здійснюється на основі демократичних принципів, об’єктивний плюралізм людських потреб та інтересів, постійний дефіцит ресурсів зумовлює приниження чієїсь інтересів, прав та амбіцій у процесі функціонування влади, прийнятті та реалізації рішень. У цьому випадку бунт, який властивий людині і підштовхує її до зміни існуючого становища, до захисту її вимог, “виливається” в легальну опозиційну діяльність, оскільки демократичний устрій гарантує всім рівні права та можливості, а отже і право на втілення в життя прагнень кожного, якщо вони не суперечать суспільним вартостям. У таких умовах формується інститут політичної опозиції, котра представлена різноманітними політичними партіями та рухами, що акумулюють та висловлюють альтернативні пропозиції певних груп суспільства щодо зміни чи удосконалення політичного управління, і є каналами прояву опозиційної активності, яка, таким чином, може бути спрямована в конструктивне русло і слугувати прогресу суспільства.

У цьому контексті слід зробити пояснення, що коли ми говоримо про опозицію, то маємо на увазі легітимне існування в суспільстві політичної сили (ідей та організацій), яка публічно висловлює свою незгоду з програмою та практикою діючої влади і в такий саме спосіб пропонує власні проекти політичних дій, чим і рекрутує своїх прихильників. Не будь-яке і будь-чим невдоволення, а саме претензії до влади — в цьому суть опозиції [12, с.12].

Аналізуючи зміст цього поняття, важливо чітко відмежовувати це явище від різних проявів незгоди з діями офіційної державної влади. Дійсно, у багатьох пострадянських державах досить часто використовуються такі поняття, як “напівопозиція”,

“тимчасова опозиція”, “ситуативна опозиція”, які вживаються здебільшого стосовно будь-якої незгоди, спричиненої діями вищих органів державної влади. При цьому ґрунтом подібної незгоди у переважній більшості випадків є кадрові питання чи проблеми створення “сприятливих умов” для політичного бізнесу владних кланів [13, с. 36]. На нашу думку, вживаючи поняття “опозиція” та розкриваючи її місце у демократичних політичних системах, методологічно доцільно звернутися до поняття “інституційна позиція”, яке використовує відома російська дослідниця О. Глухова. Під цим поняттям вона розуміє сукупність політичних ресурсів (це, насамперед, “урядова структура” політичної системи — державна бюрократія, позиції всередині законодавчих органів та судової ієрархії), які дозволяють політичним групам реалізовувати владу, здійснювати вплив на розвиток суспільно-політичних процесів [1, с. 222-223].

Водночас, правлячим колам дуже важко усвідомити, що опозиція — об’єктивна даність вільної демократичної держави. Вона є своєрідним відображенням пануючого режиму, яким, власне, і формується. Опозиція для нестабільного суспільства — оздоровчий фактор. В умовах конкуренції з нею виконавча влада вимушена оперативно реагувати на суперечності з метою їх нейтралізації. Тим самим “вона протидіє монополізації влади” [2, с. 72].

Якщо звернутися до питання структури опозиції, то цю проблему досить детально проаналізував М. Михальченко, який зокрема зауважив, що “опозиція може існувати на різних рівнях політичної влади, в різних її видах, а також всередині кожного з них. Розрізняють системну та позасистемну (структурну) опозиції [5, с. 3-4].

Системна опозиція в Україні виступає за вдосконалення існуючої політичної системи, все ще перебуває на складному етапі становлення, визначення стратегії і тактики політичної боротьби. Вона має більшу громадську підтримку, ніж позасистемна. Однак відсутність єдності в її рядах, нескоординованість зусиль зменшують її ефективність.

Вона немов би і ставить перед собою благородну мету: щоб влада була народною, політики — чесними і компетентними, щоб Україна швидко ввійшла в Європейську спільноту як рівна серед рівних. Однак подібні принципи відомі ще з радянських часів,

вони не зовсім відповідають об'єктивній дійсності, а тому народ ставиться до них дуже обережно.

Системна опозиція виступає під гаслами активізації реформ (насамперед, у сфері економіки та державного управління), боротьби з корупцією та “тіньовою економікою”, обіцяє свободу ЗМІ, більшої прозорості, моральності й відповідальності влади перед народом. До системної опозиції у різні періоди можна було віднести такі політичні сили як “Наша Україна”, “Батьківщина” та “Партія Регіонів”.

Позасистемна опозиція (протистоїть основним принципам існуючої політичної системи, виступає за радикальну зміну політичного режиму) має сталий, але досить обмежений електорат, не має значного впливу на органи державної влади, а відтак її діяльність не створює великої загрози ні для інститутів влади, ні для підвалин державного устрою в Україні.

Підґрунтям для існування позасистемної опозиції є ностальгія за “кращим радянським минулим”, популізм лідерів, які використовують помилки влади для просування власних ідей. До таких політичних сил, на думку М. Михальченка, можна віднести ліві та крайні ліві партії — КПУ, ПСПУ тощо. Однак з таким твердженням важко погодитися, адже, на нашу думку, скажімо риторика та діяльність тієї ж “Батьківщини” під час другого терміну перебування при владі Л. Кучми була не менш радикальною, ніж позиція ПСПУ.

Після помаранчевих подій можна було очікувати на більш серйозні зміни в стані опозиції, однак ситуація змінилася не досить суттєво. Так, на парламентських виборах 2006 р., які небезпідставно розглядалися основним чинником можливої майбутньої консолідації деяких опозиційних партій, політична опозиція традиційно була репрезентована лівим, центристським і правим спектрами електорального поля України (щоправда, з останнім виникли серйозні проблеми).

Найбільш чітке опозиційне майбутнє виразно проявлялося лише в “лівих”. КПУ на парламентські вибори 2006 р. традиційно пішла самостійно, не долучаючись до жодного виборчого блоку. Орієнтувалися вони, насамперед на виборців Східної та Південної України. “Ліві” опозиціонери були представлені також і ПСПУ Н. Вітренко, яка, використовуючи поствиборчі антиющенківські гасла, мала шанс здобути мінімальні 3 % голосів

виборців і знову пройти до ВР. При цьому “прогресивні соціалісти” не відбирали голосів у КПУ, оскільки найбільш радикальні комуністично налаштовані виборці й раніше віддавали перевагу цій партії. Цікаво, що дійшло навіть до коаліції ПСПУ та “Братства” Д. Корчинського при спільному проведенні вуличних акцій, попри те, що електорат цих двох організацій принципово різний.

Опозиційний центр формували більш респектабельні колишні “провладні” політичні сили. Однією з його особливостей була відсутність ідеологічної основи та серйозні внутрішні конфлікти, конкурентна боротьба. Тому таке об’єднання було більше тимчасовим. У доволі складній ситуації опинилася малопопулярна та неспроможна на самостійну участь у виборах, проте з великими амбіціями СДПУ (о). Головна її мета напередодні парламентської кампанії 2006 р. — увійти в єдиний виборчий блок із Партією регіонів. Проте єдине, що СДПУ (о) могла запропонувати ПР, — це свою розгалужену партійну структуру та... гроші. Саме грошей, за чутками, від СДПУ (о) вимагали занадто багато, тому Л. Кравчук як справжній стратег і виступив з ініціативою створення власного блоку “Об’єднаємо Україну”, розраховуючи зібрати під свої знамена багато різних дрібних партій, які не мали жодного шансу на самостійну участь у парламентських виборах, але, працюючи на тому ж електоральному полі, що й ПР, могли зашкодити останній. Створення блоку Кравчука можна було розглядати як своєрідний шантаж супроти “регіоналів”.

Хоча ситуація в опозиційному таборі склалася доволі важка — опозиційних сил виявилось забагато. Однак справжньою, ідейною, з перспективами на тривале існування та потужне представництво опозицією назвати якусь із партій (навіть ПР) важко. Претендуючи на той самий електорат (осіб, які на останніх президентських виборах голосували за В. Януковича і свого ставлення до В. Ющенка не змінили), всі ці політичні сили лише заважали одна одній. Розуміючи це, а також потребу об’єднання, їм усе ж сутужно подолати внутрішні розбіжності ідеологічного й особистого характеру. Але якими б серйозними ці розбіжності не були, врешті-решт, об’єктивна реальність необхідності більш потужного протиставлення на виборах партіям влади та збільшення набраного відсотка голосів призвела до об’єднання основних опозиційних сил.

Звичайно, цей опозиційний блок змушений був “поділити” електорат В. Януковича: передусім із лівими (КПУ, СПУ, ПСПУ) та із СДПУ(о); із центристами — Народною партією України В. Литвина та частиною виборців, які перейшли на бік провладних політичних сил. Однак блок опозиції все ж мав хороші шанси посісти місце не нижче другого в майбутньому парламенті.

Проте справжньої кризи зазнали праві — націонал-патріотичні партії. Значна частина їхнього електорату відійшла до В. Ющенка та Ю. Тимошенко. Слід визнати, що лише націонал-патріотичної ідеології виявилось замало для успішного існування партій — виборці потребували також більш активної позиції в соціально-економічних і внутрішньополітичних питаннях. Однак після 2004 р. всі “старі” праві партії не набирали і 1 % в рейтингу популярності. Відтак склалася ситуація фактично вільного правого поля в політичній структурі сучасної України, яке, звісно, намагалися зайняти нові політичні сили, зокрема, партія “Пора”. Щоправда, лідери останньої впродовж тривалого часу не могли вирішити — в опозиції вони до В. Ющенка чи все ж ні, а лише критикували його починання.

Водночас для українського суспільства досить часто характерною є така ситуація, коли політичні сили одного дня оголошують себе непримиренною опозицією, а через деякий час стають друзями влади. Також загальновідома практика, коли державний діяч, звільнений з посади за зловживання владою, політичну нездатність чи розкрадання народного добра, за одну ніч стає “опозиціонером” і галасує на весь світ, що його переслідують за опозиційні погляди.

Ми погоджуємося із думкою М. Михальченка, який вважає, що такий процес пошуку популярності на критиці влади, процес штучного “виготовлення” певного політичного стилю, щоб подати себе в привабливому вигляді “борця за народне щастя” є ілюзією, а привласнені таким чином іміджі швидко зникають після досягнення політиком своєї мети” [5, с. 5-6].

У цьому контексті особливого значення набуває питання особливості взаємин у дихотомії “влада-опозиція”. Так, відомий вчений Г. Золотухін зазначає, що обмеження прав одних за рахунок інших рано чи пізно закінчується конфронтацією політичних сил. Зокрема в протистоянні “влада — опозиція” можливі декілька варіантів розвитку подій. В одному випадку —

щире бажання, здатність до діалогу, компромісу. В іншому — взаємозвинувачення, дискредитація, демонстрація сили [2, с. 73-74].

В Україні досить часто дії та риторика опозиції є радикальна, оскільки, на відміну від боротьби за частково втрачені права на Заході, вітчизняна опозиція хоче змінити існуючий лад, особливо це стосується періоду кінця ХХ — початку ХХІ ст. Тому відносини “влада-опозиція” характеризуються як взаємовиключення, а це свідчить про психологічну неготовність до компромісу. Досить часто робляться спроби створювати з опозиційних лідерів ворогів, від яких слід чекати дій, що загрожують національній безпеці. Однак опозиція — зовсім не темна деструктивна сила, мета якої — революція.

Водночас, своєрідність та особливість української опозиції слід розглядати не лише в різнобарвності ціннісних орієнтацій учасників, а й у їх високій здатності до короткочасного вольового зусилля і політичній пасивності в інші часи.

Для українського суспільства, особливо в постпомаранчевий період характерною стала ситуація, коли, задовольнивши, в певний спосіб, свої претензії до влади, вчорашня опозиція сама стає об’єктом претензій з боку іншої політичної сили. У такій змінюваності влади і проявляється контроль над нею з боку суспільства. Однак це — лише схема. Насправді існує презумпція влади: вона виступає перетвореною формою вищої необхідності, а отже критику може легко назвати замахом на державу і перенести її за межі закону [12, с. 13-15]. Тому політична теорія одним із головних визначає питання: як зберегти політичне суперництво — джерело оновлення суспільних відносин — і водночас не зруйнувати суспільний порядок.

Слід зважати, що свобода опозиційної діяльності означає наступне: а) єдиною детермінантою участі або неучасті є вільний особистий вибір кожного громадянина; б) будь-який примус, погрози, підкуп або щось подібне стосовно підтримки опозиції чи офіційного курсу влади забороняються і переслідуються законом; в) групи громадян та окремі громадяни можуть вільно вести опозиційну діяльність відповідно до Конституції і чинного законодавства України, виступаючи у ЗМІ, проводячи збори, мітинги, демонстрації тощо.

Крім того, на нашу думку, дії влади і опозиції в Україні мають оцінюватися за економічними, політичними та етичними кри-

теріями. Власне, від нашої здатності дотримуватися такого комплексного підходу до оцінки влади і опозиції й залежить остаточний результат — благополучне або неблагополучне життя в країні.

Підсумовуючи, зауважимо, що існування політичної опозиції є необхідною ознакою демократичних політичних систем, оскільки її поява та розвиток впливають із самої ідеї демократії, яка має передбачати та враховувати всі точки зору, наявні у суспільстві стосовно напрямів державного і суспільного розвитку. Тому політична опозиція є своєрідним відзеркаленням офіційної влади, яка набуває свого статусу лише в процесі чесної конкурентної боротьби з іншими політичними силами і може бути замінена ними у разі невиконання своїх обіцянок, втрати народної довіри тощо. Унаслідок цього така взаємодія влади та опозиції є важливим свідченням політичного та ідеологічного плюралізму, свободи слова і гарантією забезпечення права громадян брати безпосередню участь у політичному процесі. Це, у свою чергу, дозволяє визначити рівень демократизації політичної системи, тобто рівень розвитку демократії в країні.

Важливим елементом, який дозволить покращити діяльність опозиції та підвищити ефективність її впливу на виконавчу владу, є нормативне забезпечення функціонування інституту опозиції. При цьому слід звернути увагу на те, що це — одне із прав людини і громадянина.

Література

1. Глухова А. В. Политические конфликты: основания, типология, динамика: Теорет.-методол. анализ. — М.: Эдиториал УРСС, 2000. — 280 с.
2. Золотухін Г. Влада — опозиція: боротьба проти себе? // Віче, 2003. — № 10. — С. 72-74.
3. Конституція України // Відомості Верховної Ради. — 1996. — № 30. — С. 141-154.
4. Мельник В. А. Современный словарь по политологии. — Мн.: Книжный Дом, 2004. — 640 с.
5. Михальченко М. Позиції опозиції: Хто є хто в Україні // Віче. — 2002. — № 7. — С. 3-11.
6. Опозиція в Україні // Парламент. — 2006. — № 2. — 40 с.
7. Опозиція в Україні. Загальна характеристика // Національна безпека і оборона. — 2002. — № 7. — С. 3-41.

8. Политология: Учебное пособие / Под ред. С. А. Матвеева. — Х.: Одиссей, 2004. — 336 с.
9. Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика. — К., 1996. — 186 с.
10. Статус опозиції в Україні. Матеріали до круглого столу. — К., 2006. — 17 с.
11. Степаненко В. Українське громадянське суспільство. “Пома-ранчева” стадія становлення // Віче. — 2005. — № 2. — С. 49-55.
12. Тупчієнко Л. Політичні опоненти. Чи готові слухати одне одного? // Віче. — 2002. — № 3. — С. 12-15.
13. Француз А. Й. Політична опозиція у демократичній державі (правові аспекти аналізу) // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2004. — № 5. — С. 35-45.

Резюме

Автор освещает проблему, характеризующую политическую оппозицию в Украине после 2004 года, ее структуру и особенности функционирования.

Рецензент доктор полит. наук, профессор С. Д. Василенко

УДК 321.01:342.5

А. В. Маслова

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ВЛАСТИ И ПОЛИТИЧЕСКОГО УПРАВЛЕНИЯ

В исследованиях и разработках данной проблемы в основе лежит представление о единстве наиболее общих принципов политической власти и управления, их функционирования и системности. Общественные системы имеют ряд особенностей, которые их отличают от естественных и технических систем. Именно поэтому они не могут рассматриваться как жесткие системы, и определяться только взаимодействием общесоциологических законов. Требуя к себе иной подход, общественная система зависит напрямую от специфики самого человека, деятельностью которого и опосредуются основные ее принципы. При изучении таковых, возникает необходимость обратиться к самой природе человека, к особенностям его включения в политический процесс. Отсюда — междисциплинарный характер исследо-

вания, которое затрагивает предметные сферы наук не только о политике, но и об управлении, обществе и человеке.

Целью данной статьи является рассмотрение функционального предназначения политической власти и политического управления, а также анализ условий и факторов, повышающих их эффективность.

Проблема власти, ее особенности и функционирование в обществе разрабатывалась, начиная с Аристотеля и Софокла, затем к ней обратились Вебер, Сен-Симон А. К., Руссо Ж.-Ж., Монтескье Ш., позже властные отношения были широко рассмотрены зарубежными и отечественными учеными, политологами, философами, такими как Барнс Б., Поппер К., Арнольд В. И., Эшби У. Р., Дорфман Л. Я., Токвиль А., Шабров О. Ф., Уваров А. И., Еже Вятр, Панарин А. С., Теплов Э. М., Хомелева Р. А., Карташев В. А, Бочаров М. К. и другие. Однако, несмотря на то, что обращение к проблеме власти получило развитие в научных работах различной направленности, нет единого мнения в создании границ взаимосвязи “власть-управление”, и их функционального распределения.

Разработки в области теории систем и теории управления нашли применение в подходах современной общей политологии. Белова Г. В., Бро Ф., Бурдые П., Бурлацкого Ф. М., Галкина А. А., Гаджиева К. С., Панарина А. С, Пугачева В. П., Матвеева Р. Ф., Шаброва О. Ф., Липпмена В., Липсета С. М. и др. Рассмотрение категории власти с точки системного подхода к общественным процессам и теории управления помогает понять, что функционирование власти и политического управления необходимо рассматривать целостно, неделимо друг от друга.

В управлении под властью понимают прямую связь в субъектно-объектных отношениях, воздействие субъекта на объект. Политическая власть — это совокупность функций политического управления, через которые управляющие воздействуют на управляемых, подчиняют их себе. Это, в частности, означает, что делить государственные функции на политическую власть и управление, как это нередко делается, неправомерно. Как и управление, власть государства может быть политической и неполитической (технологической). В свою очередь, политической властью не исчерпываются и политические функции государства: в его структуре находят также место политические механизмы и обратной, и горизонтальных связей.

Принцип необходимого разнообразия У. Эшби [9, с. 48-59] не только устанавливает сиюминутные пределы возможностей политической власти. Он предполагает снижение эффективности управленческого воздействия по мере эволюционного развития и повышения степени разнообразия, заключенного в человеке и обществе. Соответственно, и относительная роль механизмов политического управления в адаптационном механизме общественных систем должна уменьшаться, уступая место механизмам технологического управления и самоорганизации. В процессе исторического развития тенденция эта проявляется, в частности, в форме постепенного замещения государства политическим обществом, местным самоуправлением, различными формами самоорганизации населения.

Рассмотренные выше функции выхода политической системы — выработка правил, применение правил, контроль за соблюдением правил — есть не что иное, как результат декомпозиции прямой связи в субъект-объектных отношениях политического управления — политической власти. В управлении этим функциям соответствуют функции принятия решения, организации, регулирования (контроль сверху). Теория управления выделяет также функцию учета (сбор и анализ информации о среде и механизме управления), которому в политической науке места пока не нашлось. Но функция эта существует и по мере развития общества приобретает для политического управления все возрастающее значение. Будем рассматривать и ее как самостоятельную функцию власти.

В ходе эволюции человечество сформировало и соответствующие этим функциям организационные формы, специальные институты:

- принятие решений — государь, диктатор, хунта, парламент;
- организация — исполнительная власть, администрация;
- регулирование — арбитраж, суды, репрессивные органы;
- учет — статистические ведомства, социологические службы, аналитические центры.

В странах с развитым демократическим механизмом первые три института разведены как относительно самостоятельные ветви власти. Их независимость стала одним из основополагающих

принципов функционирования большинства реальных политических систем и закреплена в соответствующих конституциях.

Разделение властей, достоинства которого подтверждены в процессе эволюции общества эмпирическим путем, имеет под собой и серьезное научное основание. Еще в XVIII веке Ш. Монтескье [5] сделал вывод о необходимости такого порядка, при котором законодательная, исполнительная и судебная власти, будучи относительно независимыми, “могли бы взаимно сдерживать друг друга”. Из потребности общества в “сдержках и противовесах” как противоядии от узурпации политической власти, выводит необходимость разделения властей и основная часть современных политологов.

Дело, однако, не только в этом. В разделении властей трудно обнаружить реализацию более общего принципа разделения функций управления.

Неслучайно нечто подобное наблюдается и в технических, и в биологических объектах. В современных же сложных общественных системах попытка любой из ветвей власти занять доминирующее положение, “подмять” под себя другие ветви неизбежно приводит, в случае успеха, к ослаблению последних и завершается, в конечном счете, потерей управляемости. В этом отношении весьма поучителен пример советской власти: замахнувшись поначалу на всевластие, эти органы народного представительства не справились с управлением и оказались в плену у исполнительных органов, а возобладавшее в результате всевластие бюрократии, исполнительной власти завершилось крахом самой системы. Потребность в разделении властей прямо вытекает из различия их политических функций и ориентации на различные критерии эффективности.

Законодательная власть служит, прежде всего, в качестве органа, артикулирующего и агрегирующего волю и интересы определенных социальных групп, формулирующего социально и идеологически ориентированные цели. В демократическом обществе она соизмеряет свои действия с мнением избирателей, которое и является для нее основным критерием эффективности. Перед исполнительной властью стоит иная задача — обеспечить реализацию общественной воли. О ее эффективности судят, соответственно, по степени достижения поставленной цели и оптимальности затраченных для этого усилий и средств, социаль-

ной цене. Критерий эффективности правоохранительных органов — правопорядок, соответствие закону, справедливость.

Востребуются и различные типы людей, исполняющие соответствующие политические роли. Чтобы хорошо выполнять обязанности депутата, важно быть коммуникабельным, внушать доверие людям, уметь проникнуться их интересом и отстаивать свою точку зрения. В итоге депутат почти неизбежно оказывается идеологически сориентированным, что находит организационное выражение в формировании в парламентах депутатских групп, фракций, блоков. Чиновник же должен, прежде всего, хорошо знать свой участок работы и быть профессиональным управленцем. От судьи требуется знание законов и развитое чувство справедливости. Проявление идеологических пристрастий, формирование политических группировок в работе как администрации, так и правоохранительных органов, вряд ли уместно.

Особую, еще недостаточно осознанную политиками и политологами роль в управлении обществом играет функция учета. Ее смысл — в формировании адекватного представления о ситуации, необходимого при осуществлении всех остальных функций власти. Вне правильного и своевременного учета решающих факторов управления, без знания и понимания того, что происходит в обществе и в самих структурах власти, невозможны ни принятие грамотного решения, ни оптимальная организация его исполнения, ни эффективный контроль.

Главное, ради чего осуществляется учет, — выявление истинного положения дел и прогноз последствий политического решения или действия. Выводы аналитика проверяются практикой. Она и является главным критерием эффективности учета, подтверждая или опровергая прогнозы. Отсюда же — требования к их профессиональной подготовке. Также как в структурах исполнительной и судебной власти, здесь противопоказаны идеологические пристрастия и политическая ангажированность. Но в отличие от государственного чиновника трех перечисленных ветвей, аналитик-политолог в своей исследовательской деятельности должен быть свободен от пристрастия по отношению не только к партиям или отдельным личностям, но и к самому государству, к его решениям и законам. Иначе он будет искать не истину, а обоснование установленного порядка.

Принцип разделения властей в том виде, как он представлен у Ш. Монтескье, имеет одну примечательную особенность. Говоря о трех родах власти — законодательной, исполнительной и судебной, — под исполнительной властью он подразумевал ветвь, ведающую вопросами международного права, а не вертикальный “приводной механизм” [5, с. 290].

Дело в том, что могущественного вертикального механизма в те времена просто не существовало. Громоздкая структура исполнительной власти была востребована позднее, с либерализацией экономики и демократизацией политической сферы, — с резким повышением уровня разнообразия управляемого объекта. Каждая западная демократия прошла путь через гипертрофированную исполнительную вертикаль. То же произошло и с советской властью на постсоветском пространстве, которую можно рассматривать и как неудавшуюся попытку осуществления непосредственной демократии масс в сочетании с плановой государственной экономикой.

Горький опыт авторитарной волны, прокатившейся по Европе в 30-е годы и захлестнувшей отнюдь не одну Германию, был учтен в послевоенных конституциях, закрепивших права провинциального и местного самоуправления. Но все-таки наиболее жесткой была, пожалуй, реакция Германии, где ответственность за исполнение законов прямо возложена на земли, а функции исполнительной вертикали четко ограничены обеспечением несущего каркаса общественной системы.

Преимущества, которые дает децентрализация, давно известны и используются в организации производства. Здесь конкурентная борьба гораздо динамичнее, чем в сфере внутри- и межгосударственных отношений, и в отличие от политики, в производстве невозможно помыслить успехи управления в отрыве от успехов предприятия в целом. Поучителен характерный опыт управления японским концерном “Мацусита”, показавший, что степень необходимой децентрализации тем выше, чем крупнее компания и чем выше неопределенность внешней среды. Разумеется, при этом сохраняется и та степень централизации, которая обеспечивает проведение единой стратегии [4, с. 436].

Принцип разделения властей в том виде, как он понимался Ш. Монтескье и И. Кантом два с лишним столетия назад, пора переосмыслить и привести в соответствие с современными

реалиями. Не было тогда ни проблемы региональной автономии и местного самоуправления, ни потребности в столь всеобъемлющей и глубокой диагностике происходящих изменений. Была лишь властвующая элита, внутри которой только и имело смысл ставить вопрос о переделе властных полномочий. Сегодня же сама жизнь заставляет задуматься о месте периферийных структур и институтов диагностики в структуре власти и их взаимоотношениях с другими ветвями. Идет нормальный процесс расширения границ политического общества, проникновения политической системы в недра гражданского общества за счет сокращения политических функций государства.

Эти процессы делают все более актуальной проблему оценки эффективности политической власти. Существует две точки зрения и два основных подхода.

Те, кто реально управляет обществом — политическая элита и государство — определяют эффективность своей власти степенью достижения поставленных целей. Это — достаточно очевидный и поддающийся наглядной оценке критерий. Именно такое понимание эффективности естественным образом вытекает из определения управления через цель [2, с. 42].

Но если критерием эффективности власти избрано достижение цели, то как и в общем случае управления, следует признать эффективной и власть, для общества разрушительную, если только разрушение является сознательно поставленной целью. Для властвующего субъекта это звучит нормально. Но в обществе судят иначе. Даже если рассудок указывает людям, что цели данного правительства не совпадают с их целями, из неосознаваемого сознательного извлекается тот критерий эффективности, который позволяет отличить политическую систему от псевдосистемы.

Высшей целью, неотъемлемой функцией и предназначением власти, как и управления в целом, является сохранение и развитие, адаптация всей системы, — в случае с политической властью — общества. Поэтому наряду с эффективностью целедостижения следует иметь в виду и эффективность адаптации, сохранения и развития общества как такового, — эффективность предназначения.

По отношению к тому, в политической науке адаптацией, сохранением и развитием, все иные цели политической элиты имеют подчиненное, второстепенное значение. Понимание этого является одним из основных показателей степени ее зрелости.

И общество, в конечном счете, оценивает эффективность политической власти именно этим критерием.

В первом приближении для простых людей власть тем эффективнее, чем лучше она обеспечивает развитие общества, выражающееся в повышении уровня и качества их повседневной жизни. Но на более глубинном уровне власть оценивают по предоставляемой ею возможности самореализации для каждого, по расширению поля идентичности. Выражается эта оценка в различных проявлениях степени доверия или недоверия к властям, в том числе и на выборах.

Таким образом, проблема эффективности оказывается напрямую связанной с проблемой признания обществом правомерности, справедливости существующей политической власти. И хотя в распоряжении элиты, казалось бы, находятся все ресурсы власти, это не может гарантировать ей устойчивости собственного положения без обретения решающего ресурса — добровольного согласия на то основной части населения. Одна из объективных трудностей легитимации политической власти в современной Украине, состоит в противоречии между сформировавшимися в процессе исторического развития и возникшими в ходе трансформации общества стереотипами общественного сознания, а также внутренней противоречивости новых стереотипов.

Украина не вышла из зоны системного кризиса, который, как и всякий системный кризис, может завершиться двояко. Обществу требуется время для осознания происходящего, формирования новых и извлечения из неосознаваемого сознательного вытесненных туда прежних стереотипов. Элите, со своей стороны, необходимо еще дозреть до того, чтобы оценивать эффективность своей власти не по достижению собственных целей, не по адаптации и стабилизации сформированного ею режима, а по зримым приметам развития общества.

Политическая власть и управление являются важным фактором нормального функционирования политической системы и общества в целом. Их конкретные содержание и механизмы, цели и результаты определяются внутренним состоянием общества и внешними условиями.

Целью и результатом такого функционирования может быть и развитие, и деградация, разрушение системы. Политическое управление приобретает свойство системности, лишь когда оно

обеспечивает сохранение и развитие общества. При обратном результате мы имеем дело с псевдосистемой [7]. Причиной ее возникновения становится, как правило, переход механизма политического управления в режим “самосохранения”.

Механизм политического управления существует за счет политической системы и общества. Как система, он возмещает обществу изъятый ресурс адаптационной поддержкой, в качестве псевдосистемы — обеспечивает собственную адаптацию в ущерб обществу.

В отрыве от перспективы общества в целом субъект политической власти и управления оказывается в иллюзорном пространстве неограниченных возможностей воздействия на управляемый объект. Форма ответной реакции управляемых зависит от объема накопленных ошибок, определяемого, в свою очередь, степенью латентности обратной связи. Результатом, как показала практика, может стать и дезинтеграция общества, лишенного способности к адаптации.

Один из принципиальных пределов возможностям политической власти и управления ставит принцип необходимого разнообразия. С развитием человека и общества разнообразие управляемых общественных подсистем возрастает и делает все менее эффективной деятельность искусственных организационных структур. Становятся актуальными проблемы ограничения функций и децентрализации власти с переносом центра тяжести управления на региональный и местный уровень, на самоорганизацию населения в форме органов местного самоуправления и групп интересов, а также “деполитизация” государства, смещение акцентов с управления политического на технологическое.

Общество мирится с политической властью на определенных условиях, если оно видит в ней необходимый фактор обеспечения стабильного развития, понимаемого как безопасность, а по мере решения этой задачи — политического развития, вытеснения государства из сферы политики. Сохранение и развитие общества — в этом смысл политического управления и условие, при котором оно приобретает свойство системности и может рассматриваться как эффективное.

Литература

1. Барнс Б. Природа власти. Политология вчера и сегодня. — М: Наука, 1996 — С. 236.

2. Бочаров М. К. Наука управления. Теоретические основы и практика. — М., 1996. — С. 265.
3. Вебер М. Избранные произведения. — М., 1990. — С. 602.
4. Гончаров В. В. В поисках совершенства управления: Руководство для высшего управленческого персонала. — В 2 т. — 3-е изд., доп. — М., 1998. — Т. 1. — С. 816.
5. Монтескье Ш. О духе законов // Избранные произведения. — М., 1955. — С. 654.
6. Руссо Ж. — Ж. Об общественном договоре. Трактаты. — Москва: КАНОН-Пресс, 1998. — С. 176.
7. Шабров О. Ф. Политические системы: открытость, устойчивость, развитие // Анализ систем на пороге XXI века: теория и практика: Мат. Междунар. научно-практ. конференции. В 4-х томах. — Том 1. — М.: Интеллект, 1996. — С. 23-31.
8. Шабров О. Ф. Политическая власть, ее эффективность и легитимность // Политология: Учеб. / Отв. ред. В. С. Комаровский. — М.: РАГС, 2002. — С. 122-136.
9. Эшби У. Росс. Общая теория систем как новая научная дисциплина // Системные исследования: Ежегодник. — 1969. — С. 125-150.

Резюме

Розглянуто механізм функціонування політичного управління та політичної влади на сучасному етапі. Визначені межі, основні компоненти та функції системи управління, а також фактори, при яких ця система може бути ефективною.

Рецензент канд. истор. наук, доцент А. И. Скрыпник

УДК

А. М. Фесенко

ЗНАЧЕННЯ РОБІТНИЧОГО ПИТАННЯ ДЛЯ СУЧАСНИХ ПАРТІЙ СОЦІАЛІСТИЧНОГО СПРЯМУВАННЯ

Соціальні питання, пов'язані з працею, становищем працюючого населення та трудовими відносинами, завжди перебували у центрі уваги політичних партій лівого, соціалістичного спрямування. Завдяки поєднанню соціалістичної ідеології, партійної організації та робітничого руху стали можливими кардинальні

прогресивні зміни соціально-економічного, суспільно-політичного та культурного характеру, які можна спостерігати протягом ХХ ст.:

- у індустріально розвинених країнах з ринковою економікою — це соціальна держава та розвинені системи соціального захисту населення, насамперед працюючого за наймом, соціальне партнерство “праці і капіталу”; політика інвестування в “людський капітал”;
- у країнах, що розвивалися за радянським зразком — це індустріальна модернізація, формування трудових колективів як особливих соціокультурних структур, моральне піднесення сфери праці та трудящої людини, трудове виховання як складова процесу соціалізації особистості.

Проте з останньої чверті ХХ ст. соціалістична ідеологія і практика переживають кризу. Прагнучи модернізувати ідеологію та переоцінюючи значення певних тенденцій постіндустріалізму, спочатку західні соціалісти та єврокомуністи, а нині й ідеології лівого руху на пострадянському просторі відходять від традиційної стратегічної “ставки” на робітниче питання.

Але здається, що розмивання основної соціальної бази, а разом з нею ідеологічних засад у питанні рушійних сил та логіки соціалістичних перетворень є переконливим свідченням кризи насамперед світоглядного характеру, кризи самоідентифікації.

Між тим робітниче питання у його класичних аспектах (зайнятість, умови й оплата праці, відносини з роботодавцями тощо) не втрачають своєї актуальності. Більш того, в умовах неоліберальних економічних трансформацій та глобалізаційних процесів проблеми захисту інтересів людей найманої праці загострюються. Так, перетікання капіталів і виробництва до країн, що розвиваються, заміщення традиційних галузей економіки гіпертрофованою сферою послуг актуалізують питання безробіття у всіх його формах і проявах у країнах Західної Європи та США; ринково-капіталістична модернізація країн Азії та Латинської Америки висувають питання захисту трудящих від надмірної експлуатації; нарешті, на пострадянському просторі перехід від радянської до ринкової моделі суспільства, який супроводжувався масовою пауперизацією і безправністю трудящих перед новими власниками засобів виробництва вимагають розгортання класичного робітничого руху, здійснення “тиску знизу” на уряд і роботодавців.

Партії соціалістичної спрямованості не можуть залишатися сторонніми спостерігачами таких процесів. Адже саме соціалісти (в широкому розумінні цього поняття) мають історичний досвід, організаційні напрацювання та ідеологічні орієнтири для спрямування робітничого руху, що народжується, відроджується чи шукає своє місце в нових умовах, у прогресивне русло; саме у соціалістів є історичний досвід ставки на робітничий клас і при проведенні соціалістичної державної політики, як у революційному (СРСР), так і у реформістському (Швеція) варіантах.

Пострадянське суспільство переживає нині кризу сфери праці як суспільно-корисної діяльності людини. Дослідники оцінюють кризові процеси, через поняття “деіндустріалізація”, “демотивація праці”, “руйнування трудового потенціалу” (О. Зинов’єв, Д. Львов, С. Кара-Мурза, Г. Цветкова та ін.). Зокрема, соціологічне дослідження Г. Цветкової доводить, що умовами демотивації праці є не лише низький трудовий дохід, але й невпевненість у завтрашньому дні; падіння “престижу чесної праці”, послаблення ідентифікації працівника з трудовим колективом, взагалі — веде до “заміні рівня вищих потреб рівнем нижчих потреб”, коли “ступінь спрощення наближується до деградації” [16, с. 52].

Кумулятивний ефект погіршення соціального та юридичного становища працівників разом з кризою трудової мотивації загрожує незворотними процесами руйнації: в економічному плані — трудових ресурсів; в соціокультурному плані — трудових колективів як притаманних нашому суспільству інституційних матриць соціального буття; в морально-етичному плані — позбавлення суспільно-корисної праці ціннісного виміру, що перетворює її лише на один з можливих (непрестижних) способів заробітку. Так, О. Зинов’єв стверджує: основною метою приватизації, роздроблення промислових гігантів та знищення колгоспів було саме руйнування “колективів і колективізму”: “було вбито суспільство колективів і комун”, на місце якого прийшла “спустошена ділова машина” [2, с. 25].

Звідси можна стверджувати: на порядку денному у пострадянських країнах, зокрема і в Україні, стоять не лише питання відновлення трудових ресурсів чи підвищення рівня життя й соціальної захищеності працюючого населення. Вважаємо, що на перший план у питаннях завоювання суспільної підтримки партіям лівого, соціалістичного спрямування слід висунути політи-

ку самоорганізації робітничого класу на рівні профспілок та трудових колективів — тобто, відродження його як суб'єкта (“клас для себе”) соціальної політики.

Лівим слід витягнути уроки з ситуації 1990 року, коли без жодного протесту збоку працівників було протягнуто антиробітничу редакцію закону “Про підприємства в СРСР”, що скасував права працівників на участь у виробленні управлінських рішень та контролю, обов'язковість рішень ради трудового колективу для адміністрації, а також органи народного контролю на підприємствах [3, с. 350-351]. На повторення такої ситуації можна очікувати і сьогодні, коли, наприклад, в Україні в українських урядових колах вже розроблено проект нового Трудового кодексу, що має замінити радянський КЗпП, який суттєво зменшує повноваження профспілок, гарантії зайнятості певним категоріям працівників, руйнує право на відпустку і навіть ставить під загрозу інститут колективних договорів [5; 7; 14].

Таким чином, перспектива для партій соціалістичного спрямування в пострадянських умовах безпосередньо пов'язана з відновленням їх авангардної ролі у робітничому русі та проведенні “проробітничої” політики у разі приходу до влади.

Відроджуючи стратегію і політику ставки на робітничий клас, соціалістичні сили мають звернути увагу на апробовані як світовим, так і вітчизняним досвідом моделі організації трудової сфери, які дали позитивний ефект у плані соціалізації виробництва, розвитку колективізму, солідарності, самоорганізації працівників, і в кінцевому рахунку — соціалістичних чи близьких до них настанов та настроїв у масовій свідомості. За умов приходу соціалістів до влади ці моделі мають стати предметом пропагування, державної підтримки та стимулювання.

На увагу заслуговує історична практика розглянутих нижче моделей, які, хоча й впроваджувалися за різних суспільно-економічних систем та культур, однак мають чимало спільного у організації праці на соціально-орієнтованих засадах та підвищенні соціального статусу людини праці.

1. Радянський досвід “містоутворюючих підприємств” (симбіоз підприємства і територіальної громади через систему зайнятості та соціальної інфраструктури, яку утримує підприємство. С. Г. Кара-Мурза справедливо стверджує, що радянське промислове підприємство не було суто виробничою структурою: воно

реально було центром життєустрою, внаслідок чого “створення на самому підприємстві та навколо нього системи соціальних служб стало природним процесом, яке не суперечило культурному генотипу підприємства, а впливало з нього” [4, с. 101]. Прикладом такої моделі підприємства і в сучасній Україні ще до недавня слугував Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча на чолі з В. Бойко, відомий реалізацією у місті Маріуполь величезних соціальних програм та розгалуженою системою об’єктів соціально-культурної сфери [6].

2. Східна (японська) модель корпоративної організації праці, відома ще як “модель фірми як єдиної родини”. Її характерними рисами виступають не лише гарантії зайнятості, соціальні послуги працівникам від підприємства, патерналістське ставлення адміністрації, але й колективістична система організації праці, роботи з кадрами, прийняття управлінських рішень, висування по службі й т. п. [1, с. 91-129], З урахуванням вищезгаданого, можна стверджувати, що трудові колективи радянської доби з їх потужними традиціями колективізму, солідарності, робітничих династій, морального стимулювання праці, змагання, взаємодопомоги тощо мають багато в чому подібну до японської моделі культурну матрицю.

3. Німецькі виробничі ради на підприємствах, право на формування яких трудящими закріплено законодавчо: до кола їх повноважень входять право погодження та опротестування управлінських та кадрових рішень, право заслуховування у питаннях вивільнення працівників, право на одержання інформації економічного характеру про стан справ на підприємстві тощо. Така модель справедливо отримала характеристику “виробничої” або “економічної демократії” [10, с. 71-73; 8, с. 50-51].

4. Шведській досвід взаємодії соціал-демократичної партії з організованими профспілками, включаючи колективне членство профспілок у СДРПШ та розвинене соціальне партнерство трипартистського характеру, яке відрізняється, зокрема, здійсненням на найвищому рівні тристоронньої соціальної експертизи законопроектів, що мають соціально-трудова спрямованість [15, с. 88-89].

З урахуванням наведених вище моделей серед перспективних кроків соціалістичної влади щодо закріплення провідних соціальних позицій робітничого класу варто звернути увагу на пропози-

цію щодо надання трудовим колективами, профспілками права висувати депутатів різного рівня, а також права законодавчої ініціативи у соціально-трудовах питаннях, яка висувається в середовищі українських лівих. Так, ще у передвиборній програмі ПСПУ від 1998 року йшлося про “формування органів влади знизу до верху, тобто висування кандидатів у депутати лише трудовими колективами, права відкликати депутатів у будь-який час” [11, с. 125]. А питання про надання профспілкам права на законодавчу ініціативу фігурує у нещодавньому (2007 рік) програмному, також передвиборного характеру, документі ПСПУ [9].

Тобто, стратегічна лінія лівої партії при владі при проведенні соціалістичної політики у трудовій сфері в цілому — це сприяння її всебічної соціалізації, досягнення нового рівня ставлення до праці, звільненого від залишків притаманного найманству соціально-економічного і соціально-психологічного відчуження.

Добре, що такі уявлення просліджуються у програмних документах українських лівих. Так, у партійній програмі КПУ відзначається, що “першочергове значення комуністи надають реальному подоланню відчуження трудящих від власності, результатів своєї праці, від влади та надбань культури”; у програмі СПУ також наголошується на тому, що “в сучасному світі масова експлуатація закладена у найманській формі праці. Змінити характер виробничих відносин у напрямку подолання найманства — ключове завдання соціалістів” [12, с. 27; 13].

Не соціальна захищеність, не підвищення рівня і навіть якості життя, а саме подолання всіх видів відчуження людини праці від суспільної життєдіяльності у всіх її аспектах і про-явах, ліквідація найманського характеру виробничих відносин та формування трудової мотивації нового типу — означатиме реальне звільнення праці й трансформації суспільного виробництва на принципах “асоціації вільних працівників”, за відомим висловлюванням К. Маркса. Саме це є найважливішою якісною ознакою переходу суспільства на траєкторію соціалістичного розвитку, керувати яким, за покликанням, і мають партії соціалістичного спрямування.

Тож, логіка авангардизму у робітничому питанні — це не просто данина класичним уявленням, а нагальна необхідність для лівих партій для подолання кризи ідеології та ідентифікації, яка відзначалася вище. А тягатися на виборах у популізмі з бур-

жуазними партіями чи політтехнологічними “спецпроектами” — справа марна і безперспективна.

Література

1. Журавлев П. В., Кулапов М. Н., Сухарев С. А. Мировой опыт в управлении персоналом. Обзор зарубежных источников. — М.: Изд-во Рос. экон. акад., Екатеринбург: Деловая книга, 1998. — 232 с.
2. Зиновьев А. Русская трагедия. Гибель Утопии. — М.: Эксмо, 2003. — 512 с.
3. Кара-Мурза С. Г. Манипуляция сознанием. — М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. — 832 с.
4. Кара-Мурза С. Г. Советская цивилизация. — Кн.2: От Великой Победы до наших дней. — М.: ЭКСМО-Пресс, 2002. — 768 с.
5. КЗоТ, буржуи и народ // Коммунист. — 2004, 16 января. — 3 (630).
6. Кит П. Обыкновенное чудо // Товарищ. — 2005. — № 88 (775). — 8-10 ноября.
7. Кравченко Д. Проект нового Трудового кодекса: шаг вперед или два назад? // Товарищ. — 2004, январь. — № 3 (588).
8. Надель С. Рыночная экономика и экономическая демократия // МЭ и МО. — 2000. — № 1. — С. 45-53.
9. Политическая платформа объединенных левых (предложение председателя ПСПУ Наталии Витренко) // http://www.vitrenko.org/start.php?lang=1&part_id=1&article_id=4628.
10. Попов Ю. Н., Шевчук А. В. Введение в социологию труда и занятости. — М.: Дело, 2005. — 199 с.
11. Право вибору: політичні партії та блоки / Упор. М. Томенко, О. Проценко. — К.: Заповіт, 1998. — 128 с.
12. Программа Коммунистической партии Украины. Устав Коммунистической партии Украины. — К.: Изд-во газеты “Коммунист”, 1996. — 63 с.
13. Программа Социалистической партии Украины (новая редакция) // Товарищ. — 2000, июнь. — № 23 (401).
14. Против нового Трудового кодекса. Обращение // Рабочий класс. — 2004, февраль. — № 6 (204).
15. Селезнев Л. И. Политические системы современности: сравнительный анализ. — СПб.: Петрополис, 1995. — 254 с.

16. Цветкова Г. Кризис трудовой мотивации и его последствия // Экономист. — 2000. — № 4. — С. 51-56.

Резюме

Автор исследует вопрос о значении “рабочего” вопроса для современных партий социалистического направления.

Рецензент доктор истор. наук, профессор В. Н. Соколов.

УДК 32-027.21:342.001,8

П. Г. Радько

**КОНСТИТУЦІЙНИЙ ЛАД І ПОЛІТИЧНА ВЛАДА УКРАЇНИ
В КОНТЕКСТІ ІДЕЙ ПИЛИПА ОРЛИКА**

Сьогодні спостерігається процес політичної еволюції та реформації політичної системи в Україні, що ставить за мету вихід політики держави на новий рівень організації функціонування політичної влади, який дозволяє адекватно реагувати на виклики часу. Еволюційний ритм політичних змін означає, що правляча еліта шляхом поміркованих заходів відшукує механізми й методи управління, що відбивають зміни в соціальній структурі суспільства та співвідношення сил у власній державі й на міжнародній арені.

Політична еліта України активно обговорює питання: “Хто повинен мати більше повноважень?; Чи потрібен Україні двопалатний парламент?; Яку роль може відіграти народний референдум?; Якими функціями необхідно наділити місцеві органи влади?; Як удосконалити виборчу систему?; Як формувати судову владу?; Яка республіка нам потрібна — президентська, парламентська чи змішана?”. У зв’язку з цим актуально й корисно звернутися ще раз до Конституції Пилипа Орлика, 300-річчя прийняття якої незабаром, тим більше, що українське суспільство сьогодні збурене новими або черговими президентськими виборами.

Отже, метою нашої статті є аналіз основних контурів конституційного ладу та політичної влади у руслі поглядів козацької еліти на чолі з гетьманом Пилипом Орликом після Полтавської катастрофи 1709 року. Мета нашої статті була втілена у наступних завданнях: по-перше, здійснити теоретичний аналіз літературних джерел з проблеми вивчення даного питан-

ня; по-друге, проаналізувати політико-правовий устрій Української козацької держави.

Відомо, що пронизана демократизмом, Конституція Пилипа Орлика визначала прогресивний історичний напрям суспільно-політичних та економічних теорій в Україні початку XIII століття. Її ідеї знайшли більш чітке і на вищому рівні відображення в конституції Сполучених Штатів Америки 1787 р; один з її авторів, теж українець Семен Адамович, або Самуель Адамс — син політичного емігранта з України (1709 року Петра Адамовича) [11, с. 32], а також Франції 1795 р. Зокрема, Конституція Франції проголошувала право власності, яке полягало в “наданні кожному громадянину можливості користуватися і розпоряджатися на свій розсуд своїм майном, своїми доходами, плодами своєї праці й промислу” (п. 16), право на вільну працю — “громадянам не забороняється займатися будь-якою працею, землеробством, промислом, торгівлею (п. 16) [12, с. 51-52].

Конституцію України одразу з її прийняттям, визнали уряди Швеції і Туреччини. Вона й сьогодні вражає своєю актуальністю й високим правовим рівнем. Учені й політики сьогодні слушно зауважують, що втіливши ідеї її натхненника, гетьмана Івана Мазепи, вона як державний акт республіканського спрямування на 80 років випереджала ідеї Французької революції.

У працях О. Апанович [1], І. Борщака [2], М. Василенка [3], М. Костомарова [5], Б. Крупницького [7], О. Прицака [9], В. Різниченка [10], В. Ульяновського [13] та інших дослідників глибоко з'ясовано зміст цього важливого документа української політичної думки початку XVIII ст.

Історики права високо оцінюють “Правовий уклад...”, який став свідченням готовності українських сил до подолання розірваності політичного процесу, розвитку інституціалізованості поняття про державу, ідеї всестановості влади” [6, с. 240]. Автори “Нарисів з історії українського державотворення” С. Грабовський, С. Ставрович, А. Шкляр зазначають: “Якщо порівнювати ідеї, висловлені в Орликовій конституції, з тими ідеями, які превалювали в сусідніх державах, тоді ми можемо належно оцінити всю вагу цього документу. Україна, як одинокий острів, перебувала в океані західних і східних монархій, імперій деспотій, де політична еліта в кращому випадку схилилася до ідеї “освіченого абсолютизму”. Лише Англія, Нідерланди та Швейцарія на той

час втілювали принципи конституціоналізму в політичну й правову практику. Тому українська державність виявилася сильною перед усім своїми ідеями, які випередили на століття загальний суспільно-політичний розвиток у східноєвропейському регіоні [4, с. 249].

Принциповий характер мають положення де визначена форма правління та діяльності органів державної влади, Конституція певною мірою ґрунтувалася на ідеї розподілу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову.

Устрій та управління Запорізької Січі з елементами республіканської форми правління були змодельовані на політичну систему Гетьманщини й стали традиційними в Україні. Відомий вислів К. Маркса про “християнську козацьку республіку”. “Але коли деякі Гетьмани, Війська Запорозького, говориться в конституції, — узурпували владу, порушуючи всіляке природне право й рівність, вони на власний розсуд встановили такий закон: “Я так хочу, я так велю”. Через таке деспотичне право, завдяки некомпетентності гетьманського правління, “виникли численні безпорядки, порушення законів і вольностей, громадські утиски” [12, с. 28].

Конституція спрямовувалася проти встановлення в державі монархічної форми правління в особі спадкоємного Гетьманату й передбачала утвердження аристократичної республіки. Як підкреслювалося в шостій статті, було вирішено “навічно зберігати у війську запорозькому такий закон, щоб у нашій батьківщині першість належала генеральній старшині. Цій Генеральній старшині, Полковникам і Генеральним радникам належить давати поради тодішньому “ясновельможному гетьману та його наступникам про цілісність батьківщини, про її загальне благо і про всі публічні справи. Без їхнього попереднього рішення і згоди на власний розсуд “самого гетьмана” нічого не повинно ні починатися, ні вирішуватися, ні здійснюватися.

Таким чином, Конституція обмежувала права гетьмана на користь старшинської аристократії і точно встановлювала якими прибутками повинен користуватися гетьман. Конституція приділяла увагу також становищу міщан, посполитих і козаків — людей убогих. У цілому вона була перемогою старшинської аристократії над гетьманським абсолютизмом, завдала великого удару гетьманській владі [8, с. 78]. Серед головних завдань на вирішення яких була спрямована Конституція, є: уникнення “привласнювання необмеженої влади” та подолання “тяжкого

лиха посполитого люду”. Отже, Конституція 1710 року дійсно дотримувалася головної ідеї просвітницького часу — джерелом влади є народ. Записи П. Орлика свідчать, що на дискусіях з прийняття “Правового укладу”..., козацтво одногосло висловилося проти автократії [14, с. 87].

За конституцією законодавча влада передавалася Генеральній Раді, до якої входили полковники зі своєю старшиною, сотники, Генеральні радники всіх полків, люди заслужені, та послы від Низового Війська Запорозького. Тож, Генеральна Рада, цей традиційний для українського суспільно-політичного життя орган влади, що бере свій початок ще в часах народних вічових зібрань стає фактично парламентом, “сесії, якого збирались, на Різдво, Великдень, Покрову, тобто дати їх проведення прив’язувалися до великих релігійних свят [14, с. 88].

Кількісний склад Ради ймовірно міг бути не менше сто п’ятдесят депутатів. Генеральна старшина (писар, суддя, скарбник, обозний, хорунжий, осавул, бунчужний та ін.) — близько 10; полковники з урядовцями й сотниками від шістнадцяти полків — близько 40; генеральні радники (декілька від кожного полку — 2-3) — близько 40; кошовий з курінними отаманами Запорозької Січі (до 38 куренів) — близько 40. Таким чином, Україна переходила до територіального представництва. Цей принцип відповідав положенням конституцій західних держав, що відрізняло їх від середньовічних правничих актів і є загально визнаним у сучасному світі [12, с. 29-30].

Питання для обговорення формулював і виносив гетьман. Всі парламентарі повинні присягати на вірність державі. Вони мали право вимагати звіту гетьмана про свою діяльність, словом “докоряти йому” за порушення законів і вольностей батьківщини і “очевидно”, притягти його до відповідальності. Генеральна старшина мала подвійну підзвітність — перед гетьманом і перед парламентом. Вона мала постійно знаходитися при гетьмані. У період між сесіями парламенту гетьман мав повноваження вирішувати певні законодавчі питання разом із радою Генеральної Старшини. Крім того, через гетьмана і раду генеральної старшини здійснювалося офіційне міждержавне листування України [12, с. 31]. Місцеву адміністрацію уособлювали полковники із полковими старшинськими радами (до яких входили і генеральні радники від полку, полковими і міськими підскарб'їями та ниж-

чою адміністрацією. Полковники, як і гетьман одержували певні рангові маєтності [12, с. 31-32].

Виконавча влада належала гетьманові, але найважливіші справи він повинен узгоджувати з Радою генеральних старшин, які збиралися між “сесіями”. Якщо дії гетьмана були несправедливими чи хибними, то Генеральна старшина мала право публічно висловлювати докір: “Якщо у діях, ясновельможного гетьмана буде спостережено щось негідного справедливості, хибного щодо військових справ і вольностей чи зловорожого вітчизні, то генеральні старшини, полковники і генеральні радники ладні використати свободу голосу, щоб особисто або ж, якщо того вимагатиме крайня і невідкладна потреба, публічно на раді висловити докір його ясновельможності й рішуче стримати від зневаги отчих прав і вольностей, не завдаючи при тому, ані найменшої образи, високій гетьманській честі” [14, с. 88].

Подібний механізм, звичайно ж в іншому вигляді, ми можемо спостерігати в сучасній процедурі імпичменту.

У Конституції Пилипа Орлика зазначено, що участь у радах старшин беруть, крім Генеральної старшини, представники полків, і що гетьман повинен з ними радитися і нічого не робити “без їх соізволення”. Кращий знавець історії українського права XVII ст. Л. Окіншевич вважає, що Бендерівська Конституція поповнювала “давнину” — давню форму зборів, а не творила нові. Навіть у XVIII ст. траплялися факти запрошення на старшинські ради представників від полків. Проте, зовнішні події не дали можливості розгорнутися старшинським радам до українського парламенту, але вже помічалася система двопалатного парламенту: вищою палатою були збори генеральної старшини, а нижчою з’їзди старшин. Збори колегії генеральної старшини мали постійний характер і відбувалися щодня; з’їзди старшин проходили, як зазналося вище, тричі на рік, і часто супроводжувалися святковими бенкетами [8, с. 158-159].

Старшинські ради та з’їзди старшин мали відбуватися в палаці (резиденції) гетьмана під його головуванням: він відкривав їх промовою та керував обговоренням усіх питань і закривав збори. Компетенція старшинських рад була дуже широка й не окреслена: вона конкурувала з владою гетьмана та генеральної ради. Старшинські ради розглядали питання міжнародної політики, фінансів, головним чином грошових зборів на утримання

війська, так званих оренд. Старшинські ради розглядали також судові справи, особливо злочини проти держави [8, с. 159].

Правосуддя відправляв Генеральний Суд, який слідував за виконанням законів. Проте якби хтось із старшин, радників, знатних козаків учинив злочин, що шкодить гетьманській честі, то їх "... не повинен карати сам Ясновельможний Гетьман із власної ініціативи і помсти, але таке правопорушення — і умисне й випадкове — має підлягати розглядові генерального суду..." [15, с. 123], який повинен винести рішення не поблажливе, й не лицемірне, а таке, якому кожен мусить підкоритись, як переможений законом [14, с. 88]. Тобто, у конституції розглядалися навмисний злочин і злочин із необережності, викладався важливий аспект кримінальної політики — відповідності покарання характерові злочину [15, с. 123].

Був у Конституції ще один важливий принцип Верховенства Закону. Його виконання — основний обов'язок гетьмана, інших керівних осіб і простих громадян. У цьому історичному документі було передбачено цілий розділ де робилася спроба вирізнити особистість, зменшити несправедливість стосовно неї, тобто продемонструвати намір законодавчо урегулювати соціальні відносини, вказувалося на необхідність припинення утисків і гноблення козаків і громадян старшиною, їй заборонялося зловживати службовим становищем і використовувати козаків і посполитих селян на своїх громадських роботах, віднімати в них землі, або примушувати їх продавати, забирати у них майно, використовувати їхні підводи [15, с. 123-124].

Деякі сучасні дослідники визначають правління за Конституцією 1710 року як парламентську республіку (І. Кресіна, О. Кресін). Якщо сприймати текст Конституції формально, то такі зауваження можливі, але ж якщо проаналізувати політичне життя в Україні XVII-XIII століть, то швидше можна погодитися з тим, що традиційна козацько-республіканська форма правління в Україні тяжіла до президентського чи напівпрезидентського типів [6, с. 33].

Це питання актуалізується сьогодні в умовах здійснення політичної реформи (зміни Конституції України 1996 року відповідно до Закону від 8.12.2004 р.). На думку сучасних політологів система державної влади має вибудовуватися в чотирикутнику — сильний президент, сильний парламент, повноважний

кабінет міністрів — дієве місцеве самоврядування. Необхідно знайти оптимальні важелі збалансованості усєї системи органів державної влади, джерелом і носієм якої в підсумку є народ. Послаблення президента може привести до негативних наслідків з огляду на наш історичний досвід, ментальність “молодої” демократії, стан політичної еліти [12, с. 34].

Доцільно нагадати, що політико-правові погляди гетьманів України Богдана Хмельницького, Івана Мазепи, Пилипа Орлика сприяли формуванню й розвитку національної політичної і правової ідеології, входженню України в політичні процеси Європи, зміцненню її міжнародного авторитету. Проте руйнація Гетьманської держави, розшарування козацького середовища та відрив козацької старшини від народу, поділ України та посилення впливу московського царату на Лівобережжі, а Польщі на Правобережжі, зменшили надії українського народу, щодо відновлення державності, на певний час призупинили репродукування в суспільній свідомості соціального ідеалу — незалежної держави, негативно вплинули на розвиток системи політико-правових поглядів. Злам визначальних ідеологічних засад суспільної свідомості ускладнювався розпадом політичних інститутів, що сформувались в умовах козацької демократії [15, с. 124].

Хоча Орликова Конституція діяла короткий термін і на обмеженій території, вона цілком відповідає старовинному латинському прислів'ю: “благо держави — найвищий закон”, свідчить, про високий рівень розвитку ідейно-політичної думки та державно-правової практики українського народу. Безперечно положення “Правового укладу...” стали своєрідним орієнтиром для подальшого розвитку українського конституціоналізму, підсумком якого в новітній час є сучасна Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року, і яку високо оцінила Венеціанська комісія, а поправки до неї 2004 року гостро засудила.

Парламентаризм для України є оптимальною формою правління. Україна багатополярна, вона має декілька співставних за значенням політико-економічних центрів (Донецьк, Харків, Дніпропетровськ, Київ, Одеса, Львів); два культурних ареалу — східний і західний; специфічну автономію — Крим; декілька регіональних кланів — донецький, дніпропетровський, київський і т. п. Іншими словами, конкурентність українського політичного поля запрограмована її історико-культурно-політичними особливо-

стями. Як, на нашу думку, в міру консолідації суспільства, будь-який український парламент буде перетворюватися у більш впливову силу. Давно вже визнано, що парламент — це форма організації державної влади, і конкретний спосіб управління державою, і механізм взаємодії парламенту з інститутами виконавчої і судової влад, і систему взаємодії держави і суспільства. Парламент сьогодні — це арена протистояння, зіткнення і суперництва, з одного боку, а з іншого — подолання суперечностей, досягнення консенсусу, використання партіями трибуни парламенту для активної пропаганди своїх програм, здійснення ідеологічного впливу на населення, демократичної боротьби за владу.

Література

1. Апанович О. Гетьман України — емігрант Пилип Орлик // Гетьмани України і кошові отамани Запорізької Січі. — К.: Либідь, 1993. — С. 209-253.
2. Борщак І. Великий Мазепинець Григор Орлик, генерал-поручник Людовика XV-го // Радуга. — К., 1991. — 100 с.
3. Василенко Н. Конституція Филиппа Орлика // Ученые Записки Института истории. — М., 1929. — Т. IV. — С. 153-171.
4. Грабовський С., Ставроянн С., Шкляр Н. Нариси з українського державотворення // Нариси з українського державотворення. — К.: Генеза, 1995. — 608 с.
5. Костомаров Н. И. Мазепа и мазепинцы. — Спб: Типография М. М. Стасюлевича, 1885. — 752 с.
6. Кресіна І. О., Кресін О. Б. Гетьман Пилип Орлик і його Конституція. — К.: 1993. — 80 с.
7. Крупницький Б. Гетьман Пилип Орлик // Історичні постаті України: іст. нариси. — Одеса: Маяк, 1993. — С. 337-382.
8. Полонська-Василенко Н. Історія України. — К.: Либідь, 1995. — Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. — 608 с.
9. Прицак О. Конституція Пилипа Орлика. — перша Конституція України Гетьмана Пилипа Орлика. — К.: Веселка, 1994. — 77 с.
10. Різніченко В., Борщак І. Пилип Орлик — гетьман України // Великий мазепинець Григорій Орлик. — К.: Укр. письменник, 1996. — 302 с.

11. Січинський В. Чужинці про Україну. — К.: Довіра, 1992. — 256 с.
12. Смолка А. О. Пилип Орлик. Конституція 1710 року. — К., 2007. — 106 с.
13. Ульяновський В. Пилип Орлик // Володарі Гетьманської Булави: Історичні портрети. — К.: Варта, 1995. — С. 419-497.
14. Шендрик Л. К., Янович О. В. Пилип Орлик. — Полтава: Форпіка 2005. — 140 с.
15. Шульженко Ф. П. Історія політичних і правових вчень: Підр. — К.: Юрінком Інтер, 2004. — 464 с.

Резюме

Автор статті акцентує увагу на основних положеннях Конституції Филиппа Орлика, які дають можливість осмислити стремління політичної козацької еліти України на утвердження в країні демократичного конституційного ладу і створення соціального, правового державства на початку XVIII століття.

Рецензент доктор філософ. наук, професор П. А. Кравченко

УДК 323.22/.232(477)

В. В. Чигирева

РОЛЬ ПОЛИТИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В УКРАИНСКОМ ПОЛИТИЧЕСКОМ ПРОЦЕССЕ

В данной статье автор сосредоточил свое внимание на освещении деятельности профессиональных политических технологий в Украине. Находящиеся в тени политического процесса, они, однако, непосредственно направляют его развитие, помогая своими услугами его видимым участникам — публичным политикам — создавать мифологическую реальность. Последняя воспринимается обывателем как сама жизнь, как объективная реальность. Он и не подозревает, что пребывает в умело срежиссированном спектакле, где он — и цель, и зритель, и участник. Он не видит команды профессиональных гримеров, костюмеров, звукорежиссеров, операторов, сценаристов... “Мы, — пишет С. Кара-Мурза, — простые люди, стали как бы зрителями, затаив дыхание наблюдающими за сложными поворотами захватывающего спектакля. А сцена — весь мир, и невидимый режиссер нас втягивает в массовки, а артисты спускаются со сцены в зал. И

мы уже теряем ощущение реальности, перестаем понимать, где игра актеров, а где реальная жизнь” [1].

Для определения роли политических технологий рассмотрены контекст протекания политического процесса и использования политических технологий, формирование спроса на политтехнологии, услуги политтехнологов и их непосредственная реализация в ходе политического процесса в Украине.

Массовое сознание миллионов наших сограждан пребывает в серьезном расстройстве от хаоса идеологических мифологем, бушующего в информационном пространстве нашего государства. Убогая действительность разрушенной системы хозяйствования и закономерное обнищание населения, привели к небывалым стрессам, неуверенности, беспокойству, депрессиям, мнимым и оправданным страхам. Все это неминуемо обусловило потерю способности критически оценивать окружающую действительность, формировать долгосрочные цели, выстраивать соответствующую линию поведения.

Социальные и политические психологи уже давно пришли к выводу, что, испытывая крах привычного мироустройства, пребывая в неадекватном душевном состоянии, одновременно испытывая ощутимые материальные лишения, человек более всего уязвим для манипуляции и обманов. Сама история демонстрирует истинность этого вывода. Оказавшись в режиме выживания, терзаемый сомнениями, человек согласен поверить в чудо, в волшебное и одномоментное решение всех проблем. Он готов “отдаться” всякому, кто пообещает это.

Важно отметить, процесс политической борьбы квази-партий приобрел форму недобросовестной конкуренции, аналогичную той, которую можно иногда наблюдать в рыночных условиях. Однако если изначально на Западе это была конкуренция идей, то в нашем случае можно говорить о конкуренции наиболее красивых обещаний и сладких увещеваний, которые забываются по мере окончания предвыборных кампаний. Но и после выборов избирателей надо убеждать, что они не ошиблись в своем выборе, и победители, сформировавшие властную вертикаль, контролируют процесс даже в том случае, если ситуация в социальной, экономической, культурной сферах ухудшается.

Такое положение вещей обуславливает огромный спрос на разнообразные политические технологии. В связи с чем в Ук-

раине в последние годы, как грибы после дождя, появились всевозможные службы и PR-агентства, предлагающие политическим субъектам свои профессиональные услуги. Например, PR-агентство “Новый взгляд” отмечает на своем сайте: “Как бы ни был манипулятивен коммерческий пиар, он редко претендует на создание обобщенной картины мира, идеологии или целостного представления о реальности, как это делает политический пиар. Политический пиар претендует на мировоззрение, целостное представление о происходящем и задает критерии его интерпретации и только затем заметно или не очень помещает в этот контекст КЛИЕНТА” [2]. Далее агентство излагает свой взгляд на проблему и перспективы эффективности манипулятивного пиара и его социальных последствий. Проще говоря, прямым текстом предлагается услуга по созданию мифологической реальности для целевой аудитории клиента. Т. е. создания картины мира с заданными оценками, простыми объяснениями происходящего и понятными путями преодоления трудностей.

Другое крупное PR-агентство Украины, Mainstream Communication&Consulting, предлагает свои услуги в более обтекаемой форме: “Наше Агентство усматривает свое предназначение в том, чтобы мотивировать лидеров различных организаций Украины, руководителей государственных ... структур в целесообразности налаживания цивилизованных связей с общественностью и, разумеется, практически способствовать наращиванию положительного публичного капитала и репутации своих клиентов” [3]. Тут упор сделан на создание положительного имиджа клиента, т. е. такого его образа, который в сознании потребителя этого образа будет стойко вызывать положительные ассоциации. Соответственно, предлагаются такие услуги, как разработка и проведение ширококомандной PR-кампании, работа со СМИ, PR аудит, информационно-аналитическое обслуживание, антикризисный PR и мн. др.. Аналогичные услуги предлагает и Коммуникационная группа PRT (“Prime-time”), среди клиентов которой числятся, в частности, Верховная Рада, Министерство иностранных дел, Министерство транспорта и связи, Фонд госимущества, Государственный комитет по земельным ресурсам [4]. PR-обслуживанием украинских властных структур гордится так же американская PBN Company (имеющая офисы в Вашингтоне, Лондоне, Москве, Киеве и Алма-Ате): “The PBN Company for more

than six years assisted the Government of Ukraine to gain public support for its economic, market and social sector reform and restructuring programs” (“Компания PBN на протяжении более шести лет помогала Правительству Украины в деле приобретения общественной поддержки в области его экономических, рыночных и социальных реформ и программ реструктуризации”) [5]. А поскольку большинство украинцев на себе ощутило результаты непродуманности и непоследовательности многих реформ, становится очевидным, что PBN помогала Правительству выдавать желаемое за действительное, преувеличивая или даже придумывая достижения и преуменьшая или замалчивая вред от тех или иных непродуманных реформ.

Вообще показателен тот факт, что и властные структуры, и крупные политические силы предпочитают пользоваться услугами зарубежных политтехнологов. И лидерство тут, безусловно, принадлежит американцам, что закономерно: они обладают наиболее совершенными и отработанными политическими технологиями самых разнообразных направлений. Так, на сайте одного из крупнейших информационных ресурсов, посвященных политике — журнала Campaigns&Elections (“Кампании и выборы”) отмечено около 80 направлений политических технологий [6]. При этом абсолютное большинство фирм имеет солидный опыт работы, насчитывающий десятилетия. Понимая, что в политической игре выигрывает наиболее техничный, солидные украинские политигроки нанимают себе наиболее успешных и технологичных помощников. В частности, факт свершения одного из наиболее ярких и резонансных событий в новейшей истории Украины — т. н. “оранжевой революции” — не обошлось без непосредственного участия американских политтехнологов. Причем услугами последних пользовались обе крупнейшие политические силы: “бело-голубые” “оранжевые”. Так, с Партией регионов работал опытный американский консультант Пол Дж. Манафорт [7], принимавший участие в разработке президентских кампаний Джеральда Форда, Рональда Рейгана, Джорджа Буша-старшего и Джорджа Буша-младшего. Услугами Манафорта и его фирмы “Партия Регионов” пользовалась и на парламентских выборах 2006 года. А на победителя выборов работала компания “Аристотель” (Aristotle) — фирма солидная и именитая. На официальном сайте “Аристотеля” в разделе “Про нас”, в частности, го-

ворится, что “Аристотель” признан пионером политических технологий. Каждый обитатель Белого Дома — и демократ, и республиканец — на протяжении более 25 лет был клиентом “Аристотеля”, так же как и большинство сенаторов, членов Палаты Представителей, Демократической и Республиканской партий. Свое участие в событиях президентских выборов в Украине кампания определяла следующим образом: “Aristotle International was honored to be part of that historic moment in the advance of human rights and democracy. In the tense run-up to the election, Aristotle was contracted to provide strategic consulting, staffing and technology to overcome censorship and electoral fraud orchestrated by an autocratic regime determined to hold on to power” [8] (“Для “Аристотеля” было честью стать частью исторического момента продвижения прав человека и демократии. В предвыборную кампанию “Аристотель” был нанят для обеспечения стратегического консультирования, формирования команды, технологического преодоления цензуры и фальсификации выборов, организованных авторитарным режимом для сохранения власти”). Через 2 года, во время парламентских выборов, к услугам “Аристотеля” прибег оппозиционный блок “Не ТАК!”.

Основные помощники-технологи еще одной весомой политической силы — Блока Юлии Тимошенко, так же американского происхождения. Это такие гиганты политического консультирования, как компании “TD International”, “Dezenhall Resources Ltd”, “The Glover Park Group”. Первая специализируется на кризисном консалтинге, в том числе на кризисном пиаре. Ее задача состоит в том, чтобы уменьшить репутационные риски. У “Dezenhall Resources Ltd” специализация та же — кризисный консалтинг и восстановление запятнанной репутации клиента. “The Glover Park Group” — структура т. н. “новых демократов” США, которую возглавляют бывший пресс-секретарь Белого Дома Джо Локхарт, бывший советник Клинтона Сьюзен Брофи и бывший главный политтехнолог Альберта Гора Картер Эскью [9].

По словам эксперта по избирательным кампаниям в США Гэри Келнера, только в 2007 году В. Ющенко политические консультанты обходились в 100000\$ в месяц, В. Януковичу — 150000\$ и Ю. Тимошенко — 200000\$ [10].

Таким образом, мы констатируем, что на услуги профессиональных политтехнологов в среде украинского политикума и

государственного истеблишмента сформировался невероятно высокий спрос. Причем этот спрос не становится ниже с окончанием предвыборных кампаний. Ведущие политики Украины являются активными потребителями западных ноу-хау в области сознания и улучшения имиджа, восстановления репутации, политической рекламы и многих других.

Главный результат активной работы приглашенных специалистов — существенное деформирование возможности свободного волеизъявления граждан и демократического контроля над властью. Обрабатываемые профессиональными технологиями, украинцы погружаются в мифологическую реальность. А поскольку эти политические технологии, носят, как правило, манипулятивный характер, то и картина мира политики для населения представляется в сврехискаженном виде. Такая ситуация позволяет приходить к власти и оставаться при ней людям, лишенным чувства государственной ответственности и долгосрочной стратегии развития страны.

Литература

1. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием // http://www.karamurza.ru/books/manipul/manipul35.htm#hdr_48.
2. PR агентство “Новый взгляд”. Политический PR // <http://www.nva.com.ua/politpr/>
3. PR агентство Mainsteam. О компании // <http://www.pr-ua.com/?id=17&lang=ru>.
4. Коммуникационная группа PRT. Клиенты. Государственные институты // http://www.prt.com.ua/clients/ourclient/drugie_klienty/
5. The PBN Company. Governments // <http://www.pbnco.com/eng/clients/governments.php>.
6. Politics magazine. The political pages // <http://politicsmagazine.com/resources/the-political-directories/>
7. Wikipedia, the free encyclopaedia. Paul J. Manafort // http://en.wikipedia.org/wiki/Paul_Manafort.
8. Aristotle. The Orange revolution — Ukraine 2004 // <http://www.aristotle.com/content/view/115/135>
9. The Glover Park Group. Our team // <http://www.gloverparkgroup.com/content/team/team.shtml>.

10. PRMonitor. ru Ведущие политики Украины пользуются услугами американских политтехнологов // http://www.rpmonitor.ru/news_ru/detail.php?ID=4165.

Резюме

Стаття присвячена розкриттю ролі політичних технологій у сучасному політичному процесі в Україні. Зокрема, окреслені особливості політичного процесу, зумовленого важким психологічним та матеріальним становищем населення та боротьбою квазі-партій. Розглянуто професійну діяльність крупних компаній (вітчизняних та іноземних), що надають послуги з технологічного забезпечення політичних процесів.

Рецензент канд. истор. наук, доцент Г. П. Гребенник

УДК 94(477.7):355.332:356/357-058.229 “Г. І. Шостак”

А. В. Хромов

**СТАВЛЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ЧИНОВНИКІВ ПІВДЕННОЇ
УКРАЇНИ ДО КОЗАЦЬКОГО ПИТАННЯ
НА ПОЧАТКУ ХІХ ст.: Г. І. ШОСТАК**

Активне освоєння Російською імперією території Південної України на початку ХІХ ст. не могло б бути реалізованим без залучення до цього процесу козацької верстви. Ситуація постійної військової загрози з боку Османської імперії та потреба господарського освоєння відвойованих земель спонукали російський уряд створювати іррегулярні козацькі формування на прикордонних землях. Місцеве керівництво активно долучалось до такої політики уряду, часто виступаючи ініціатором влаштування окремого козацького формування. Цивільні та військові керівники Новоросійського краю виступали авторами багатьох проектів, що доводили центральному керівництву необхідність існування козацьких військ на прикордонних землях. Одним з них був Проект Дунайського козацького війська 1812 року, що так і не був втілений в життя, автором якого був штабс-капітан Шостак. Необхідність більш повного розуміння місця козацтва в історії півдня України вимагає звернути нашу увагу на автора проекту: з'ясувати походження, факти з життя та головне — мотиви, що спонукали його стати ініціатором створення козацького війська.

Проект Дунайського козацького війська в Південній Бессарабії 1812 р. — доволі відомий дослідникам [1, с. 10], але ні походження, ні навіть імені автора до недавнього часу ми не знали. Віднайдені архівні документи надали змогу з'ясувати ім'я та приналежність Григорія Шостака до дворян Херсонської губернії [9, с. 160]. Активно досліджуючи роль представників козацьких родів в історії Одеси, Гончарук Т. Г віднайшов багато з історії самого роду Шостаків, декілька фактів з життя Г.І. Шостака та його сина Василя, а також описав життя його двох братів — Андрія Ілліча та Антона Ілліча, відомих будівельників Одеси [2, с. 98-108].

Нажаль нам так і не вдалося з'ясувати роки життя Григорія Ілліча Шостака але архівні та опубліковані джерела дають багато цінних фактів з його життя.

Рід Шостаків належить до когорти відомих українських козацьких родів і його представників можна простежити від кінця XV ст. на теренах Київщини та серед запорізької старшини XVIII ст. [2, с. 98] Окремо відмітимо, що на півдні України в XIX ст. стали відомими десятки представників цього роду, а напевно декількох родів під спільним прізвиськом, ступінь спорідненості між якими залишається мало з'ясованою.

Г. І. Шостак крім того, що мав козацьке походження належав до дворян Херсонської губернії та мав володіння у Одеському та Ананьївському повітах [3, с. 2]. Крім того є свідчення про його володіння в Тираспольському повіті, принаймні про це йдеться у зверненні “повіреного поміщика штабс-капітана Г. І. Шостока-Засядька” до Тираспольського повітового землеміра. 20 серпня 1826 р. він звернувся з вимогою видати йому, як повіреному поміщика Шостака, документи, що засвідчують неправомірне користування землями сусідами штабс-капітана поручиком Флоринським та капітаном 2-го рангу Богдановичем [5; 2].

Одним з найбільших з володінь Г. І. Шостака були землі “земельної дачі с. Барабольського з хутором Божий Дар Одеського повіту” — зараз землі напевно навколо сучасного селища Барабой Овідіопольського р-ну Одеської обл. Ці землі перейшли у його власність біля 1818 р. [6, с. 1-5]. В 1820 р. їх площа становила 8700 дес., але в серпні того ж року скоротилась на 143 дес., які за ініціативою Інзова І. М., голови Комітету о колоністах Південної Росії, були передані колонії Мангейм [4, с. 9]. Володіння Г. І. Шостака в с. Барабольському, за відомих обставин, продовжували скорочуватися і вже за “Межевою книгою” від 04 листопада 1827 р. займали територію в 5959 дес. загальної площі, на котрій мешкало “тимчасово зобов'язаних селян чоловічої статі — 53 особи, а жіночої — 32 особи” [5, с. 1-4]. Відмітимо важливість цієї “Межевої книги” для наших пошуків, адже саме у цьому документі збереглося повне ім'я власника земельної ділянки: “штабс-капітан артилерії та Кавалер Григорій Ілліч Шостак”.

Можна казати про те, що Г. І. Шостак належав до крупних землевласників Південної України. Відомо, що його син Василь Григорович Шостак успадкував землі в Херсонській губернії загальною площею в 20 тис. дес. та 700 осіб селян [3, с. 2].

Крім того Г. І. Шостак володів наприкінці XVIII - початку XIX ст. будинком в центрі м. Одеси по вул. Преображенській [2, с. 107]. Саме в цьому будинку хворів та помер 4 травня 1811 р. головнокомандувач Молдавською армією М. М. Каменський. Необхідні для поховання 20 тис. карбованців позичив сам Г. І. Шостак.

Саме за часів командування Молдавською армією М. М. Каменським штабс-капітан Шостак був призначений головним підрядчиком військових госпіталів російської армії в Румунії. Вірогідно завдяки давньому знайомству з головнокомандувачем — Г. І. Шостак був вчителем М. М. Каменського у кадетському корпусі. Свою посаду Г. І. Шостак зберіг і після смерті М. М. Каменського, не зважаючи на відверто неприхильне ставлення до нього і прямі звинувачення у корупції з боку ще одного з головнокомандувачів російської армії у війни з Туреччиною 1806-1812 рр. — О. Ф. Ланжерона. За його спогадами “з 11 млн. витрачених на влаштування госпіталів — ... 10 млн. було розкрадено, головню через діяльність підрядчиків” і що головний підрядчик капітан Шостак, за часів перебування О. Ф. Ланжерона головнокомандувачем, особисто пропонував йому хабар [8, с. 427-428]. Але ці свідчення потребують критичного ставлення, бо не відомо, що заважало головнокомандувачу Молдавською армією О. Ф. Ланжерону прийняти необхідні дії проти “хабарника” Г. І. Шостака в 1811 р., а не висвітлювати це у своїх спогадах, які, як відомо, за заповітом автора могли б стати відомими широкому загалу через 50 років після смерті автора.

Після закінчення війни 1806-1812 рр. Г. І. Шостак запропонував до розгляду тодішньому головнокомандувачу Молдавської армії адміралу Павлу Чичагову проект про створення на відвоєваних землях Бессарабії Дунайського козацького війська [7, с. 3-16]. Судячи за змістом сам автор брався взяти на себе втілення проекту в життя, вірогідно, очікуючи зайняти у подальшому посаду наказного отамана новоутвореного козацького формування. Крім того Г. І. Шостак перебуваючи в діючій армії у роки війни розумів доцільність використання козацьких військ як у безпосередньо бойових операціях проти турецького війська, так і у якості прикордонної сторожі — що закривало б землі Бессарабії від військової небезпеки зі сторони Османської імперії. Не варто забувати й козацького походження Г. І. Шостака, ментальних чинників, що звали до відродження козацької слави.

Переконати П. Чичагова у доцільності існування на прикордонних землях Бессарабії козацького війська Г. І. Шостаку вдалося, але не Скарлата Стурдзу — цивільного губернатора Бессарабії, що відстоював в першу чергу інтереси місцевих крупних торговців та землевласників, які не були зацікавлені у виділенні земель під військо та побоювалися крадіжок зі сторони козацтва — пам'ятаючи про грабунки завдані ним майже усіма російськими іррегулярними формуваннями в часи війни 1806-1812 рр. Г. І. Шостак особисто їздив до Кишинєва переконувати С. Стурдзу, але через жорстку позицію останнього навіть П. Чичагов відмовився від колишнього прихильного ставлення до ініціативи створення нового козацького війська.

Проект Дунайського війська не був реалізований, а його автор до недавнього часу загадковий “штабс-капітан Шостак”, який уже на той час пішов у відставку став вести не такий помітний, принаймні для тогочасних джерел, спосіб життя. Можливо займався вихованням єдиного відомого нам нащадка — сина Василя, що народився в 1811 р.

Василь Григорович Шостак отримав ступінь кандидата в Московському Імператорському університеті та з 30 травня 1830 р. був на службі в штаті Канцелярії Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора на посаді Коллезького секретаря до 1840 р. Входив до Товариства сільського господарства Південної Росії та був автором численних публікацій у його “Записках”. Крім того був дійсним членом Одеського товариства історії та старожитностей. У 1849 р. переклав та переробив французький твір з історії середньовічної торгівлі на Чорному морі, який надрукував у 1850 р. за власні кошти. Відрізнявся тим, що не цурався свого українського походження, та приязним ставленням до своїх селян. Помер Василь Григорович Шостак у 1862 р. [2, с. 108]

Життя Григорія Ілліча Шостака ще досі приховую таємниці. Але з того, що нам відомо можна стверджувати, що він був дійсно представником тієї частини дворян півдня України, що не лише не забули свого козацького походження, але намагались у нових умовах забезпечити існування на цих теренах козацтва як окремого стану. Зрозуміло, що одним з найважливіших мотивів часто виступав особистий інтерес прихильників створення козацьких формувань. Але без наявності такої групи прокозацьки

налаштованих осіб серед дворян, чиновників, військових в Новоросійському краю не вдалося втілити би в життя інших проєктів козацьких військ.

Література

1. Бачинська О. А. Дунайське козацьке військо. 1828-1868 рр.: До 170-річчя заснування. — Одеса: Астропринт, 1998. — 232 с.
2. Гончарук Т. Роль представників українських козацьких родів в історії Одеси кінця XVIII - першої половини XIX ст. // Одеса козацька. Наукові нариси. Вид. друге, змінене та доповнене. — Одеса: Фенікс, 2008. — С. 98-108.
3. Державний архів Одеської області, ф. 1, оп. 192, спр. 71. — арк. 1-4.
4. Державний архів Херсонської області (Далі — ДАХО), ф. 14, оп. 1, спр. 920. — арк. 9.
5. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 1148. — арк. 2.
6. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 1890. — арк. 1-5.
7. Комунальна установа “Ізмаїльський архів”, ф. 755, оп. 1, спр. 1., арк. 3-16
8. Ланжерон А. Ф. Война с Турцией. 1806-1812 гг. // Русская старина. — 1909. — т. 139. — С. 411-431.
9. Хромов А. Проект створення Дунайського козацького війська 1812 р. та ставлення до козацтва місцевого керівництва Бессарабії // Чорноморська минувшина. — Одеса: Фенікс, 2008. — С. 159-163.

Резюме

В статті на основі архивних і опублікованих джерел визначається позиція військових чиновників Південної України по козацькому питанню в початку XIX ст. на основі фактів з життя штабс-капітана Г. І. Шостака — автора нереалізованого проєкту Дунайського козацького війська 1812 г.

Рецензент доктор истор. наук, профессор Е. А. Бачинская

**ПЕРЕДУМОВИ ПОГЛИБЛЕННЯ
НАЦІОНАЛЬНОГО ДУАЛІЗМУ ЛЕМКІВ В ПОЛЬЩІ:
ФОРМУВАННЯ ЕТНІЧНОГО СТАТУСУ (1947-1990)**

Лемки це частина широкої етнічної спільноти русинів, що впродовж століть мешкала в Карпатах на території сьгоднішньої Закарпатської області, північно-східної Словаччини та північно-східної Польщі. До 1946-1947 рр. лемки в Польщі знаходилися в майже монолітному етнічному середовищі, життя цієї людності детермінували природні чинники, а також народна традиція з сусідсько-родинними типом зв'язків [29, с. 364]. Вони стосункові пізно встали на шлях будування своєї національної ідентичності. В результаті однорідна національна ідентичність у лемків не сформувалася. Причиною цього були традиційний характер замкнутої в горах людності, її пограничний характер, а також вплив національної пропаганди більш розвинутих етнічних груп. Замість того відокремилися три напрямки: русофільський і староруський (Західна Лемківщина) та український (Східна Лемківщина), які суперничали між собою у між воєнний та воєнний період. Події після II світової війни ще більше ускладнили долю лемків. Комуністична влада офіційну діяльність дозволила лише українській орієнтації, чим перервала природні етнонаціональні процеси в Карпатах. Найважливішою подією XX ст. були переселення 1946 р. (до УСРСР) та 1947 р. (на Західні Землі Польщі). Повністю змінився характер групи, спосіб бачення себе і світу. Лише демократизація та політична трансформація кінця 80-х рр. відновили природний перебіг будування національної ідентичності лемків.

Наприкінці XX ст. укріпився національний дуалізм лемків (русинів), який ускладнює кристалізацію національної ідентичності. Національний дуалізм розуміємо, як поділ лемків на тих, хто ідентифікується, як українці, та тих, хто вважає, що належить до окремого карпаторусинського народу. Етнічна тотожність лемків спирається на мову, територію та віросповідання, в опозиції до польськості та українськості, у випадку тих лемків, що вважаються за окремий народ.

Історіографію лемківського питання можна поділити на три групи. Перша доводить національну окремішність лемків [1, 6, 7, 8, 30]. Головним ідеологом концепції національної відмінності лемків є професор торонтівського університету П. Р. Маґочій [2, 18, 19, 20], який пише: “суспільна культура і воля бути в спільноті — два основних компоненти народності” [2, с. 27]. Друга група авторів стоїть на позиції національної спільності лемків і українців, яка базується на “руській спадщині”, мовній спільності та східному руському віросповіданні [24, 25]. Результатом співпраці представників цих двох напрямків, П. Беста, (русинська орієнтація) та Я. Мокляка (українська орієнтація) був цінний збірник статей “Лемки в Польщі” [17]. Нарешті остання група дослідників, в першу чергу польських етнологів та соціологів, намагаються досліджувати питання етнічності лемків без надання переваги тієї чи іншій орієнтації [15, 16, 21, 22, 23, 26, 27]. Більшість праць появилася починаючи від кінця 80-х рр. Праці видані перед тим також становлять наукову цінність, але не до кінця вільні від ідеологічних норм накинутих комуністичною владою [14, 15].

Рішенням комуністичної влади Польська Народна Республіка (ПНР) мала бути мононаціональною державою, позбавленою меншостей. Втративши більшість своїх неетнічних територій, вирішення проблеми тих, хто залишився, влада бачила в переселенні поза границі держави [6, с. 6]. Більшість українського населення південно-східної та східної Польщі було переселено до УРСР у 1944-46 рр. в рамках умови про обмін населенням. Рештки у 1947 р. підлягали примусовому переселенню в рамках операції “Вісла” на північ та захід Польщі (Західні Землі). В результаті “акції “В” (Акція “Вісла”) 30-35 тис. осіб походженням з Лемківщини переселено, в першу чергу, до вроцлавського та зеленогурського воеводств. Переселену людність намагалися розселити так, щоб вона не становили більше ніж 10 % всього населення. Інтелігенція мала бути оселена окремо, вдалі від своєї громади. Від того часу на протязі кількох років української меншості в Польщі офіційно не існувало. Інструкції для локальної влади містили вказівку не користатися окресленням “українець”, а лише “переселенець в акцію “В” [3]. На новому місті влада та служби безпеки піддали переселенців щільному нагляду, обмежено їм свободу пересування поза місцем мешкання.

Несприятливою щодо українського населення була суспільна атмосфера на Західних Землях. Кілька років перед тим, там було поселено вихідців зі східних частин колишньої II Речі Посполитої, які пережили кривавий польсько-український конфлікт під час війни. Переселенці з акції “Вісла” зустрілися з неприхильним ставленням та страхом з їх боку [28, с. 308]. Таким чином, українці, а разом з ними й лемки, стали жертвою колективної відповідальності.

В перші роки після переселення дуже важливою була проблема відносин між лемками та поляками. Страх викликав у поляків агресію і неприхильність, що в свою чергу стало причиною психічного тиску на нових переселенців [6, с. 85-86]. Неприятливе прийняття поляками, разом з важкою матеріальною ситуацією переселення, стали причиною взаємної неприязні і трактування поляків як “чужих” [26, с. 82], в яких бачено виконавців переселення. Інакше обстоюли справи з українцями, близькими культурно, і так само скривдженими. Через цю близькість, саме у відносинах з українцями формувався образ власної групи, і окреслення себе по відношенню до української групи, тоді, як відмінність від польської не ставилася під сумнів. Саме тому питання відношення до українськості і української літературної мови — стали головним питанням карпаторусинського руху наприкінці ХХ ст. [22, с. 158-159].

Важливою обставиною було розповсюдження обов’язкової освіти. З одного боку, через школу лемківські діти були включені до польської системи освіти, що означало інтеграцію, а також прилучення до системи цінностей більшості. З другого, в школі на дітей перенесено багато стереотипів, які функціонували серед дорослих. Висміювання мови, одягу привели до того, що мова залишилася лише для контактів у домі, змінився спосіб одягання [6, с. 160-162]. Неприхильність привела до замикання лемків у собі [6, с. 114]. З іншого боку, це створило добрі умови для нав’язування і формування нових лемківських зв’язків.

В результаті переселення руські горці втратили свій традиційний простір [30, с. 152-171]. Після переселення лемки утратили цілісність суспільних, культурних, духовних відносин і систему поведінки, символічного світу, втратили традиційний характер спільноти. На новому місці не можливим було відтворення старого порядку [12, с. 21, 49]. Втративши все це, у но-

вому оточенні, лемки мусили насамперед змінити спосіб життя і господарювання, і навіть спосіб мислення [8]. В зіткненні з технічною цивілізацією Західних Земель вони пережили “цивілізаційний шок” [29, с. 308]. Крім того, у 1946 р. ліквідували греко-католицьку церкву, прихожанами якої була більшість лемків.

Контакти з “чужими” відіграють важливу роль у будівництві ідентичності. Зіткнення з новими категоріями бачення світу і себе, запозичення від поляків національних категорій, привели до того, що питання національної приналежності стало істотним для всіх членів лемківської спільноти. Ті, хто відмовилися від української ідентифікації, почали вважати себе окремим карпаторусинським етносом, четвертим поруч з українцями, росіянами, білорусами. Від цього часу почався новий етап у конфлікті з українською орієнтацією. Серед причин відмови від українськості були, по-перше, несприятливе прийняття лемків польськими поселенцями, які переважно походили зі Сходу та привезли за собою негативні стереотипи українця, як бандита [21, с. 52]. Це, в свою чергу, стало причиною приховування свого походження, або надавання переваги окресленням “лемко” чи “русин”, не обтяжених стереотипами, що б підкреслити свою окремішність. По-друге, лемки в українцях бачили причину депортації (в результаті пропаганди і самого переселення). Третя причина полягала у спостереженні лемками мовних відмінностей з українською літературною мовою [21, с. 52].

Примусове переселення викликало почуття кривди, неприйняття ситуації, трактування її як тимчасової, чекання на можливість повернення. Все це внесло свою лепту в будівництво міфу Лемківщини — втраченої Вітчизни — втраченого раю, ідеального місця, безпечного, благодіючого для життя [7, с. 27-28]. Сильне отождолення лемків з міфологізованим світом, міфічним образом минулого на покинутій батьківщині, стали причиною формування міфу повернення, як єдиної можливості для відтворення етнічності на Лемківщині, відбудовання культурної границі, передусім через загосподарювання церков. Саме тому дозвіл на повернення був настільки важливим для спільноти [7, с. 28-29]. Як стверджує Ева Міхна, пам’ять про перенесення та пережиті кривди стала одним з основних чинників, що інтегрують лемківську спільноту в Польщі. З іншого боку, переселення мало

вплив на полонізацію лемків і розпочало їх маргіналізацію на багатьох вимірах суспільного життя [22, с. 83-87].

Після переселення настрої серед лемків розділилися до крайності: від сприйняття нової дійсності до повного її неприйняття. Частина переселенців жила надією на повернення не дозволяла собі укорінюватися [6, с. 98] не дбали про отримані господарства, які трактували, як тимчасові, не прагнули вкладати у них гроші, неохоче брали кредити. У 1956 р. на важких умовах дозволено індивідуальні повернення на Підкарпаття. Той, хто хотів повернутися, мусив викупити власне господарство у поселенців, а також отримувати згоду мешканців та місцевої влади на поселення. Як пише Олена Дуц-Файфер “було стільки обмежень, що тільки найбільш впертим вдалося повернутися” [7, с. 27-28]. У загальному масштабі через незгоду мешканців, або через нестачу коштів тільки невелика частина лемків повернулася на Підкарпаття.

Частина переселенців свідомо обрала нове місце мешкання, як більш перспективне [5, с. 65-66; 6, с. 148], з кращими економічними умовами. Найчастіше поверталися старші люди або ті, хто не був задоволений своїм економічним статусом на нових землях, або ті, для кого питання повернення було важливіше, ніж економічний достаток [26, с. 71, 84]. У 1958 р. тенденції повернення ослабли. С. Дудра пише про повернення біля 180 родин, однак ці цифри не включають “дикі повернення” без дозволу [6, с. 148]. К. Пудло подає 6 тис., Р. Рейнфус 2 тис. осіб [21, с. 51].

По деякому часі неприязні між українцями і поляками, поступово почався пошук спільної мови і співпраці. Серед нових поселенців все більше розповсюджувалося запозичення культурних зразків, що б якнайменше відрізнятися від інших мешканців. З часом, коли лемки ставали все більш незалежні економічно, а господарська діяльність змушувала співпрацювати, відбувалося поступове зближення і стирання пам’яті про неприємне привітання. Найшвидше це відбувалося з молоддю, появилися змішані подружжя [28, с. 308]. Поступово на Західних Землях спільно-та змінила свій переважно сільській характер. Частина лемків, передусім молоді переселилися до міст. Для спільноти це означало появу нових форм діяльності і участі у етнічному житті, конфронтації традиційного стиля життя і нової реальності [28, с. 374; 26, с. 154].

Після переселення, по хвилі дезінтеграції лемки намагалися створити нові умови для національного життя, чому, однак, протиставлена була ціла політика держави, направлена на полонізацію україномовного населення, у тому числі і лемків. Лише у 1956 р. влада відступила від цієї політики і фактично визнала існування національних меншин в Польщі [22, с. 92]. Початково після оселення на Західних землях українці не мали права на розвиток свого національно-культурного і освітнього життя.

Перші прояви лібералізації національної політики мали місце у 1952 р. Українцям дозволено змінювати місця мешкання з повіту до повіту в рамках Західних Земель. Важливим результатом цього рішення була поява осередків з більшою кількістю лемків [6, с. 78, 115]. Першими засобами інтеграції були весілля, на які з'їжджалися з всіх Західних Земель. Лемки поступово інтегрувалися, почали організовувати молодіжні заходи, дискусії на суспільно-культурні теми [22, с. 99].

Влада спостерегла неконтрольовану активність переселенців [30, с. 184; 31, с. 152-171]. В результаті зверху появилася ініціатива організації культурно-освітньої діяльності меншостей з тим, щоб вона проходила під щільним контролем. Пізніші аналізи показують, що це не було результативним, оскільки молодь збиралася не у світлицях, а у приватних мешканнях, де співали пісні, часто націоналістичні, слухали радіо з-заграниці [6, с. 118].

Наступним важливим роком був 1956 рік, коли національним меншинам у Польщі дозволили створювати власні суспільно-культурні товариства. Лемки розпочали свою діяльність в Українському Суспільно-Культурному Товаристві (УСКТ). До головних завдань Товариства належали: популяризація української культури, організація шкіл і пунктів навчання української мови, концертів, народних танцювальних та вокальних ансамблів, мережі бібліотек, а також опіка над регіональною українською культурою. Це були офіційно декларовані завдання, однак, головною метою влади було виключити питання повернення, запобігання появи націоналістичних тенденцій і щільний контроль. Новою політикою влада замість національної асиміляції поставила на асиміляцію державну [6, с. 127-129].

Незважаючи на неоднозначні умови та цілі виникнення та діяльності УСКТ, з його появою почалося поживлення українського культурно-освітнього життя. Лемки включилися до діяль-

ності української організації, в організацію шкіл та пунктів навчання української мови, збільшилася їх участь в імпрезах. Однак, більшість лемків, так само, як і українців [28, с. 373] не приймали участь у структурах Товариства. Ті, хто на початку заангажувалися, після 1957 р., поступово почали від нього відходити. На місце ентузіазму прийшло розчарування у своїх очікуваннях. У 1959 р. УСКТ налічувало приблизно 9 тис. членів, в у 1961 вже біля 6 тис. [28]. За думкою Стефана Дудри, в випадку лемків, відмова участі в УСКТ була свого роду маніфестацією своєї відмінності [6, с. 130]. З точки зору К. Пудло, початкові цифри не точні, оскільки до членів можливо зараховували також просто присутніх на установчих зборах гуртків [28].

У 1956 р., коли дозволено індивідуальні повернення на Лемківщину, спонтанно виник незареєстрований Суспільно-освітній Комітет. У 1958 р. Комітет направив до ЦК ПОРП декларацію в якій представив головні вимоги лемків: надання можливості повернення, культурна діяльність, релігійні свободи, можливість вивчення лемківської мови. Автори декларації виступали проти трактування лемків, як частину українського народу, тобто намагалися досягти визнання їх окремою меншістю. Лемки-автономісти вважають Декларацію одним з перших після війни документів, який проголошував національну відмінність лемків. Однак один з авторів вважає, що вона служила виключно політичним цілям. Через відмежування від УПА вони намагалися переконати владу, що переселення лемків було помилкою і тим самим хотіли добитися полегшення повернення. В результаті керівництво УСКТ отримало пораду запевнити репрезентацію лемкам і заснувати Секції зі справ Розвитку Регіональної культури лемків, а також утворити лемківську редакційну секцію у “Нашому Слові”. Так появилася “Лемківське слово” (а пізніше “Лемківська Сторінка”). Таким чином, лемки отримали певну автономію в рамках українського товариства. Однак, у 1963 р. секція була розформована і незадоволені співпрацею лемки почали відходити від Товариства [22, с. 85].

Продовжували діяльність діячі української орієнтації. Організовано навчання українській мові, з успіхом проходили розважальні танцювальні заходи. Появилася лемківська молодь, студенти та учні середніх шкіл, випускники українського ліцею у Легниці з українською ідентичністю. Частина автономістів, які

підкреслювали, що ніколи не вважали себе українцями, також продовжували співпрацювати з УСКТ, через те, що не бачили інших можливостей для легальної діяльності. На рубежі 70-80-х лемки безуспішно пробували заснувати незалежну лемківську організацію [22, с. 86, 98].

Яцек Новак зробив два головних для нашого дослідження внески: 1. Перебування на Західних Землях започаткувало формування групи лідерів, які своєю діяльністю викликали етнічне пожвавлення. 2. Початок процесу інтеграції лемків пройшов без помітної участі лідерів, що його уповільнило та послабило. Наприкінці ХХ ст. дослідник спостерігає загальну етнічну пасивність лемків [26, с. 98].

Інтеграція лемківського середовища почалася на переломі 70-х та 80-х рр. в атмосфері суспільних протестів і формування організованої опозиції. Перші прояви етнічного пожвавлення мали місце на початку 80-х рр. в специфічній атмосфері під час зустрічей на перших ватрах (вогнищах) на землях предків на Лемківщині. Ватра стала свого роду неформальною інституцією для розпорочених по всій країні лемків, що інспірувала їх на діяльність. Саме на Ватрі розпочалися перші спори між українською та лемківською (русинською) орієнтаціями [22, с. 95].

В Михаловцях коло Лігниць появилася ініціативна група, яка поставила собі за мету організувати щорічні зустрічі лемків з лемківською піснею та танцями. Перша “Ватра” відбулася в 1979 р. і зібрала біля 100 осіб [10, с. 132]. У 80-ті рр. “Ватра” відіграла важливу роль у інтеграції лемківських середовищ, при її нагоді видавалася газетка “Голос Ватри” (1984). Ватра стала одним з чинників уповільнення асиміляції, полегшувала контакти між різними поколіннями лемків з різних регіонів Польщі. Частиною лемківського відродження була поява перших видань лемківської поезії [10, с. 132]. Разом з формуванням двох національних орієнтацій виник конфлікт навколо Ватри і того чи вона буде українською, чи чисто лемківською. Вирішено, що фестиваль буде вільний від політичних маніфестацій, однак цього не вдалося досягти. Поступово перевагу на Ватрі здобула українська орієнтація (1991) [26, с. 143]. Лемки прорусинської орієнтації організували власну “Ватру” в Михаловцях (1992) [10, с. 97].

Після 1989 р., коли національні, етнічні та релігійні меншості отримали можливість вільного розвитку власної культури, продов-

жився перерваний після війни процес формування національної ідентичності лемків. Поява незалежної України укріпили українську орієнтацію [21, с. 40]. Натомість лемки русинської орієнтації відкинули ідею національної приналежності як до українського народу, так і російського, стверджуючи зв'язки з старорусинською національною ідеєю вселемківської спільноти і спільноти з руським народом, який населяє Карпатську Русь [26, с. 96-99].

У 1989 р. в Лігниці появилось Стоварищення Лемків — організація, яка стоїть на позиції національної відмінності лемків. Крім Стоварищення Лемків, русинську орієнтацію представляє товариство “Руска Бурса” в Горлицях, спадкоємниця передвоєнної організації з такою же назвою.

Одночасно відбувалася консолідація співпраці з українським рухом. 30 квітня 1990 р. в Новому Сончу зареєстровано Об'єднання Лемків, яке співпрацює з українською організацію Об'єднання Українців у Польщі.

Таким чином, політичні події після II світової війни, в тому числі переселення, змінили природний перебіг етнонаціональних процесів серед русинського населення Карпат, до якого належать лемки. Спільнота опинилася у новому географічному, соціальному, культурному та мовному оточенні і мусила змінити спосіб бачення себе і світу. В цей період закладено підґрунтя для поглиблення національного дуалізму лемків на переломі 80-х і 90-х рр., що проявилось у появі двох організацій: лемківської і лемківсько-української.

Література

10. Дуличенко А. Д. Карпатские русины сегодня: некоторые этнолингвистические аспекты // Славяноведение. — 2005. — № 1. — С. 20-29.
11. Магочій П. Р. Нова славянська народність? // Русин. — 1998. — № 1-2. — С. 27.
12. Пецух М. Вигнанці з акції “Вісла” — на Любуській зумлі // Наше слово. — 2007, 29 квітня. — № 17.
13. Сирник Я. Акція “Вісла як елемент побудови комуністами “мононаціональної” держави // Наше слово. — 2007, 29 квітня. — № 17.
14. Chomiak R. Nasz lemkowski los. — Nowy Sacz, 1995,. — S. 65-66.

15. Dudra S. Lemkowie. Deportacja i osiedlenie ludności lemkowej na środkowym Nadodrzu w latach 1947-1960. — 1998. — 105 s.
16. Duc-Fajfer H. Literatura Lemkowska w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. — Kraków, 2001. — 416 s.
17. Duc-Fajfer H. Lemkowie w Polsce // Magury'91. — 1992. — S. 11-30.
18. Duc-Fajferfer H. Lemkowie w Polsce // <http://lemko.org/polish/duc/index01.html>.
19. Filipiak L. Polityczne źródła politycznego dualizmu Lemków // Europa Środkowo-Wschodnia w polskiej myśli politycznej / Red. M. Dymarski, J. Juchnowskiego. — Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2004.
20. Konecny S. Rusini/Ukraińcy jako fenomen słowackiej polityki // Slovensko-rusinsko-ukrajinske vzťahy od obrodzenia po súčasnosť / Red. Jan Dorula, Bratislava: Slavist. kab. SAV. — 2000. — S. 132-148.
21. Kubica A. Wszystko tam zostało... Lemkowski raj utracony, praca magisterska, Uniwersytet Warszawski, Międzywydziałowe Indywidualne Studia Humanistyczne, Wydział Filozofii i Socjologii, Instytut Socjologii // <http://aekubica.fm.interia.pl/>
22. Kwilicki A. Lemkowie. Zagadnienia migracji i asymilacji. — Warszawa, 1974.
23. Kwilicji A. Problemy socjologiczne Lemków na Ziemiach Zachodnich. Uwagi teoretyczne i terminologiczne // Kultura i społeczeństwo. — 1966. — № 3.
24. Lemkowie w historii i kulturze Karpat / Pod red. Jerzego Czajkowskiego. — Rzeszów, 1992. — Cz. II. — 408 s.
25. Lemkowie i Lemkoznawstwo w Polsce / Pod red. A. Zieby. — Kraków, Polska Akademia Umiejętności, 1997. — 336 s.
26. The Lemkos of Poland: articles and essays / Ed. by Paul Best and Jarosław Moklak. — Cracow-New Haven, Conn, 2000.
27. Magocsi P. R. The Rusyns of Slovakia. An historical survey. — New York, 1993. — 185 s.
28. Magocsi P. R. Karpato-Rusini. Obecny status i perspektywy // Sprawy Międzynarodowe, 1992. — № 7-12.
29. Magocsi P. R. Rusini Karpaccy — lud nowy czy odrodzony? // Magury'. — 1992. — S. 52-73.
30. Michna E. Lemkowie. Grupa Etniczna czy naród? — Kraków, 1995. — 147 s.

31. Michna E. Kwestia etniczno-narodowosciowa na pograniczu Slowianszczyzny wschodniej i zachodniej. Ruch Rusinski na Slowacji, Ukrainie i w Polsce. — Krakow, 2004. — 364 s.
32. Mihalsky S. Y. Ethnonational orientation among Lemkos in Poland: The results of a survey // The Lemkos of Poland: articles and essays / Ed. by Paul Best and Jaroslaw Moklak. — Cracow-New Haven, Conn, 2000. — S. 181-187.
33. Moklak J. Lemkowszczyzna w Drugiej Rzeczpospolitej. Zagadnienie polityczne i wyznaniowe. — Krakow, 1997. — 224 s.
34. Moklak J. Moskwofilstwo (Moskalofilstwo) i rusofilstwo. Uwagi o terminologii. W zwiazku z artykulem Andrzeja Zieby // Studia Historyczne. — 2000. — R.43, z. 4. — S. 701-712.
35. Nowak J. Zaginiony Swiat? Nazywaja ich Lemkami. — Krakow, 2000. — 247 s.
36. Olszanski T. Geneza Lemkow — teorie i watpliwosci // Magury'88. — Warszawa, 1992. — S. 18-43.
37. Pudlo K. Dzieje Lemkow po drugiej wojnie swiatowej (zarys problematyki) // Lemkowyna w historii i kulturze Karpat / Pod. red. Jerzego Czajkowskiego. — Rzeszow, 1992. — Cz. 1. — S.364.
38. Pudlo K. Lemkowie. Proces wrastania w srodowisko Dolnego Slaska 1947-1985. — Wroclaw, 1987. — 197 s.
39. Zwolinski J. Rapsodia dla Lemkow w: Mniejszosc w warunkach zagrozenia / Pod red. W. Sitka. — S.152-171.
40. Zrolka M. Opowiesci lemkowski. — Warszawa, 1998. — S. 184

Резюме

Статья посвящена проблемам национального дуализма лемков в Польше после их переселения в рамках акции “Висла” (1947) на Западные Земли. Сделана попытка проанализировать причины углубления дуализма, который понимаем, как раскол национальной идентичности лемковской группы. Анализируются значение переселения для этой общности и пути адаптации в новом окружении.

Рецензент доктор истор. наук, профессор О. Б. Демин

**НАРОДНИЙ ФРОНТ ЕСТОНІЇ НА ШПАЛЬТАХ
ГАЗЕТИ “ПРАВДА”: 1988 р. - БЕРЕЗЕНЬ 1989 р.**

1985 р. в СРСР почалася перебудова, яка активізувала в значній мірі ті проблеми, які вважалися вирішеними за часів “застою”. З 1987 року все активніше почали діяти чисельні неформальні громадські об’єднання, різні як за ідейним забарвленням, так і за організаційною структурою. Часткова лібералізація у сфері ЗМІ, сприяла тому, що болючі проблеми стали все частіше попадати до фокусу уваги центральних ЗМІ. Відносна лібералізація суспільних відносин сприяє активізації народних (національних) рухів у союзних республіках СРСР, що врешті-решт призводить до поширення відцентрових тенденцій і розпаду Радянського Союзу.

Діяльність Народного фронту Естонії відразу привернула до себе увагу дослідників, як журналістів [11, 26] так і істориків [5, с. 105-108, 117, 123, 126, 134, 198; 8, с. 24], політологів [4], як з теренів колишнього СРСР, так і західних дослідників [28, 29]. Проте систематичного використання періодичної преси, як головного джерела щодо висвітлення розвитку і діяльності НФ Естонії досі не було. Українські дослідники досі не приділяли великої уваги дослідженню НФ Естонії, обмежуючись наголошенням на спорідненості НФ і Народного Руху України, та впливу естонського НФ на формування українського Руху [1, с. 22]. Українські дослідники приділяють увагу переважно розвитку двосторонніх відносин з країнами Балтії [20], однак цікавим є шлях яким ці країни здобули незалежність і вирішували свої проблеми, які у значній мірі є схожими на українські.

Хронологічні межі даної статті охоплюють 1988 — березень 1989 рр. тобто період, коли Народний фронт Естонії (далі — НФ, авт.) народився як ідея, пройшов етап утворення і консолідації, і, з рештою прийшов до фактичної влади, про що виразно свідчать дані перших відносно демократичних виборів народних депутатів до Верховної Ради СРСР у березні 1989 р. [23, с. 90].

Основним джерелом за яким просліджується генезис і розвиток НФ Естонії виступає газета “Правда”, офіційний орган ЦК КПРС з накладом у більш ніж 11 млн. примірників [15, с. 192].

Використання преси є доцільним з декількох причин: по-перше саме за часів перебудови (і її складової з 1987 р. — політики гласності [17, с. 139]) преса звільнившись, принаймні частково, від жорсткого контролю, висвітлювала події у новому, дискусійному руслі, по-друге — саме преса оперативно реагувала на зміни, які відбувалися з ідейним наповненням НФ, тобто на підставі газетних публікацій ми можемо чітко виділити відповідні хронологічні рамки існування НФ. Аналіз публікацій дає підстави виділити два етапи розвитку НФ у зазначений проміжок часу:

1. Квітень — жовтень 1988 р. — від постановня ідеї заснування Народного Фронту до установчого з'їзду.
2. Жовтень 1988 — березень 1989 р. — від установчого з'їзду до виборів народних депутатів СРСР.

Прив'язка до такої загальносоюзної події як вибори народних депутатів обумовлене характером джерела інформації, тобто загальносоюзної газети “Правда”.

На першому етапі НФ Естонії висвітлювався переважно лаконічними інформаційними повідомленнями без глибинного аналізу фактів, інформацію такого ґатунку ми знаходимо у рубриках “Состоялись пленумы”, “Сессия” тощо. Слід відмітити, що безпосередньо словосполучення “народний фронт” з'явилося у “Правді” значно пізніше, а до того ми маємо справу з акціями до яких так чи інакше був причетний народний фронт, який з'явився 13 квітня 1988 р. коли у телепрограмі “Подумаємо ще”, в котрій дискутувалася тема “Як використовувати громадянську ініціативу” Едгар Савіссаар висунув ідею “заснувати демократичний рух у підтримку перебудови — Народний фронт” [14, с. 45].

Літо 1988 р. відзначилося масовими заходами з вшанування жертв сталінських репресій. Ці дати вміло використовували діячі НФ. Акції НФ Естонії ставали все масовішими і, нарешті, у середині червня у “Правді” з'явилася невеличка замітка “Відлуння давніх днів”, [27, с. 3] де йшлося про вшанування жертв сталінських депортацій червня 1941 р. Газета не повідомляла, що за сили організували мітинг, але навіть “оруєлівська” риторика кореспондентів “Правди” не могла ввести в оману прискіпливого читача. Відгукнулася “Правда” і на мітинг на Співочому полі, одну з головних подій в розвитку НФ у 1988 р. —

19 червня опубліковано замітку “На Співочому полі”, в якій йшлося про напутні побажання десятків тисяч естонців висловлених делегатам XIX Загальносоюзної партійної конференції [12, с. 3]. Ця подія продемонструвала, що НФ має підтримку переважної більшості населення, проте ця подія ілюструє і іншу рису — поступово зібрання НФ перетворюються на зразок передвиборчих виступів. 30 серпня НФ вперше було широко представлено радянському читачеві, саме тоді у “Правді” з’явилася велика стаття О. Лесото і В. Широкова присвячена НФ Естонії [9, с. 3]. В статті наголошувалось на головних проблемах, що покликали НФ до життя. Це, перш за все, мовне питання, економічні проблеми та повільний перехід до госпрозрахунку у республіці. 11 вересня “Правда” друкує повідомлення, що у Таллінні відбувся пленум ЦК КП Естонії, розглядалися завдання партійної організації республіки у світлі рішень XIX партійної конференції та липневого пленуму ЦК КЛРС (1988). А між тим і сенсаційну інформацію: “учасники пленуму... розглянули питання, пов’язані з переходом республіки на повний господарський розрахунок” [21, с. 2]. У даному випадку важливим є навіть не саме рішення, хоча його важливість важко переоцінити, а те, що воно фактично було прийнято під тиском НФ членами республіканської комуністичної партії, які симпатизували рухові. Тобто нова генерація партійних керівників стала на позиції підтримки НФ і його ідейної платформи, так як перехід до госпрозрахунку був одним із найсильніших козирів НФ Естонії на протязі 1988-1989 рр. 29 вересня НФ Естонії знову потрапляє на сторінки “Правди”, тепер навіть назва репортажу — “Разговор о Народном фронте” — позначає, з чим конкретно отожднюються зміни в Естонії. На цьому етапі керівники НФ не виходять за рамки окреслені радянським правовим полем — як свідчить М. Лаурістін “мета створення НФ — допомога реальному народовладдю, реалізація волі народу через виборні радянські органи” [10, с. 3]. Ще раз підкреслюється, що НФ — не партія, на відміну від партії з її чітким членством, НФ не обмежує своїх членів нічим, окрім вимоги активно підтримувати курс на перебудову, приймати участь не словами, а ділом [10, с. 3].

Таким чином перший етап висвітлення історії НФ Естонії на шпальтах “Правди” може характеризуватися: по-перше, фрагментарністю у кількості інформації щодо НФ; по-друге,

відсутність чіткої позиції центрального видання щодо громадської ініціативи в Естонії і по-третє, НФ на цьому етапі розвитку притримувався соціалістичної риторики, що наряду з значною кількістю членів КПРС певною мірою легітимувало його.

На відміну від фрагментарності в висвітленні діяльності естонського Народного фронту весною-літом 1988 р. після установчого з'їзду його програма і ідеї стали темою для цілої низки публікацій. 1-2 жовтня 1988 р. проходить установчий з'їзд НФ, на якому було прийнято основні документи НФ [7]. На події в Таллінні другого жовтня “Правда”, відгукнувшись невеличкою заміткою, в якій було по суті викладене все те, що вже було опубліковано 29 вересня. Окрім апеляції до авторитету (присутність першого секретаря ЦК КПЕ В. Вяляса), підкреслювалось, що НФ — не партія, і тим більше не опозиція [22, с. 2]. В середині листопада 1988 р. до трьох прибалтійських республік прибувають делегації високопосадовців з центру. У газетній відозві на цю подію зазначається, що в ході поїздки “відбулася бесіда з представниками адміністрації, партійних, профспілкових, комсомольських комітетів, активістами руху Народного фронту за перебудову” [6, с. 3]. “Правда” жодним словом не повідомила про масові демонстрації, які супроводжували приїзд делегації, причинами яких були зміни до закону про вибори народних депутатів. Через три дні В. Вяляс висловив свою думку щодо надмірної, як вважали в Москві, активності естонського народу — “ми збираємося ще більше підвищити політичну активність народу” [2, с. 5] — такі слова яскраво характеризували як відсутність шляху до компромісу з одного боку, так і силу НФ з іншого.

Ситуація щодо поправок до естонської конституції, які були ініційовані представниками НФ і прийняті 16 листопада 1988 р. позачерговою сесією Верховної Ради ЕРСР привернула неабияку увагу “Правди” [16, с. 2; 19, с. 3]. 23 листопада у “Правді” з'являється стаття академіка АН ЕРСР Густава Наана “З ніг на голову”, де критиці піддавався як сам Народний фронт Естонії, так і політика обмеження доступу інших сил до засобів масової інформації, яку буцімто провадив НФ по відношенню до Інтернаціонального руху. Ситуацію в Естонії автор охарактеризував як “перебудову в інтересах корінної нації” [13, с. 3]. На початку грудня в центрі уваги “Правди” знову постало питання про еквівалентність доступу до ЗМІ НФ та інших сил в Естонії.

Однак стаття Л. Аннуса не повідомляла чогось нового — “НФ надано в Естонії широкі можливості для пропаганди своїх поглядів, а інші суспільні рухи мають далеко не адекватні можливості” [3, с. 6]. Доречно відмітити, що ця критика на адресу НФ, була вже другою за 10 днів, а іншої точки зору читачі “Правди” не бачили, тому з великою мірою умовності можна говорити про цілковиту об’єктивність таких доводів з боку авторів.

У лютому-березні 1989 р. почалася підготовка до виборів народних депутатів (які відбулися 26 березня), частиною цієї підготовки були інтерв’ю з кандидатами у депутати. На початку березня побачило світ одне з таких собі звичайних інтерв’ю, його можна було б і не помітити, але декілька моментів змушують прискіпливо поставитися до цього джерела. Його автор — кандидат в депутати від КПЕ, будівельник В. Саар. Програма комуніста Саара нагадує програму типового представника НФ, ось що повідомляє сам Саар: “буду стояти за регіональний госпрозрахунок... буду стояти за мову, культуру, традиції естонського народу... буду стояти за перебудову” — коло замкнулося [25, с. 3]. Ще рік-два тому за такі слова записували у націоналісти, тепер це офіційна позиція республіканської компартії; партія переродилася зсередини. Напередодні самих виборів у “Правді” з’являється велика аналітична стаття яка акцентує свою увагу все на тих самих гріхах НФ — мітинговість, популізм у вимогах [18, с. 2]. Тепер вже відкрито визнається, що республіканська комуністична партія не в змозі конкурувати з НФ: “якщо ЦК КПЕ буде надалі займати пасивну позицію, то компартія республіки страшно постраждає” [18, с. 2].

Другий етап висвітлення НФ Естонії на шпальтах “Правди” має певні особливості:

1. Зросла сама кількість публікацій присвячених народному фронту, у фокусі уваги знаходилися як економічна складова (проект республіканського госпрозрахунку), так і національні, мовні проблеми. Окремо висвітлювалася проблема фактичної монополії НФ у республіканських ЗМІ.

2. Від простого подання матеріалу вбачається перехід до певних узагальнень, аналізу подій; аналітична діяльність кореспондентів “Правди” все ще вписується у “перебудовчі” рамки за риторикою.

Таким чином “Правда” досить неравномірно, подекуди тенденційно, подекуди полемічно, відповідно до політики плюралізму, висвітлювала діяльність НФ Естонії, громадсько-політичної ініціативи, яка з’явившись в квітні 1988 р. за рік пройшла шлях до фактичної влади у республіканських виборних органах влади. Проте на обох етапах “Правда” не залишалася вільною від апеляції до прецедентних текстів, посилення на відповідні положення з’їздів і пленумів не давали змогу поглянути на події які відбувалися в Естонії зі стовідсотковою адекватністю. Положення змінилося навесні 1989 р. коли з’явилися публікації, які наголошували на катастрофічній втраті авторитету КПЕ, однак далі наголошень на проблемі мова не йшла. 1989 р. увійде як рік гострого протистояння різних громадсько-політичних сил в Естонії і подальшої поляризації суспільства.

Література

1. 100 років українських громад в Естонії: матеріали конференції (27 листопада 1998 р.) / Упор. Л. Чикальська, В. Кохан. — Б. м.: Reorreklaam, 1999. — 86 с.
2. Активность людей — в русло перестройки // Правда. — 1988, 16 листопада.
3. Аннус Л. Плюрализм наизнанку // Правда. — 1988, 3 грудня.
4. Астахова Е. В. Становление многопартийности в СССР: некоторые аспекты. — Харьков, 1991. — 166 с.
5. Барсенков А. С. Введение в современную российскую историю. 1985-1991: Уч. пособ. для студ. вузов. — М., 2002. — 367 с.
6. Главное — консолидация сил // Правда. — 1988, 13 листопада.
7. Конгресс народного фронта Эстонии (1988, Таллинн). Народный конгресс: Сборник материалов конгресса народного фронта Эстонии 1-2 октября 1988. — Таллинн: Периодика, 1989. — 224 с.
8. Крысин М. Ю. Прибалтийский фашизм. История и современность. — М., 2007. — 576 с.
9. Лесото О., Широков В. Жизнь республик: Эстония в зеркале перемен // Правда. — 1988, 30 серпня.
10. Лесото О., Широков В. Разговор о Народном фронте // Правда. — 1988, 29 вересня.

11. Лицом к лицу с Эстонией // Сб. публиц. статей. — Таллинн, 1989.
12. На Певческом поле // Правда. — 1988, 19 червня.
13. Наан Г. С ног на голову // Правда. — 1988, 23 листопада.
14. Народный фронт Эстонии. Хроника — 1988. // Радуга. — 1988. — № 11. — С. 45-49.
15. Овсепян Р. П. История новейшей отечественной журналистики (февраль 1917 - 90-е гг.): Уч. пособ. / Под ред. Я. Н. Засурского. — М., Изд-во МГУ, 1999. — 304 с.
16. Правда. — 1988. — 28 листопада (указ президиуму Верховної Ради СРСР від 26 листопада 1988 “о несоответствии закона ЭССР “О внесении изменений и дополнений в Конституцию (основной Закон) Эстонской ССР” и декларации Верховного Совета ЭССР о суверенитете принятых 16 ноября 1988 года, Конституции СССР и Законам СССР”).
17. Проблемы партийного и государственного строительства: Вып. 9. / Академия общих наук при ЦК КПСС; редкол.: Д. А. Керимов (отв. ред.) и др. — М.: Мысль, 1989. — 252 с.
18. Петрушов А., Широков В. Когда страсти правят бал. Некоторые уроки происходящего в Эстонии // Правда. — 1989, 22 березня.
19. Почему я голосовал против // Правда. — 1988, 20 листопада.
20. Самойлова Л. І. Стабільність внутрішньої економіки як індикатор інтеграції балтійських держав до Європейського Союзу (досвід для України) // Науковий вісник дипломатичної академії наук України. — 2001. — Вип. 5. — С. 61-68.
21. Состоялись пленумы // Правда. — 1988, 11 вересня.
22. Съезд нового движения // Правда. — 1988, 2 жовтня.
23. Титма М. Х. Эстония: что у нас происходит? [Пер. с эст.]. — Таллинн: Периодика, 1989. — 141 с.
24. Чешко С. В. Трагедия великой державы: национальный вопрос и распад Советского Союза: сборник. — М.: Социально-политическая мысль, 2005. — С. 443-468.
25. Широков В. А работать мы умеем // Правда. — 1989, 4 березня.
26. Широков В. С. Неожиданная Эстония: Полит. репортаж / [Предисл. Л. Аннуса]. — М., 1991. — 252 с.
27. Эхо давних дней // Правда. — 1988. — 16 червня.

28. Hiden J., Selmon P. The Baltic nations and Europe: Estonia, Latvia and Lithuania in the twentieth century. — London, New York, 1996. — 227 p.
29. Levesque, Jacques. The Enigma of 1989: The USSR and the Liberation of Eastern Europe. — Berkeley: University of California Press, 1997. — 268 p.

Резюме

Исследуется содержание публикаций о Народном фронте Эстонии на страницах газеты “Правда” в 1988-марте 1989 гг.

Рецензент канд. истор. наук, доцент П. И. Барвинская

93.471.7(477.74) “1857/1946”

І. Ф. Кучерявенко

**СТАРООБРЯДНИЦЬКИЙ ДУХОВНИЙ ЦЕНТР ПІВДЕННОЇ
БЕССАРАБІЇ СЕРЕДИНИ ХІХ - СЕРЕДИНИ ХХ ст.
В РАДЯНСЬКІЙ ТА ПОСТРАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ**

Духовному життю суспільства у науковій літературі приділяється досить значна увага. Історія старообрядництва хоча й вивчалася на достатньому рівні, проте містить чимало “білих плям”. Особливо це стосується духовних осередків старообрядців на території Південної Бессарабії.

Метою даної публікації виступає висвітлення історії старообрядницького духовного центру в працях радянських, сучасних вітчизняних та зарубіжних дослідників.

Перш ніж перейти до історіографічних досліджень радянського часу, необхідно особливо відмітити набутки так званого “міжреволюційного періоду” в історіографії саме старообрядництва.

Період вітчизняної історії, що почався революцією 1905 р. та закінчився революціями 1917 р., на думку дослідника старообрядницької церкви Ф. Мельникова, став “золотим віком” старообрядництва. Зміни, що відбулись у внутрішній політиці, дозволили старообрядцям легалізуватись та отримати нові перспективи розвитку. Представники старообрядництва розпочали активно розвивати різні галузі економіки. Зросла роль старовірів у культурному та науковому житті російського суспільства. Ці процеси знайшли своє відображення у вітчизняній історіографії. Фактологічна та концептуальна база, що була напрацьована старо-

обрядцями, дала свої результати та дозволила авторам “міжреволюційного” періоду піднятися на якісно новий рівень вивчення історії старообрядництва. На початку ХХ ст. в Росії сформувалася тенденція до осмислення старообрядницького руху на тлі історії Російської держави. Найвідомішими представниками ліберального напрямку старообрядницької історіографії цього періоду були В. Макаров [1], С. Бистров [2], В. Сенатов [3], О. Кирилов [4], Ф. Мельников [5] та ін. Якщо раніше старообрядництво сприймалось як суто релігійне явище, то зараз воно виступало як соціально-економічна, політична сила, як хранитель історії та культури, носій просвіти.

Радянський період в історіографії характерний тим, що дослідниками-атеїстами старообрядництво розглядалось із позицій класової боротьби. Боротьба однієї релігійної ідеї проти іншої змальовувалася спочатку зі співчуттям, а з кінця 1920-х рр. — як релікт середньовіччя. Більшість праць радянського часу мали узагальнений характер, історики не вдавалися до аналізу особливостей історичного розвитку старовірів. У цей період старообрядницький духовний центр Південної Бессарабії не виступав спеціальним об’єктом дослідження, хоча іноді зустрічалася інформація про старообрядців в етнографічних дослідженнях російського населення півдня Росії. На наш погляд, причиною цього була державна політика воєвничого атеїзму, що заперечувала необхідність вивчення історії і сучасного стану релігійної проблематики.

Серед радянських вчених почасти збереглась народницька традиція. Історик М. Красиков [6] вивчав старообрядництво як рух “соціального протесту” (до 1917 р.), при цьому доводив “утопічність” соціальних поглядів старообрядців. Пізніше в суспільній свідомості та наукових дослідженнях знову почали домінувати ретроградні уявлення про старообрядців як про “скам’янілі уламки стародавньої Русі”. Напрямами наукових досліджень радянського періоду стали виключно фольклорні, етнографічні та археографічні роботи. Вивчався, перш за все, старообрядський побут, традиції, обряди.

Зазначимо, що серед дослідників цього періоду не було єдності в питаннях термінології і класифікації старообрядницьких напрямків. У багатьох публікаціях наукового і науково-популярного характеру терміни “розкольники”, “старовіри”, “сектанти” не розмежовувалися і, почасти, змішувалися. В. Карцев

зробив висновок про тотожність російського розколу XVII ст. і західноєвропейського протестантизму, застосувавши терміни “розкольник” і “протестант” як синоніми для російської дійсності [7]. Дослідник старообрядництва В. Миловидов зазначав, що розкольники зберегли лише частину обрядів, та й то у спрощеному вигляді, тому терміни “старовірство” або “старообрядництво” можна застосовувати тільки умовно [8].

Не було єдиної думки і щодо причини дроблення старообрядництва на окремі згоди та напрямки. На думку О. Кагунського причиною появи нових згод та напрямків була класова неоднорідність представників старообрядницької церкви [9].

Одним з найвідоміших старообрядницьких діячів першої половини XX ст. був Ф. Мельников (1874 — 1960 рр.). На початку 1940-х рр. Ф. Мельников у Румунії написав свою “Коротку історію давньоправославної (старообрядницької) церкви” [5], яка стала підсумком дореволюційного розвитку старообрядницького руху, осмисленням його історичного досвіду. При написанні праці він широко використовував попередні досягнення старообрядницького напрямку у вітчизняній історіографії, роботи авторів офіційно-церковного напрямку, видання російської еміграції та іноземних авторів. Дослідження насичене авторськими коментарями. Крім того, автор був учасником багатьох подій в історії старообрядницької церкви на початку XX ст. Спираючись на широке коло історичних джерел та літератури, Ф. Мельников розглянув багато питань історії старообрядництва. Одне з центральних місць у концепції дослідника займає старообрядницька ієрархія. Велику увагу в своїй “Історії” він приділяє таким аспектам історії старообрядництва, як опозиція частини духівництва “Никоновим новинам”, збереження “старого” духівництва, пошук архієрейства, поява та розвиток трьохчинної старообрядницької ієрархії, в тому числі діяльність Ізмаїльської старообрядницької єпархії на півдні Бессарабії в 30-х рр. XX ст. Будучи яскравим представником старообрядницької інтелігенції дореволюційного періоду, і в післяреволюційний час, вже в еміграції, продовжував розвивати старообрядницьку історіографічну традицію.

В монографії М. Нікольського, присвяченій історії російського православ'я в цілому, окремо подається становище старообрядницької церкви в другій половині XIX - на початку XX ст. [10].

Перші узагальнюючі монографії з історії власне старообрядництва з'являються в кінці 1960-х — початку 1970-х рр. З 1965 р. комплексне вивчення старообрядницьких центрів як джерел з історії національної традиції та менталітету проводилось силами фахівців Московського державного університету імені М. Ломоносова. З цією метою були організовані та проведені експедиції, в яких брали участь історики, етнографи, музикознавці, лінгвісти, археографи. З'являються дослідження старообрядництва Південної Бессарабії, в яких з'ясовується чисельність, розселення, духовна культура, економічний розвиток старообрядницьких общин [11].

У популярній радянській атеїстичній літературі довгий час переважала думка, що старообрядництво є різновидом сектантства. Поверхові та уривчасті відомості про старообрядців нерідко розміщувались в статтях, які були присвячені сектантству. Старообрядництво характеризувалось як виключно консервативний релігійний напрямок, послідовники якого були неуками та фанатиками.

Загальна характеристика стану старообрядництва в радянський період подається в книзі О. Катунського “Старообрядництво” [9]. В ній автор наводить цінні відомості щодо старовірських релігійних пережитків. Автор схильний до надмірного узагальнення своїх особистих спостережень. Окремі відомості про старообрядців серед населення Південної Бессарабії можна знайти в роботі В. Кабузана “Заселення Новоросії у XVIII - першій половині XIX століття (1719-1858 рр.)” [12].

Величезну роботу з вивчення старообрядницьких духовних осередків в СРСР здійснив В. Миловидов у виданні “Сучасне старообрядництво” [8]. Використавши архівні матеріали та джерела, одержані в результаті експедицій та відряджень до різних районів СРСР, одним з яких був південь України, В. Миловидов охарактеризував становище старообрядництва у радянську добу як кризове. Головною метою роботи стало узагальнення всіх матеріалів з історії старообрядницької церкви та показ основних тенденцій її еволюції.

У пострадянський час підвищується інтерес до історії та сучасного становище старообрядництва вчених, політичних діячів, самих старообрядців. Виявляється це, по-перше, в проведенні тематичних міжнародних конференцій; по-друге, у виданні періодичних тематичних збірок (“Світ старообрядництва” [12], “Ста-

рообрядництво: історія, культура, сучасність” [13], “Липовани на Дунаї: історія, культура, сучасність” [14]); по-третє, у відновленні ряду старообрядницьких періодичних видань початку ХХ в. [15].

В цей період залучаються нові джерела, активно досліджуються архітектурно-будівельні, побутові традиції старообрядців регіону [16]. Науковці ставлять і вирішують такі нові важливі проблеми, як взаємовідношення старообрядницької та пануючої церков в Росії, Україні та Румунії не тільки на рівні консисторій і приходських священиків, але і таких специфічних інститутів РПЦ, як православні братства, церковна школа, єдиновірство [17].

В останнє десятиріччя в Україні з’явилися роботи, присвячені окремим старообрядницьким згодам, що складаються з представників різних напрямків. Увагу вітчизняних дослідників привертають такі проблеми, як особливості віровчення старообрядців окремих напрямків, взаємодія представників різних згод один з одним, РПЦ та інокультурним середовищем [18].

Повноцінне вивчення історії старообрядницької церкви неможливе без вивчення історії РПЦ. Пов’язано це з тим, що до 1906 р. була відсутня офіційна документація старообрядницьких общин, оскільки законодавство не передбачало самого їх існування. Проте і після проголошення в країні свободи віросповідання деякі напрямки не скористалися новими можливостями.

Інтерес, який з’явився до дослідження історії старообрядницького населення півдня України призвів до наукових розробок таких вітчизняних вчених-дослідників, як І. Анцупов [19; 20], О. Бачинської [21; 22], Ю. Волошина [23; 24] та багато інших.

За останнє десятиріччя з проблем старообрядництва та його духовних осередків в Україні були захищені дисертації О. Пригаріним, Г. Захарченком, А. Федоровою та ін.

Особливо хочеться відзначити цикл статей сучасного вітчизняного дослідника старообрядництва Півдня Бессарабії О. Пригаріна, який основну увагу приділяє питанням переселення старообрядців, їх демографічним та соціальним характеристикам, вивчає антропологічні та етнографічні особливості [25; 26; 27]. Сучасна дослідниця старообрядництва А. Федорова захистила у 2005 р. дисертацію на тему: “Старообрядницькі общини Південної Бессарабії у ХІХ - першій половині ХХ ст.: історико-конфесійний аспект”. Авторка вперше здійснила аналіз виникнення Ізмаїльської старообрядницької єпархії та діяльності

її єпископів в справі підтримки та зміцнення старообрядництва в регіоні [28].

Сучасний вітчизняний історик С. Таранець розпочав цілу серію досліджень, присвячених історії старообрядницьких центрів саме в Україні. В роботі “Куренівське Тримонастирря: історія руського старообрядницького центру в Україні (1675-1935)” [29] у загальних рисах розглядається історія розколу православної церкви середини XVII ст., причини виникнення старообрядницьких сіл України. На основі значного масиву джерел висвітлюється формування та розквіт Куренівського монастирського комплексу XIX — поч. XX ст., який був найкрупнішим центром старообрядницького благочестя. В іншій роботі — “Старообрядництво Поділля” [30] — автор розглядає старообрядницькі общини Вінницької, Хмельницької та північної частини Одеської областей. У дослідженні наводиться інформація про заселення старовірами Подільського краю, про взаємовідносини церкви і влади зі старообрядцями та стан їх віри. В монографії автора “Старообрядництво міста Києва та Київської губернії” [31] досліджена демографія, соціальна структура та еволюція правового статусу місцевого старообрядництва. Вивчено особливості монастирського життя, церковного будівництва, книжності, підприємництва старообрядців. На основі результатів історико-археографічних та етнографічних експедицій, здійснених автором, представлені свідчення про сучасний стан старообрядницьких громад регіону.

Щодо сучасних російських досліджень старообрядництва, то слід перш за все виокремити працю “Російське старообрядництво” російського емігранта С. Зеньковського [32], в якій прослідковується шлях старообрядництва від початку його виникнення до середини XX ст.

В роботі “Від сходу направо. Історія, культура, сучасні питання старообрядництва” вміщено статті О. Панкратова [17]. Сучасний старообрядницький автор у 1995-1998 рр. займав посаду завідуючого історичним архівом та книгосховищем старообрядницької митрополії Московської та всієї Росії. Разом з матеріалами історико-культурного характеру, на шпальтах цього видання розгортається літопис сучасного життя старообрядницької церкви білокриницької згоди.

Частина російських дослідників з проблем історії старообрядницьких організацій, такі, як І. Поздеева [33], В. Осипов,

О. Безгодів, В. Керов та С. Рудаков [12], приділяють увагу старообрядницьким поселенням і на території Південної України. Ці автори щорічно беруть активну участь у конференціях з проблем старообрядництва, що відбуваються в Україні.

Життя та діяльність старообрядницьких діячів, особливості внутрішньоцерковного життя, традиції старовірів зафіксовані в словнику “Старообрядчество” С. Вургафта та І. Ушакова [34].

Окрему групу літератури складають праці зарубіжних дослідників. Румунська історична наука в питаннях старообрядництва репрезентована в творах румунського єпископа Мелхіседека Штефенеску “*Li povenismul, adicr schismaticii sau rascolnici si eretici rusesti*” (“Липованство — схизматики або розкольники та єретики російські”) [35] та І. Попеску “*Istoria si sociologia religilor. Crestinismul*” (“Історія та соціологія релігій. Християнство”) [36]. Деякі автори навіть змішують старообрядців з сектантами. В праці П. Іпатьєва “*Rusii-li poveni din Romania*” (“Росіяни-липовани в Румунії”) [37] простежується історія виникнення та розвитку старообрядницьких общин у Румунії. Автор описує реформи Никона, визначає напрямлення еміграції старовірів за межі російської держави, в тому числі в регіоні Нижнього Дунаю. На відміну від усталеного підходу румунської історіографії, автор вказує, що старообрядці почували відразу до будь-якого відхилення від православної християнської віри і не допускали сектантської практики. Твердження про перетворення їх на містичні секти суперечить істині. П. Іпатьєв розглядає побут, звичаї, церковний устрій, лінгвістичні особливості та родинну структуру старообрядців Румунії, подає повну картину розселення старовірів на території країни.

Інформацію щодо населення старообрядницької єпархії з центром в м. Ізмаїлі можна знайти в роботі зарубіжного професора філософії університету Джорджтаун (Вашингтон, 1931 р.) [38]. Автор використовує австро-угорські, німецькі та румунські джерела, що робить роботу всебічною та повною.

Слід відмітити також працю молдавського дослідника в сфері міжетнічних відносин О. Маголі “*Episcopul Inochentie Usov — reprezentant al spiritualitatii ortodoxe ruse si activitatea lui in Basarabia interbelica*” (“Єпископ Інокентій Усов — представник духовництва старообрядництва в міжвоєнній Бессарабії”) [39]. Автор велику увагу приділяє діяльності старообрядницького

митрополита Інокентія Усова, який відіграв велику роль в організації церковного життя старообрядців Бессарабії, зокрема, Ізмаїльсько-Бессарабської єпархії. В своїй праці автор використав листи митрополита, документи Російського державного військово-історичного архіву в м. Москва.

Таким чином радянським історикам, попри недоступність багатьох джерел і наявність ідеологічних обмежень, які обумовили певну односторонність та упередженість в оцінках, вдалося визначити напрямки подальших досліджень. Серед них в загальних рисах була окреслена проблема існування старообрядницької організації в Україні. В працях радянських дослідників зустрічалася інформація про старообрядців в етнографічних дослідженнях російського населення півдня Росії.

Під час становлення новітньої української історіографії підвищується інтерес до історії та сучасного становища старообрядництва вчених, політичних діячів, самих старообрядців. Увагу вітчизняних дослідників привертають старообрядницькі духовні осередки Південної Бессарабії.

Для російської історіографії характерним є пошук нових підходів у розгляді історії старообрядницьких духовних центрів, збагачення документальної бази досліджень, увага до регіональних особливостей існування старообрядницьких організаційних інститутів, в тому числі й розгляд різноманітних аспектів в межах регіонів. Частина російських дослідників з проблем історії старообрядницьких організацій, приділяють увагу й старообрядницькому духовному центру Південної Бессарабії.

Зарубіжна історіографія представлена працями молдавських та румунських авторів. У них приділено увагу діяльності старообрядницьких митрополитів та єпископів, які відіграли велику роль в організації церковного життя старообрядців Південної Бессарабії, зокрема, Ізмаїльської старообрядницької єпархії. Розглядається побут, звичаї, церковний устрій, лінгвістичні особливості та родинна структура старообрядців Румунії та Південної Бессарабії.

Отже, аналіз історіографії з обраної для вивчення теми дозволяє зробити висновок, що в працях радянських, іноземних та сучасних українських істориків старообрядництво на території України стало об'єктом вивчення, проте дослідження його регіональних особливостей лише починається. Особливо це стосуєть-

ся Ізмаїльської старообрядницької єпархії на Півдні Бессарабії, яка не була предметом окремого дослідження.

Література

1. Макаров В. Е. Очерк истории Рогожского кладбища в Москве (к 140-летию его существования: 1771-1911 гг.). — М., 1911. — 302 с.
2. Быстров С. И. Двоперстие в памятниках христианского искусства и письменности. — Барнаул, 2001. — 214 с.
3. Сенатов В. Философия истории старообрядчества. — М., 1995. — 86 с.
4. Кириллов И. А. Статистика старообрядчества. — М., 1913. — 123 с.
5. Мельников Ф. Е. Краткая история древнеправославной (старообрядческой) церкви. — Барнаул, 1999. — 557 с.
6. Красиков А. Религия в России — фактор укрепления или распада государства? // Современная Европа. — 2003. — № 4. — С. 22-34.
7. Карцев В. Г. Религиозный раскол как форма антифеодального протеста в истории России. — Калинин, 1971. — Ч. 1. — С. 10-11.
8. Миловидов В. Ф. Современное старообрядчество. — М.: Мысль, 1979. — 421 с.
9. Катунский А. Е. Старообрядчество. — М., 1972. — 231 с.
10. Никольский Н. М. История русской церкви. — М., 1985. — 481 с.
11. Мир старообрядчества: Сб. науч. тр. / МГУ им. М. В. Ломоносова, ист. фак., кафедра источн. отечест. истории. — М.: РОССПЭН, 1998. — 132 с.
12. Кабузан В. М. Заселение Новороссии в XVIII - I пол. XIX века (1719-1858 гг.). — М., 1976. — 307с.
13. Старообрядчество в России (XVII-XX вв.): Сб. науч. тр. / Е. М. Юхименко (отв. ред и сост.); Госуд. ист. музей. — М.: Языки русской культуры, 1999. — 456 с.
14. Пригарин О. А. Формирование старообрядческого населения Придунавья в конце XVIII - начале XIX вв. // Липоване: история и культура русских-старообрядцев. — Вып. 3. — Одесса, 2007. — С. 3-27.
15. Церковь (Старообрядческий журнал). — М., 1909. — № 5. — 25 с.

16. Силантьева-Скоробагатова В. И. Вилково — город в дельте Дуная: К 250-летию основания. — Одесса: Черноморье, 1996. — 184 с.
17. Панкратов А. В. От востока направо: История, культура, современные вопросы старообрядчества. — М., 2000. — 230 с.
18. Русские Украины: прошлое, настоящее, будущее: Материалы междунар. науч.-практ. конференции, 27-28 февраля 1998 года / Ю. В. Петров (ред.); укр. общество русск. культуры “Русь”. — К., 1998. — Ч. 2. — 255 с.
19. Анцупов И. А. Казачество российское между Бугом и Дунаем. — Кишинёв, 2000. — 285 с.
20. Анцупов И. А. Русское население Бессарабии и Левобережного Поднепровья в конце XVIII-XIX в.: Социально-экономический очерк/ Академия наук Республики Молдова, Институт национальных меньшинств; Кишинёвская община россиян. — Кишинёв: Инесса, 1996. — 252 с.
21. Бачинский А. Д., Добролюбский А. О., Новицкий И. Ю. Книги для чтения по истории Одесщины. — Вып. I. — Одесса, 1992. — 112 с.
22. Бачинский А. Д. Задунайська Січ 1775-1828. Історико-документальний нарис. — Одеса, 1994. — 198 с.
23. Волошин Ю. В. Розкольницькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII ст. (історико-демографічний аспект) — Полтава: АСМІ, 2005 — 312 с.
24. Волошин Ю. Міграція російських старовірів на територію Гетьманщини у світлі переписів I пол. XVIII ст. // Київська старовина. — 2001. — № 3. — С. 130-162.
25. Пригарін О. А. Житло в обрядовості липован Придунав'я // Науковий вісник ІДПІ — Вип. 9. — Ізмаїл, 2000. — С. 31-33.
26. Пригарин О. А. Переселение некрасовцев из Добруджи и Бессарабию: 1830 — 1835 гг. // Культура русских старообрядцев в национальном и международном контексте. — Бухарест: Критеріон, 2001. — Вып. 3. — С. 376-404.
27. Пригарин О. А. Формирование старообрядческого населения Придунавья в конце XVIII - начале XIX вв. // Липоване: история и культура русских-старообрядцев. — Одесса, 2007. — Вып. 3. — С. 3-27.
28. Федорова А. Старообрядницькі общини Південної Бессарабії у XIX - першій половині XX ст.: історико-конфесійний ас-

- пект: Дис.... канд. іст. наук: 07.00.01 / Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. — Одеса, 2005. — 238 арк.
29. Таранец С. В. Куренёвское Тримонастырь: история русского старообрядческого центра в Украине. — К., 1999. — 160 с.
 30. Таранец С. В. Старообрядчество Подолии. — К., 2000. — 239 с.
 31. Таранец С. В. Старообрядчество Киева и Киевской губернии. — К., 2001. — 260 с.
 32. Зеньковский С. А. Русское старообрядчество. — М.: Церковь, 1995. — 545 с.
 33. Поздеева И. В. Русское старообрядчество и Москва в начале XX в. // Мир старообрядчества. Москва старообрядческая. — Вып. 2. — М., 1995. — С. 6-40.
 34. Вургафт С. Г., Ушаков И. А. Старообрядчество. Лица, предметы, события и символы: опыт энциклопедического словаря. — М.: Церковь, 1996. — 316 с.
 35. Melchisedec (episcop al Dunarea de Jos). Lipovenismul, adicr schismaticii sau rascolnici si eretici rusesti, Imprimeria Nacionalr, Antreprenor C. N. Radulescu. — Bucuresti, 1871. — 234 p.
 36. Ion Mihail Popescu. Istoria si sociologia religilor. Crestinismul, Editura Fundatoiei Rombnia de mbine, Bucuresti. — 1996. — P. 251-257.
 37. Ipatiov Filip. Rusii-lipoveni din Romania studiu de geografie umana / Cluj-Napoca, 2002. — 220 p.
 38. The political status of Bessarabia by Andrey Popovici, Ph. D. Washington, D. C. 1931-289 p.
 39. Magola Alexandru. Episcopul Inochentie Usov — reprezentant al spiritualitatii ortodoxe ruse si activitatea lui in Basarabia interbelica, Chisinau, 2006. — P. 49-53.

Резюме

Статья посвящена изучению советских, современных отечественных и зарубежных исследований по истории старообрядческого духовного центра Южной Бессарабии. Анализ историографии изучаемой темы позволяет сделать вывод, что в работах советских, иностранных и современных украинских историков старообрядчество Южной Бессарабии стала объектом изучения, однако исследование его региональных особенностей лишь начинается.

Особенно это касается духовного центра старообрядцев на Юге Бессарабии, которая не была предметом отдельного исследования.

Рецензент доктор истор. наук, профессор О. М. Лебеденко

УДК 94:004.738.5

О. В. Добродум

ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРНЕТУ В ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Вже понад сорок років розвиток мікроелектроніки є головною рушійною силою всесвітньої технологічної революції, спричинюючи багато позитивних змін у житті мільярдів людей. Інформаційні технології відчиняють двері до нового, захоплюючого і казкового цифрового світу. Перебуваючи в сьогоденні, ми опиняємося у майбутньому внаслідок безпрецедентного прискорення історичного часу, тим більше, що, як запевняв М. Маклюєн, під впливом електронних ЗМІ зливаються всі часи й простори одразу. Для сучасної епохи характерні процеси, позначені як перетворення людини візуальної (людини “Галактики Гуттенберга”) на людину електронну (людину “Галактики Маклюєна”) [1], що знаменує перехід від друкованих, “фізичних” ЗМІ до електронних, он-лайнних, дігитальних.

У західних країнах у цивільній сфері комп’ютери набули масового поширення лише з середини шістдесятих років ХХ ст. у зв’язку з розробкою й удосконаленням мов програмування Фортран, Кобол, Паскаль і появою міні-ЕОМ на інтегральних схемах. У той самий час розробляються програмні додатки для бізнесу й органів влади, прилаштовані не тільки для ведення розрахунків, але й для інших видів обробки інформації: зберігання, пошуку, відбору, систематизації, модифікації й т. д.

Застосування інформаційних ресурсів Інтернету модифікує картину світу сучасної людини. Впровадження комп’ютерних технологій порушує питання про можливість створення за допомогою інформаційних технологій єдиного наукового історичного середовища, централізації, систематизації, рубрикації, каталогізації профільних електронних ресурсів для інформаційного забезпечення історичної науки. Електронні монографічні, періодичні, навчально-методичні джерела можуть скласти репрезентативну

джерельну базу, яка сприятиме формуванню інфраструктури інформатизації історичної науки.

Очевидна диспропорція між процвітаючим розвитком технологічних досягнень і методологічною інерцією формування категоріального апарата електронного історичного джерелознавства. Потенціал історичного джерелознавства актуалізуватиметься в електронному історичному джерелознавстві завдяки уможливленню застосування нових інформаційних і комунікаційних технологій в історичній науці.

У мережі Інтернет відкрито вільний доступ до великої кількості монографічних, періодичних, науково-методичних, науково-популярних видань з історичної проблематики. Інтернет може виступати як джерельне середовище для вирішення багатьох дослідницьких завдань в області історичної науки: у мережі наявні сотні тисяч електронних копій архівних документів, тисячі сканованих історичних джерел, діє ринок історичних CD-енциклопедій, каталогів, навчальних курсів.

В Інтернеті функціонує ціла низка журналів історичного напрямку. Назвемо декілька електронних історичних журналів у Рунеті, російськомовному сегменті Інтернету (російською): “Мир истории” (<http://www.historia.ru>), “Историк” (<http://www.historicus.ru>), “History Illustrated” (<http://www.history-illustrated.ru>), “МИЖ: Международный исторический журнал” (<http://history.machaon.ru>), “Отечественные архивы” (<http://www.rusarchives.ru>), “Родина” (<http://www.istrodina.com>), “Военно-исторический журнал” (<http://www.soldat.ru/files/4/6/83>), “Para-Bellum” (<http://www.vzmakh.ru/parabellum/index.shtml>), “Сержант” (<http://sergeant.genstab.ru>), “Воин” (<http://genstab.ru/voin/index.htm>), “Реконструктор” (<http://rek.genstab.ru>), “Русское поле” (<http://rus-sky.org>), “Русское самосознание” (<http://russamos.narod.ru>) та ін.

Історичними або ж частково історичними є веб-проекти (російською): “Википедия” (<http://ru.wikipedia.org>), “Мир энциклопедий” (<http://www.encyclopedia.ru/index.html>), “Музеи мира в Интернете” Исторического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова (<http://www.hist.msu.ru/ER/museum.htm>), “Военная литература” (<http://militera.lib.ru>), “Газетные старости” (<http://starosti.ru>), “Старые газеты” (<http://www.oldgazette.ru>), “Российская империя в фотографиях” (<http://all-photo.ru/empire/>

index.ru.html), проект Росархива “Победа” (<http://victory.rusarchives.ru>), “Рубрикон” (<http://www.rubricon.com>), “Большая Французская революция” (<http://liberte.da.ru>) та ін., а також словники: Малый энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона (<http://www.infoliolib.info/sprav/brokgaus/index.html>), словарь Даля (<http://vidahl.agava.ru>), “Русский биографический словарь” (<http://www.rulex.ru>) та ін.

Відомими є електронні бібліотеки (російською): Максима Мошкова (<http://www.lib.ru/POEEAST>), Михаила Городецкого (<http://hbar.phys.msu.ru/gorm/chrons.htm>), Якова Кротова (<http://www.krotov.info>), Александра Горохова (<http://www.newchron.narod.ru/texts.htm>), Михаила Грачева (<http://grachev62.narod.ru>), Руслана Хазарзара (<http://khazarzar.skeptik.net/books>), а також: Библиотека Исторического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова (<http://www.hist.msu.ru/ER/index.html>), Библиотека Исторического факультета СПбГУ (<http://www.history.spb.ru/biblioth/index.htm>), Библиотека Исторического факультета Томского государственного университета (<http://www.if.tsu.ru/textbook.htm>), Российская государственная библиотека (<http://www.rsl.ru>), Российская Национальная библиотека (<http://www.nlr.ru>), Библиотека Российской Академии Наук (<http://www.rasl.ru>), Государственная общественно-политическая библиотека (<http://gopb.ru>), Исторические материалы в электронной библиотеке “Вехи” (<http://www.vehi.net/istoriya/index.html>), библиотека “Военная литература” (<http://militera.lib.ru>), Государственная публичная историческая библиотека (<http://www.shpl.ru>), Электронная библиотека ассоциации военно-исторических клубов “Гардарика” (<http://arc.novgorod.ru/asgard>), библиотека “VIVOS VOCO!” (<http://vivovoco.rsl.ru>), Библиотека античной литературы (<http://library.greekroman.ru>), Библиотека Восточной литературы (<http://www.vostlit.info>), Библиотека святоотеческой литературы (<http://www.orthlib.ru/authors.html>) і т. ін.

Історична інформація міститься на веб-сайтах (російською), серед яких: сайти, пов'язані з сучасною російською політикою (<http://www.politika.su>), сайт ІНІОН РАН (<http://www.inion.ru/Links/politolog.htm>), “Заметки на полях” (<http://his95.narod.ru/doc01.htm>), “Всемирно-исторический проект” (<http://whp.057.ru>), “Страны и президенты” ([205](http://proekt-</p></div><div data-bbox=)

wms.narod.ru/states), “Хронология правления” (<http://www.alexhistory.narod.ru>), “Правители России и Советского Союза” (www.praviteli.org), сайт Юрия Веремея “Анатомия армии” (<http://army.armor.kiev.ua>), сайт Андрея Раковского “История России” (<http://history.tuad.nsk.ru/Russia/Imperia/index.html>), газеты “История” Издательского дома “Первое сентября” (<http://his.1september.ru/index.php>), “ХРОНОС” (<http://www.hrono.info>), “Gumilevica” (<http://gumilevica.kulichki.net>), “Античное христианство” (<http://christianity.shu.ru>), (<http://miriobiblion.narod.ru>), “Российский мемуарий” (<http://fershal.narod.ru/Index.htm>), “Auditorium. ru” (<http://www.auditorium.ru>), “Египтологический сборник” (<http://www.egyptology.ru/index.htm>), “Folio” <http://shard1.narod.ru/>, “История Древнего Рима” (<http://ancientrome.ru>), “Упельсинкина страничка” (<http://www.upelsinka.com/Russian/materials.htm>) и др.

Матеріали Інтернету можуть являти собою безпосередньо історичну цінність: серед таких матеріалів можна згадати сайт, присвячений давньоруським берестяним грамотам XI-XV ст., сайт Національної бібліотеки медицини США, де представлено середньовічні мусульманські медичні рукописи, сайт бібліотеки Принстонського університету з 200 ісламськими манускриптами, сайт оцифрованих середньовічних рукописів Каліфорнійського університету в Лос-Анджелесі, онлайнове сховище східних рукописів Інституту сходознавства Академії наук Узбекистану й т. п. У цьому рядку знаходяться зокрема сайт “Пате” (одного з найвідоміших виробників кінодокументальстики ХХ ст.), що дигіталізував та виклав у Мережу архів документальних кіноплівок з 1890-х по 1970 рр., сайт Держтелерадіофонду, на якому представлені відеоматеріали з архівів, сайт Центрального фото-і кіноархіву Росії, каталог якого містить більш як 38000 фільмів і документальних зйомок з 1896 по 1985 рр., сайт проекту фундаментальної електронної бібліотеки “Російська література і фольклор”, у рамках якого було запропоновано для наукового ознайомлення користувачами малюнки О. С. Пушкіна та рукописи М. А. Шолохова, інтернет-проект “Зустріч на кордонах”, що передбачає переведення в цифровий формат колекцій петербурзьких музеїв і бібліотек тощо.

У Всесвітній Мережі Інтернет з’явилися сховище чернеток Шекспіра, рукописів Альберта Ейнштейна, Лінцська колекція —

зібрання творів мистецтва, що належали Адольфові Гітлерові, щоденники Джорджа Оруелла, рукописів Чарльза Дарвіна і т. ін.

Значення мережних ресурсів для історичного джерелознавства важко переоцінити: так, The Times виклала на свій сайт архіви всіх своїх випусків з 1785 по 1985 рр., проект Британської бібліотеки та Спільного комітету з інформаційних систем JISC передбачає переведення у цифрову форму всіх британських газет XIX ст. Компанія Hewlett-Packard і журнал Time уклали домовленість, у рамках якої HP дигіталізує для Time повний архів журналу, починаючи з 1923 р. Google уклав контракт із видавництвами про оцифрування журнальних архівів і додання в сервіс пошуку по книгах Book Search мільйонів журнальних статей New York Magazine, Popular Mechanics, Popular Science, Bulletin of Atomic Scientists, Ebony та ін. за останні 250 років.

Користувачі мережі Інтернет набули можливість ознайомитися із Синайським кодексом, однією з найдавніших Біблій світу, цифровими фотографіями сувоїв Мертвого моря (інакше їх називають Кумранськими рукописами) та ін. Зробити екскурсію онлайн можна сотнями музеїв планети (Лувр, Ермітаж, мадридський музей Прадо тощо). Не випадково один із найпопулярніших сайтів так і називається — “Віртуальні екскурсії 300 музеїв світу”.

Кіберпростір виконує також наукову функцію: в Інтернеті з’явився ресурс SciVee (“YouTube для вчених”) зусиллями Національного наукового фонду США, Публічної наукової бібліотеки й Суперкомп’ютерного центра Сан-Дієго — на сайт служби SciVee учені можуть завантажувати документи стосовно наукових досліджень, а також відеоролики, у яких описують свою роботу у вигляді короткої лекції. Google оголосив про запуск сервісу Google Scholar, призначеного для пошуку по академічних документах, розміщених в Інтернеті. У свою чергу, проект NIS-NEST (New and Emerging Science and Technology in NIS), фінансований Європейською спільнотою, створює об’єднану наукову базу даних для Росії, Молдови, України, Білорусії та країн СНД.

Стосовно здійснення освітянської функції кіберпростором, оптимізації застосування ЕОМ в історичній освіті сприятиме: пошук дидактичних умов підготовки студентів до застосування комп’ютерних і традиційних засобів дослідження (серед російських вчених цим переймаються І. В. Альохіна, В. М. Добряков, М. В. Когут, П. И. Образцов та ін.); підвищення ефективності

процесу навчання й науково-педагогічних досліджень із застосуванням електронно-комутативних засобів (І. М. Богданова, Г. Н. Чусавитіна та ін.); активізація творчої діяльності студентів завдяки Інтернету та комп'ютеру (А. А. Вербицький, В. Ф. Горбенко, П. Ф. Кравчук, Н. А. Пегасова, О. Г. Смолянинова та ін.); розробка й впровадження комп'ютерних методів навчання (С. Р. Доманова та ін.); використання комп'ютера як засобу навчання (Ю. К. Бабанський, Б. С. Гершунський, В. М. Горбунов, І. В. Гулідова та ін.). Деяким питанням застосування Інтернет-технологій в історичній освіті присвячено публікації В. В. Владимирова, Л. І. Бородкина, Т. Я. Валетова, О. В. Бобрової та ін.

На наш погляд, сучасному етапу історичної науки у всезростаючому ступені властиві такі явища, як становлення цифрової археології і питання конкуренції онлайн-ових та звичайних паперових ЗМІ. Всесвітня інформаційна мережа стає усе більш розповсюдженим джерелом інформації, випереджуючи за популярністю газети та телебачення. Епоха паперових газет поступово добігає кінця [2]: так, із січня 2007 року газета The Wall Street Journal стала додатком до власного сайту. (Перелік видань, що “емігрували” до онлайн-у можна продовжувати — він досить довгий). На думку аналітиків, певний вплив на цей процес зробила глобальна економічна криза, що вдарила по невеликих видавництвах і телекомпаніях, прискоривши відповідні процеси.

Серед перспективних напрямів застосування Інтернету в історичній науці ми бачимо такі: стандартизація наукового й археографічного оформлення електронних публікацій; перевірка інформації, представленої в документі, на автентичність шляхом проведення аналізу семіотичних аспектів інформації, співвіднесення з іншими документами автора й епохи [3]; застосування в якості основи для публікації оригіналу джерела, “внутрішня” і “зовнішня” його критика, максимально повне збереження всіх характерних рис джерела, присутність електронного “факсиміле” джерела з можливістю його збільшення на екрані [4; 5]; моделювання ЗМІ-потоків (тексти законопроектів і законодавчих актів, діловодні документи, статистичні матеріали, мемуари, малюнки, карикатури, фотографії) в джерельні масиви [6]; створення національних центрів постійного зберігання електронних ресурсів, у традиційній паперовій формі або ж комплектування книгосховищ CD-компіляціями інтернетівських сайтів і окремих елект-

ронних видань; створення в бібліотеках і архівах спеціальної служби зі здійснення міграції електронних документів на новітні технологічні платформи [6]; проведення ревізії інформаційних ресурсів для історичних досліджень, систематизація, опис, активізація застосування наявних і розробка нових інформаційних ресурсів, повноцінне введення електронних публікацій у науковий обіг [7]; об'єднання веб-сайтів різних історичних джерел у єдину Інтернет-мережу шляхом обміну гіперпосиланнями між собою, об'єднання баз даних і каталогів, структуруючих світовий простір електронного історичного джерелознавства [8]; розробка інформаційних освітніх технологій, що враховуватимуть специфіку історичного знання й історичної освіти [9]; оптимізація посилального апарата, більша рівномірність електронного представлення вже накопичених знань тощо.

Ймовірно, найближче майбутнє електронного історичного джерелознавства проходить під знаком розробки джерелознавчих історичних порталів і спеціалізованих веб-сайтів, проведення віртуальних виставок, екскурсій, конференцій, колоквиумів, форумів, “круглих столів” з дотриманням вимог автентичності представлених джерел, розширення дослідницького інструментарію істориків, удосконалення інформаційного забезпечення сучасних історичних досліджень і перетворення мережі Інтернет на нове інформаційне середовище історичної науки.

Інтернет як прообраз ноосфери розвиватиметься завдяки втіленню положень “Окінавської хартії глобального інформаційного суспільства” 2000 р. [10], серед яких подолання дігитальної нерівності між малозабезпеченими й заможними, між освіченими й малограмотними завдяки залученню всіх верств населення до світу інформаційних технологій, рівний доступ усіх земель до загальнокультурного надбання людства й (у проекті) доступ до будь-якого документа — репродукцій художників, колекцій фотографій, унікальних текстів минулих епох, що містяться в бібліотеках та архівах.

Література

1. Цуладзе А. Політична міфологія. — М., 2003. — С. 233.
2. Інтернет признан самым популярным источником новостей http://presentation.ru/news/news_26_12_08_2.html.

3. Тихонов В. И. Когда наступит время “компьютерной палеографии”? // <http://kleio.asu.ru/aik/krug/7/18.html>.
4. Юмашева Ю. Ю. Круглый стол “Историк, источник и Интернет” // <http://vivovoco.astronet.ru/VV/BONTONE/HISTORY.HTM>.
5. Рожнева Ж. А. Ресурсы Интернет в исторических исследованиях и образовании // <http://edu.tsu.ru/historynet/informatika/posobia/rojneva/glava2.htm>.
6. Гутнов Д. А. “Опасности глобальной информатизации гуманитарной науки” Круглый стол “Историк, источник и Интернет” // <http://vivovoco.astronet.ru/VV/BONTONE/HISTORY.HTM>.
7. Тихонов В. И. Круглый стол “Историк, источник и Интернет” // <http://vivovoco.astronet.ru/VV/BONTONE/HISTORY.HTM>.
8. Добродум О. В. Проблематика використання Інтернету в історичному джерелознавстві (деякі методологічні аспекти) // Записки історичного факультету. — Одеса, 2007. — Вип. 18. — С. 214-220.
9. “Интернет для историков”: к вопросу о создании специализированного научно-образовательного портала // <http://www.ido.tsu.ru/ss/?unit=229&page=contents>.
10. Окинавская Хартия глобального информационного общества // <http://www.iis.ru/library/okinawa/charter.ru.html>.

Резюме

В статье исследуются вопросы перспективных направлений применения Интернета в исследованиях по исторической науке. Высказываются предположения относительно ближайшего будущего электронного исторического источниковедения (цифровая археология, исторические веб-проекты, электронные библиотеки и пр.)

Рецензент доктор истор. наук, профессор О. Б. Демин

УДК 94(477.7):281.96:061.22ОТIC“18”

Н. М. Діанова

СПІВПРАЦЯ ПРАВОСЛАВНОГО ДУХОВЕНСТВА ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ З ОДЕСЬКИМ ТОВАРИСТВОМ ІСТОРІЇ І СТАРОЖИТНОСТЕЙ

Важливим науковим доробком православного духовенства Південної України є дослідження, які репрезентують розвиток

християнства, церковне будівництво, заселення та розбудову краю. Серед православної ієрархії ХІХ ст. були видатні учені, доктори Богослов'я, філософії та грецької словесності, почесні члени Петербурзького, Московського та Новоросійського університетів і духовних академій. Маючи широкі та різносторонні наукові інтереси, вони залишили помітний слід у розвитку історичної науки. У процесі своєї науково-дослідницької роботи духовенство співпрацювало з різними науковими установами, в тому числі й з Одеським товариством історії і старожитностей (ОТІС).

Наукова діяльність духовних пастирів православної церкви на півдні України привертала певну увагу дослідників. Її побічно торкались в своїх роботах деякі історики ХІХ ст., зокрема: М. Барсов, Т. Буткевич, С. Петровський та інші. На сучасному етапі спостерігається зростання уваги до проблеми наукових здобутків духовенства. У контексті досліджень з історії Південної України та з історії православної церкви до цієї теми звертались В. Хмарський, І. Лиман, О. Журба, О. Непомнящий, О. Тригуб та О. Федорчук. Найбільш близькою до зазначеної проблеми є робота В. Хмарського, в якій автор розглядає участь певної частини духовенства в роботі ОТІС [1]. Проте наукова спадщина архієреїв церкви належним чином ще не вивчена.

Метою даної публікації є дослідження наукової діяльності православного духовенства у контексті його співпраці із Одеським товариством історії і старожитностей. Її основу складають опубліковані документи, праці членів Товариства та матеріали із фондів Державного архіву Одеської області.

Одеське товариство історії і старожитностей було засноване у 1839 р. для всебічного вивчення історії південного регіону Російської імперії. Згідно із його "Програмою" основні напрямки діяльності полягали у публікації джерел і наукових праць членів Товариства. З цією метою планувались археологічні дослідження, які давали змогу віднайти пам'ятки старовини, пошуки писемних джерел, етнографічне вивчення краю та інші види наукової роботи. У 1843 р. був створений музей, де зберігалися речові та письмові джерела, кількість яких постійно зростала. Одним із важливих напрямків наукової діяльності Товариства стало видання "Записок" (1844 р.), що давало можливість оприлюднювати археологічні та історичні відомості про Новоросійський край та Бессарабію.

Представники вищого духовенства півдня України поступово підключилися до роботи, яку здійснювало ОТІС. Форми співпраці були різними: публікація на сторінках “Записок” джерел чи результатів своїх наукових пошуків, подарунки для фонду музею пам’яток старовини, особиста участь у роботі Товариства та залучення до нього нових корисних членів. Ініціатором цього процесу став архієпископ Херсонський і Таврійський Гавриїл (Василь Федорович Розанов) — один із активних засновників Товариства і його другий дійсний член. Це стало цілком закономірним продовженням наукової діяльності Гавриїла, якою він захопився ще під час перебування на чолі Катеринославської єпархії (1828-1837 рр.). Науковий і творчий доробок, зроблений архієпископом у той період є цінним джерелом із загальної історії Південної України та історії козацтва й Запорозької Січі. На основі зібраних документів йому вдалося опублікувати декілька наукових праць з цієї тематики і започаткувати евристичний етап становлення історико-археографічних студій на півдні України.

Одеський період позитивно позначився на науковій творчості Гавриїла. Уже в першому томі “Записок” Товариства було опубліковано його дві роботи. Перша із них — “Переселення греків із Криму до Азовської губернії та заснування Готфійської і Кафійської єпархії” — присвячена процесу іноземної колонізації Південної України [2, с. 200-203]. Як і всі інші, вона написана на основі документальних джерел без власних висновків і коментарів. Друга робота архієпископа — “Залишки християнських цінностей в Криму. Повіт Феодосійський”, має історико-церковне спрямування і є важливим джерелом для вивчення церковної історії Криму XIX ст. [3, с. 320-328].

У другому томі “Записок” (1848-1850 рр.) опублікована наступна праця Гавриїла з історії церкви — “Хронологічно-історичний опис церков єпархії Херсонської і Таврійської” [4, с. 140-210]. Її наукова цінність полягає в гармонійному поєднанні загальної історії південного регіону із дослідженням історії розвитку церков. Автор приділив певну увагу процесу заснування міст у Херсонській губернії та їх заселенню.

У 1848 р. архієпископ отримав призначення до Тверської єпархії і змушений був залишити Одесу. Товариство вручило йому пам’ятний адрес і висловило побажання назавжди зали-

шити його своїм дійсним членом. Під час перебування у Твері Гавриїл продовжував підтримувати стосунки із ОТІС. У 1851 р. він надіслав йому свою нову роботу — “Уривок розповіді про Новоросійський край із оригінальних джерел здобутий”. Вона була прочитана на засіданні Товариства дійсним членом Г. І. Соколовим, який підкреслив велике значення наукової діяльності архієпископа для розвитку вітчизняної історії та джерелознавства. За рішенням ОТІС робота мала бути опублікована у третьому томі “Записок”, а її автору виголошувалась подяка й надія на продовження розробки даної теми [5, арк. 26].

У своєму науковому дослідженні архієпископ розглянув значний період розвитку історії півдня України — від заснування Нової Сербії (1751 р.) до утворення Катеринославського намісництва (1786 р.). Йому вдалось дослідити особливості територіального устрою регіону, процес його заселення, заснування та розвиток міст, духовне управління та будівництво православних храмів. Гармонійне поєднання світської і церковної історії дало можливість більш повно відтворити загальну картину історичних процесів на південноукраїнських землях [6, с. 79-129].

У третьому томі “Записок” був опублікований і цінний документ, надісланий архієпископом Гавриїлом Товариству — “Всеїдданіше донесення імператриці Катерині II, генерал-поручика Текелія, про знищення Запорозької Січі” [7, с. 587-589]. Це стало початком видання ОТІС джерел з історії українського козацтва. Даний документ дає можливість розглянути перебіг подій, які мали місце під час здійснення військової операції по знищенню Запорозької Січі.

У 1856 р. Гавриїл написав другу частину свого історичного твору, який з’явився на сторінках “Записок” ОТІС під назвою — “Продовження нариса про Новоросійський край” вже після його смерті [8, с. 420-488]. Використовуючи документальні матеріали, автор дослідив процес заснування південноукраїнських міст і будівництво козацького Самарського Пустельно-Миколаївського монастиря. Певну інформацію в роботі ми знаходимо про подорож Катерини II до Катеринослава та Херсону.

Із Твері архієпископ надіслав ряд подарунків до музею Товариства. Серед них: дві срібних і шістьнадцять мідних російських копійок та дві свої роботи: “Історичні записки про Троїць-

ку церкву в місті Твері” та “Історичні записки про церкву Пресвятої Богородиці в селі Кусимліні” [9, арк. 30, 46].

Після смерті архієпископа, на засіданні Товариства 14 жовтня 1858 р. М. Мурзакевич прочитав некролог дійсного члена Гавриїла, колишнього архієпископа Катеринославського, Херсонського і Таврійського, який потім був опублікований у п'ятому томі “Записок” [10, с. 919-955].

Згодом ОТІС опублікувало “Збірник Гавриїла, архієпископа Катеринославського, Херсонського і Таврійського”. У передмові, написаній С. Серафимовим зазначено внесок, зроблений архієпископом у розвиток археографії та історичної науки. У бібліотеці ОТІС зберігався великий збірник рукописних актів, віднайдений Гавриїлом, який може служити важливим посібником для вивчення історії краю XVIII ст. Він містить значну кількість археологічних відомостей про давні християнські пам'ятки Криму та документів, пов'язаних із історією Корсунського і Бізюкова монастирів [11, с. 305-320].

Наступник архієпископа Гавриїла на Одеській кафедрі — Інокентій (Іван Олексійович Борисов) розпочав свою співпрацю з Товариством ще під час перебування в Києві, де він впродовж десяти років (1830-1840) був ректором і професором богословських наук Київської духовної академії і настоятелем Києво-братського монастиря. За цей час він зробив багато важливих нововведень, які сприяли розвитку академії і вдосконаленню богословської науки та освіти. Інокентій не лише активізував викладання історичних наук, але й надав їм новий напрямок — вивчення і аналіз історії держави і православної церкви. Певною мірою це обумовлено любов'ю до історії та дружніми стосунками із київським митрополитом Євгенієм, який був палким прихильником історико-археологічної науки і ректором Київського університету М. А. Максимовичем. [12, с. 54, 63].

Одеське Товариство історії і старожитностей, враховуючи заслуги на ниві вітчизняного просвітництва та рекомендацію свого Почесного президента графа М. С. Воронова, 14 березня 1840 р. одноголосно обрало Інокентія своїм дійсним членом [13, арк. 2]. Це надихнуло його разом з М. А. Максимовичем заснувати у Києві товариство історії та старожитностей слов'яно-російських. Та цей задум здійснити не вдалося, так як незабаром обоє змушені були залишити місто.

Очоливши Одеську кафедру (29 травня 1848 р.) Інокентій активно продовжив співпрацю з ОТІС, яка тривала все його життя. На сторінках “Записок” Товариства були надруковані деякі фрагменти із величезної епістолярної спадщини архієпископа, яка свідчить про його великий вплив на державне, громадське та релігійне життя суспільства. Зокрема, опубліковані листи Інокентія до професора І. М. Бодяньського [14, с. 269-272.] і архієпископа Гавриїла [15, с. 719-776.] та листи М. Погодіна до нього [16, с. 808-827].

Інокентій не лише сам займався науковою діяльністю, але й залучав до неї деяких священнослужителів. Певною мірою цьому сприяло розпорядження, яке він отримав від Херсонської Духовної Консисторії 21 жовтня 1850 р. “Про укладання церковно-історичного і статистичного опису єпархії” [17, арк. 1-3]. Св. Синод прийняв рішення про створення окремого курсу по історії російської церкви, який мав викладатися в духовних навчальних закладах. З цією метою планувалося зібрати усі матеріали, які зберігалися в різних місцях духовних відомств, часто недоступних для дослідників. Єпархіальному єпископу доручалося скласти повну історію і статистичний опис ввіреної йому єпархії на основі джерел, які зберігалися в архівах і бібліотеках консисторії, соборів і монастирів. Для виконання цієї роботи створено спеціальний комітет на чолі із архієпископом, який складався із чотирьох членів і діловода. До комітету, зокрема, увійшов протоієрей С. Серафимов, який в подальшому став дійсним членом ОТІС (1861-1884 рр.).

Свою співпрацю із Товариством протоієрей розпочав дещо раніше. Так у 1859 р. він надіслав йому листа із проханням опублікувати написану ним роботу “Спроба біографії преосвященного Гавриїла, архієпископа Катеринославського, Херсонського і Таврійського, потім Тверського”. На засіданні ОТІС вирішили спочатку передати цю працю на розгляд дійсного члена Волкова. На наступному засіданні Волков дав позитивну оцінку представленої біографії покійного Гавриїла і Товариство рекомендувало її до друку у четвертому томі “Записок” [18, арк. 142, 146]. Проте дана робота увійшла лише до п'ятого тому, який вийшов у 1863 р. Слід зазначити, що за цей час окремим виданням вийшла робота С. Серафимова “Спогади про преосвященного Гавриїла, першого (в Одесі) архієпископа Херсонського і Тав-

рійського, а потім Тверського і Кашинського” (1859 р.). Один із її примірників, подарований протоієрею М. К. Павловському із автографом автора, зберігається в Науковій бібліотеці Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова.

Наукові пошуки С. Серафимова зосереджувалися, в основному, на дослідженні раннього християнства на землях Херсонської і Таврійської єпархії. В. Хмарський вважає його одним із найактивніших археографів серед членів Товариства, який займався пошуками джерел з історії церкви та перекладами рукописів із грецької мови, якою він добре володів [19, с. 204-207]. Впродовж 60-70-х рр. XIX ст. протоієрей брав активну участь у роботі ОТІС, неодноразово виступав із доповідями про свої наукові розвідки на його засіданнях. У 1865 р. на розгляд членів Товариства він представив “Записку про придбання для бібліотеки Товариства копій з життя св. Херсонських перших проповідників, оригінали яких знаходяться в Московській синодальній бібліотеці”. Тоді ж було відзначено, що протоієрей займається дослідженням манускрипта грецького євангелія, яке відноситься до X ст. [20, с. 6, 13]. Наслідком його роботи стали: “Переклад рукописного життя XII ст. св. священномучеників Херсонських єпископів: Василя, Капітона та їх сподвижників”, “Опис грецького Євангелія XII ст.” та “Нотатки із архіву Готфрійської єпархії в Криму”, які в подальшому були опубліковані у шостому та сьомому томах “Записок” [21, с. 6]. Історико-археографічна діяльність С. Серафимова була настільки плідною, що в кожному томі “Записок”, починаючи із четвертого і закінчуючи восьмим, постійно публікувалися його праці. Як і інші члени Товариства, протоієрей неодноразово робив подарунки для його музею. Серед них важливе місце посідають джерела, перекладені ним на російську мову [22].

У 1869 р. Одеське Товариство історії і старожитностей обрало С. Серафимова депутатом на святкування 50-річчя Київської духовної академії, випускником якої він являвся, з вітальним адресом і повним виданням “Записок”. Це свідчить про повагу, якою протоієрей заслужено користувався серед членів Товариства.

Активно співпрацював із ОТІС архієпископ Херсонський і Одеський — Димитрій. 20 вересня 1857 р. він був обраний дійсним членом Товариства, а з 1870 по 1875 рр. виконував обов’язки його віце-президента [23, с. 2]. Будучи надзвичайно

скромною людиною, він не публікував на сторінках “Записок” своїх наукових праць, проте великий авторитет, яким він користувався у суспільстві та видатні організаторські здібності значною мірою прислужилися Товариству. Завдяки посередництву архієпископа відбулося зближення з ОТІС Миколи Андрійовича Аркаса, якого 27 грудня 1868 р. обрано дійсним членом.

Навіть після переведення Дмитрія до Ярославської єпархії (1874 р.), він продовжував тісні зв'язки з Товариством. Про це свідчить і зроблений архієпископом подарунок — султанський фірман андріанопольському митрополиту. В свою чергу члени ОТІС в знак щирої вдячності за активну участь преосвященного Дмитрія в роботі Товариства, прийняли рішення признати його своїм почесним членом [24, с. 2, 3].

Любов до історичної науки привела до Одеського товариства історії і старожитностей видатного ученого, доктора Богослов'я та грецької словесності, одного із фундаторів російського візантієзнавства — єпископа Порфирія Успенського, який впродовж 1839-1885 рр. був його дійсним членом [25, с. VII]. Він отримав призначення до Одеси невдовзі після закінчення Петербурзької духовної академії на посаду законовчителя до Одеського Рішельєвського ліцею (1831 р.). Згодом отець Порфирій став професором Богослов'я, церковної історії та церковного права в цьому навчальному закладі. Після відкриття в Одесі Херсонської духовної семінарії (1838 р.) став її першим ректором і викладав там Богослов'я, церковну історію та канонічне право, внаслідок чого залишив службу в ліцеї. Цю посаду він обіймав впродовж трьох років і був звільнений з неї лише після призначення настоятелем церкви при Російській Місії у Відні [26, с. 345-346]. Та навіть залишивши Одесу Успенський продовжував плідну співпрацю із ОТІС. За дорученням Товариства він у 1840 р. переклав із грецької мови “Життя” Іоанна Нового, рукопис якого, датований орієнтовно XV ст., був у 1819 р. виданий грецькою мовою в Яссах. Проте за рішенням Петербурзького комітету духовної цензури “Життя” не увійшло до першого тому “Записок”. Ця робота була опублікована лише у IX томі, який вийшов у 1875 р. [27, с. 149-160].

У 1878 р. до єпископа Порфирія, як до відомого знавця грецької палеографії, звернувся за допомогою таврійський єпископ Гурій, підозрюючи деякі неточності у транскрипції та пере-

кладі приписки до подарованого Товариству рукопису Євангеліє, написаного на пергаменті грецькою мовою і датованого XII ст. З дозволу Товариства Євангеліє було переправлене до Москви, де в той час проживав єпископ Порфирій. Він зробив транскрипцію і переклад приписки і надіслав їх єпископу Гурію, завіривши у точності та правильності проведеної роботи. При цьому спостерігалися помітні розбіжності із попереднім перекладом, опублікованим у 10 томі “Записок”. Копію листа єпископ Гурій переправив разом із своїм супровідним листом 26 лютого 1879 р. до Одеси, в якому рекомендував віце-президентові Товариства опублікувати послання Порфирія Успенського. З ініціативи М. Н. Мурзакевича обидва листи були надруковані у третьому відділенні одинадцятого тому “Записок” без приміток і коментарів [28, с. 153].

На прохання М. Н. Мурзакевича, який вів активні пошуки матеріалів про життя Г. О. Потьомкіна, єпископ Порфирій надіслав йому перелік указів Синоду, пов’язаних із діяльністю Г. О. Потьомкіна протягом 1763-1791 рр. Ці документи були опубліковані у 13-му томі “Записок” (1883 р.) [29, с. 187-188].

У 1867 р. єпископ Порфирій подарував Товариству сім своїх робіт, написаних на основі наукових знахідок під час подорожей із релігійною місією на християнський Схід [30, с. 14, 17].

Протягом 1881-1898 рр. дійсним членом Одеського товариства історії і старожитностей був протоієрей А. Лебединцев, який користувався особливим авторитетом серед духовенства. Його релігійна діяльність значною мірою пов’язана з Одесою, куди він отримав направлення після закінчення Київської духовної академії (1844 р.). Спочатку працював викладачем, а потім професором у духовній семінарії, згодом отримав сан священника Одеського кафедрального Преображенського собору. У 1848 р. у сані протоієрея А. Лебединцев призначений настоятелем Севастопольської Петровської церкви і благочинним Севастопольського церковного округу. Крім сумлінного виконання своїх пастирських обов’язків він активно допомагав єпархіальному керівництву у відбудові християнських святинь Херсонеса та Інкермана, за що неодноразово отримував архіпастирську подяку та нагороди. Під час Кримської війни знаходився в Севастополі, де проявив особливу ревність і неабияку мужність, піднімаючи бойовий дух захисників міста. За порадою архієпископа Херсонсь-

кого і Таврійського Інокентія він у цей непростий час вів щоденник, куди заносив усі враження від побаченого і пережитого. За особливі заслуги у роки Кримської війни А. Лебединцев отримав золотий нагрудний хрест, прикрашений дорогоцінним камінням на Георгіївській стрічці та діамантовий перстень від великої княгині Олени Павлівни. До того ж він був нагороджений бронзовим Хрестом на Володимирській стрічці за оборону Севастополя, срібною медаллю на Георгіївській стрічці та медаллю на Андріївській стрічці.

У 1857 р. протоієрея Лебединцева переведено до Одеси, де він став ключарем Одеського кафедрального собору [31, арк. 7-10]. В цей час його соціальний статус і популярність серед одеської інтелігенції були досить високими. Крім сумлінного виконання своїх церковно-релігійних обов'язків, протоієрей продовжував активно займатись історичними дослідженнями південного краю. У 1860 р. на шпальтах "Херсонських Епархиальних Ведомостей" з'явилися його праці: "Описання Одеського Преображенського собору", "Церкви Св. Катерини в Одесі" та "Ханська Україна". Остання з них була найбільш цінною для історичної науки і стала важливим джерелом для вивчення Південної України. Про це свідчить рішення Одеського товариства історії і старожитностей передрукувати її у 1913 р. на сторінках своїх "Записок" [32, с. 1-22]. Написана на основі важливих церковних документів, ця робота репрезентує соціально-економічну та релігійну історію населення, що проживало між Бугом і Дністром з часів Київської Русі до середини ХІХ ст. У додатку автор помістив 15 документів, віднайдених у архіві Херсонської консисторії, що додає праці наукової цінності.

У 15-му томі "Записок" опубліковані листи архієпископа Херсонського і Таврійського Інокентія до Гавриїла, архієпископа Рязанського, підготовлені до друку А. Лебединцевим. Вони висвітлюють взаємовідносини двох видатних діячів церкви і являються важливим епістолярним джерелом.

У 1897 р. духовенство та громадськість Одеси урочисто відзначила 50-річчя служіння кафедрального протоієрея А. Лебединцева. Ця подія наглядно продемонструвала повагу і любов до нього значної частини населення міста. Після його смерті (1898 р.) ОТИС опублікувало некролог, написаний професором Новоросійського університету О. Кочубинським. Досліджуючи

біографію А. Лебединцева, автор відзначав не лише важливі віхи у його житті, але й наукові здобутки в галузі історії та тісну співпрацю з тими, хто поділяв його захоплення історичними дослідженнями [33, с. 65-76].

Слід зазначити, що певна частина духовенства південних епархій була дійсними чи почесними членами Товариства. Серед них варто згадати архієпископа Херсонського і Одеського Леонтія Лебединського (1874-1875 рр.), в подальшому митрополита Московського; архієпископа Херсонського і Одеського Платона Городецького (1877-1882 рр.), в подальшому митрополита Київського; архієпископа Херсонського і Одеського Никанора Бровковича (1883-1890 рр.), Філарета, митрополита Київського і Галицького; архімандрита Антоніна Капустіна, начальника Єрусалимської духовної місії; єпископа Таврійського Гурія, єпископа Катеринославського Феодосія, протоієреїв Г. І. Попруженко, М. Ф. Чечена, священника С. В. Петровського та багатьох інших.

Деякі священнослужителі були кореспондентами ОТІС. Яскравим прикладом є нікопольський протоієрей Іоанн Карелін, який доклав чимало зусиль для дослідження та збереження історичних пам'яток. Зокрема, у 1864 р. він передав до музею Товариства оригінал портрету запорозького козака Якова Шияна, який зберігався у Покровській церкві Нікополя. За кошти братів Якова та Івана Шиянів у 1782 р. був обладнаний головний іконостас у цій церкві. Протоієрей представив на розгляд ОТІС опис містечка Нікополя з відповідними малюнками, який був схвалений і переданий до видавничого комітету [34, арк. 72, 90].

У 1865 р. Одеське товариство історії і старожитностей звернулося до Катеринославської духовної консисторії з проханням про допомогу у справі збереження історичних пам'яток, знайдених у Нікополі, селах Покровському, Капіловці та інших населених пунктах Катеринославської губернії, які належали раніше Запорозькій Січі. Йшлося про речі, що належали раніше запорозьким козакам і надгробні пам'ятники із надписами. До цієї роботи активно підключився священник П. Килимов, який надіслав Товариству зроблені ним копії надписів, які були на козацьких кам'яних пам'ятниках [35, арк. 87, 90].

З метою збереження старожитностей та християнських цінностей Криму ОТІС тісно співпрацювало із духовенством Таврійської епархії, що засвідчують чисельні публікації на сторінках "Записок".

Таким чином, наукова діяльність православного духовенства в Південній Україні була досить ваговою і різносторонньою. Одним із важливих її аспектів було дослідження історії християнства та православної церкви в Північному Причорномор'ї, пошуки і публікація документів, віднайдених у архівах консисторій, храмів і монастирів. Активна історична та археографічна діяльність представників православної ієрархії привела до плідної співпраці із Одеським товариством історії і старожитностей, наслідком якої стало створення потужної джерельної бази для вивчення історії Південної України та збереження її історичних і культурних пам'яток.

Література

1. Хмарський В. М. Археографічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей. — Одеса, 2002. — 400 с.
2. Гавриил, архиепископ. Переселение греков из Крыма в Азовскую губернию и основание Готфийской и Кафийской епархии // Записки Одесского общества истории и древностей (далее ЗООИД). — Одесса, 1844. — Т. I. — Отд. II.
3. Гавриил, архиепископ. Остатки христианских ценностей в Крыму. Уезд Феодосийский // ЗООИД. — Одесса, 1844. — Т. I. — Отд. II.
4. Гавриил, архиепископ. Хронологико-историческое описание церквей епархии Херсонской и Таврической // ЗООИД. — Одесса, 1848. — Т. 2. — Отд. I.
5. Державний архів Одеської області (далі ДАОО). — Ф. 232. — Оп. 1. — Спр. 3.
6. Гавриил, архиепископ. Отрывок повествования о Новороссийском крае из оригинальных источников почерпнутый // ЗООИД. — Одесса, 1853. — Т. 3. — Отд. I.
7. Гавриил, архиепископ. Всеподданейшее донесение императрице Екатерине II, генерал-поручика Текелия, об уничтожении Запорожской Сечи // ЗООИД. — Одесса, 1853. — Т. 3. — Отд. I.
8. Гавриил, архиепископ. Продолжение очерка о Новороссийском крае // ЗООИД. — Одесса, 1863. — Т. 5. — Отд. I.
9. ДАОО.- Ф. 93. — Оп. 1. — Спр. 3.
10. Там само. — Арк.. 132; Прот. С. Серафимов. Гавриил, архиепископ Екатеринославский, Херсонский и Таврический // ЗООИД. — Одесса, 1863. — Т. 5. — Отд. III.

11. Сборник Гавриила, архиепископа Екатеринославского, Херсонского и Таврического // ЗООИД. — Одесса, 1868. — Т. 7. — Отд. III. — С. 305-320.
12. Буткевич Т. Иннокентий Борисов, бывший архиепископ Херсонский. — С. Пб.: Тип. Н. А. Лебедева, 1887.
13. ДАОО. — Ф. 167. — Оп. 1. — Спр. 3.
14. Письма архиепископа Херсонского Иннокентия (Борисова) профессору И. М. Бодянскому // ЗООИД. — Одесса, 1883. — Т. 13.
15. Письма архиепископа Херсонского и Таврического Иннокентия к Гавриилу, архиепископу рязанскому 1829-1857 (Титов А. О., Лебединцев А. Г.) // ЗООИД. — Одесса, 1886. — Т. 14.
16. Письма М. П. Погодина к высокопреосвященному Иннокентию, архиепископу Херсонскому и Таврическому. 1847-1857. // ЗООИД. — Одесса, 1889. — Т. 15.
17. ДАОО. — Ф. 37. — Оп. 1. — Спр. 1646.
18. Там же. — Ф. 93. — Оп. 1. — Спр. 3.
19. Хмарський В. М. Вказ. праця.
20. Отчет императорского Одесского общества истории и древностей, с 14 ноября 1864 по 14 ноября 1865 года. — Одесса, 1865.
21. Отчет императорского Одесского общества истории и древностей, с 14 ноября 1866 по 14 ноября 1867 года. — Одесса, 1868.
22. Отчет императорского Одесского общества истории и древностей, с 14 ноября 1863 по 14 ноября 1864 года. — Одесса, 186. — С. 20-21; Отчет императорского Одесского общества..., с 14 ноября 1868 по 14 ноября 1869 года. — Одесса, 1870. — С. 15; Отчет императорского Одесского общества ..., с 14 ноября 1870 по 14 ноября 1871 года. — Одесса, 1872. — С. 6.
23. 165 заседание Одесского общества истории и древностей 18 ноября 1874 г. — Одесса, 1875.
24. Там же.
25. Порфирий Успенский. Книга бытия моего. Дневники и автобиографические записки. — Т. I (с 3 мая 1841 г. по 1 мая 1844 г.). — СПб., 1894.
26. Діанова Н, Науково-релігійна діяльність єпископа Порфирія (Успенського) // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. 2007 рік. — Книга 1. — Львів: Логос, 2007.
27. Порфирий. Мученичество и житие святого всехвального великомученика Иоанна Нового Трапезунтского, пострадавшего

- го в Левкополе, называемом по общему употреблению Аккерман // ЗООИД. — Одесса, 1875. — Т. 9.
28. Хмарський В. М. Вказ. праця.
 29. Порфирий. Сведение о службе по синодальному управлению князя Г. А. Потемкина-Таврического // ЗООИД. — Одесса, 1883. — Т. XIII.
 30. Отчет императорского Одесского общества истории и древностей, с 14 ноября 1866 по 14 ноября 1867 года. — Одесса, 1868.
 31. ДАОО. — Ф. 37. — Оп. 2-а. — Спр. 553.
 32. Лебединцев А. Ханская Украина // ЗООИД. — Одесса, 1913. — Т. 31.
 33. Кочубинский О. О. На память о действительном члене общества протоиерее А. Г. Лебединцеве // ЗООИД. — Одесса, 1900. — Т. 12.
 34. ДАОО. — Ф. 93. — Оп. 1. — Спр. 4.
 35. Там само.

Резюме

В данной работе рассматриваются различные формы сотрудничества православного духовенства Южной Украины с Одесским обществом истории и древностей, нацеленные на изучение истории региона и сохранения его культурных ценностей. Показан вклад представителей православной иерархии в развитие исторической науки и археографии.

Рецензент доктор истор. наук, профессор Е. А. Бачинская

УДК 070:82-92

О. Е. Лухачева

ПУБЛИЦИСТИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ А. И. ГЕОРГИЕВСКОГО В ЖУРНАЛЕ “РАССВЕТ”

А. И. Георгиевский (1830-1911) являлся одним из главных деятелей по разработке и внедрению реформы среднего образования в России в 60-80 годах XIX в. Долгие годы он занимал пост председателя Ученого комитета Министерства Народного Просвещения Российской империи. В 1866-1881 годах находился на должности редактора “Журнала Министерства Народного Просвещения”. В 1898 году был назначен на пост сенатора.

В дореволюционной историографии его имя было тесно связано с внедрением классической системы образования. В книге В. Бузескула “Всеобщая история и ее представители в России в конце 19-начале 20 века”, А. И. Георгиевский был назван главным ее создателем. Автор отмечал масштабность и влияние его личности [1, с. 195]. Анализ деятельности А. И. Георгиевского на ниве образования содержится и в “Историческом обзоре деятельности Министерства Народного Просвещения. 1802-1902” [2, с. 503-504].

Однако начальный этап его деятельности был тесно связан с Одессой, где он занимал должность преподавателя Ришельевского лицея. Именно в это время он всерьез начал заниматься публицистикой. Известно, что в этот период в сотрудничестве с А. Богдановским он издал “Новороссийский литературный сборник”. Вместе они редактировали и “Одесский вестник”, когда тот был передан в ведение Ришельевского лицея. В 1860-1861 годах А. И. Георгиевский являлся сотрудником редакций журналов “Рассвет” и “Сион”. Однако его вклад в создание периодической еврейской печати в Одессе изучен крайне мало. В связи с этим, целью данного исследования является изучение деятельности А. И. Георгиевского в журнале “Рассвет”.

Первый еврейский периодический журнал, печатавшийся на русском языке, получил название “Рассвет”. Его начало было положено 27 мая 1860 года в Одессе издателями О. Рабиновичем и И. Тарнополем. Огромную поддержку инициативе создания этого журнала оказал Н. И. Пирогов, возглавлявший в этот период киевский учебный округ. Однако Н. И. Пирогов не прекращал живо интересоваться процессами становления еврейской журналистики и печати в Одессе. Именно им были одобрены главные цели нового издания: просвещение и равноправие евреев Российской империи. В журнале должны были появиться материалы, посвященные жизни и быту евреев, их историческому прошлому, а также статьи, характеризующие наиболее актуальные проблемы современности. В своем письме к издателям нового журнала, опубликованном в одном из его номеров, Н. И. Пирогов отмечал: “С какой бы стороны мы не смотрели на наших евреев, нет никакой рациональной причины, почему бы мы не желали того же, чего мы желаем и самим себе: уважение к убеждениям совести, к личности, к заслугам каждого;

нет причин, почему бы мы не желали, чтобы евреев вместе с нами приносили пользу нашему общему отечеству и за то пользовались бы его благами...Кто из нас научился сочувствовать беспристрастно всему истинно человеческому, те должны открыть свои передовые ряды для всех отягченных борьбою за общечеловеческое просвещение и терпимость с фанатизмом и тьмою. Это не заслуга, это долг” [16, с. 430]. В заключении, он напутствовал редакцию следующим образом: “Мне не нужно вам объяснять до какой степени я сочувствую вашему учению. Дай Бог, чтобы и ему удалось распространить взгляд, сходный с теми, которые я изложил. Еще более желательно, чтобы “Рассвет” посредством размена мыслей и убеждений, послужил к соединению и взаимодействию всех образованных евреев России” [16, с. 431].

Для работы издателями была привлечена целая плеяда талантливых публицистов и ученых. Здесь получили возможность печатать свои труды как знаменитые авторы — И. М. Йост, С. Пинскер, так и простые представители еврейской общины города. Одним из деятельных участников редакции и ведущим обширной постоянной рубрики журнала под названием “Обзор иностранной еврейской журналистики”, был преподаватель Рижского лицея, публицист и историк А. И. Георгиевский. Его журналистское сотрудничество с О. Рабиновичем состоялось еще в период издания А. И. Георгиевским и А. Богдановским “Новороссийского литературного сборника” в 1859 году, где была опубликована статья О. Рабиновича. А о большом уважении к личности О. А. Рабиновича говорит тот факт, что свою фундаментальную работу “Очерк современной истории юдаизма” А. И. Георгиевский посвятил именно ему [3].

В лице А. И. Георгиевского редакция журнала получила блестящего журналиста и публициста. Причем его роль в издании журнала признавали даже недовольные действиями редакции лица. Так, в одном из номеров журнала было помещено письмо раздосадованного автора, не нашедшего своего материала в опубликованном номере и убежденного, что его не допустил именно А. И. Георгиевский. Тем не менее, он писал: “Кому известен г. А. Г. с его блистательным талантом и обширным умом, тому не удивительно, что в лице такого деятеля можно видеть более чем достойного сотрудника редакции журнала” [17, с. 442].

В своей рубрике А. И. Георгиевский освещал наиболее яркие и важные перемены в жизни евреев, исходя из анализа наиболее значимых европейских изданий. В “Рассвете” встречались переводы автора из немецкой, французской, итальянской, английской прессы. О не случайности и пользе именно такого подхода А. И. Георгиевский писал: “В литературе вообще, а в журналистике в особенности выражается вся жизнь какого-либо народа с ее временными и вечными, материальными и нравственными интересами, радостями и горем. Таким образом, имея под рукой все сколько-нибудь значимые журналы, выходящие в свете, ...мы надеемся своевременно знакомить читателей со всеми значительными событиями и явлениями в жизни иностранных евреев” [5, с. 9]. Не сомневался он и во влиятельности журналистики на социально-политическую и духовную составляющую жизни общества. “В Германии, благодаря собственной энергии и духу инициативы, и еще более благодаря свободе, какая предоставляется журналистике, без всякого различия евреев и не евреев, г. Филиппсон один со своей “Всеобщей газетой иудейства” заменяет собой целые общества”, — отмечал автор [6, с. 643]. А. И. Георгиевский призывал обратиться к внутренним проблемам еврейского общества по средствам изучения сходных проблем еврейского мира за пределами России. “Без перерыва появляются замечательные ученые исследования, посвященные еврейской истории, еврейской литературе, или еврейскому закону. Из них здесь пока упомянем о сочинении нашего одесского согражданина С. Пинскера “О караимах и караимской литературе”, которое еще до выхода в свет приобрело почтенному своему автору громкую славу между еврейскими специалистами”, — писал он. Одновременно он настаивает на необходимости не только заниматься исключительно еврейским вопросом в гуманитарной сфере, но по причине самой разнообразной социально-экономической деятельности евреев, уделять внимание их вкладу в развитие всех европейских государств. К этому, по его мнению, имелись все основания. “Они способствуют успехам промышленности, своим трудолюбием и капиталами; через посредство журналов общего содержания, из коих многие находятся в их руках, они принимают деятельное участие во всех современных вопросах и содействуют их разъяснению. А сколько между ними достойных деятелей на поприще общей литерату-

ры и любой науки! Своими вещественными и нравственными капиталами евреи, несомненно, приносят великую пользу той стране, которая служит им отечеством; и чем польза, приносимая ими, становится значительнее и очевиднее, тем более исчезают все против них предрассудки”, — писал А. И. Георгиевский [5, с. 10]. В развитых странах Западной Европы этот процесс исчезновения предрассудков и скрытых гонений на представителей еврейского общества набирал в этот период все большие темпы. Приведем в подтверждение этого цитату из рассматриваемой рубрики журнала от 10 июня 1860 года: “Счастливы уже и то, что проявление этой нетерпимости в странах наиболее образованных, как Голландия, Англия, Франция, принадлежат к числу редких исключений, и преследуются правительством и общественным мнением” [7, с. 40]. Безусловно, что этому процессу, в немалой степени, способствовало активное участие евреев в социально-политической жизни стран, в которых они проживали. А. И. Георгиевский приводил примеры из новейшей истории стран западной Европы, свидетельствующие о тесном сотрудничестве с другими нациями, особенно в ходе военных действий. Он пишет о сотнях евреев, примкнувших к национально-освободительному движению Д. Гарibaldi в Италии, о службе евреев в рядах национальной гвардии Франции, о полном взаимном согласии военнослужащих замещать друг друга для несения службы в дни религиозных христианских и иудейских праздников. Говоря об Италии, он уделял огромное внимание уравнению в правах еврейского населения Ломбардии, Пармы, Модены и Тосканы с остальными подданными после объединения с Пьемонтом. Это процесс является, по мнению автора, прямым следствием того, что евреи этих территорий видят свое будущее в объединенном национальном итальянском государстве и в полной мере способствуют его созданию. “Очевидно, что если где в Италии евреи до сих пор еще в угнетении, то вина падает не на них, не на христианское народонаселения, а только на худое правительство”, — заключал он [8, с. 56]. В доказательство этого, автор приводит строки из послания евреев, проживающих на территориях, которые еще не объединились с Пьемонтом и находятся под властью римской курии. Это письмо обращено к евреям всех стран. Они сообщают о различного рода притеснениях и унижениях. С искренним негодованием он

приводит следующую цитату из этого письма: “Нам мало простого паспорта для путешествия, нам нужно еще особое дозволение курии, и за неимением его,... по возвращении, нас ждут темница и денежная пеня!” [8, с. 57].

В своей рубрике А. И. Георгиевский исследует не только газеты и журналы, но знакомит читателей и с брошюрами, издаваемыми в Европе. В одной из них, вышедшей из-под пера неизвестного автора в Вене в 1859 г. под названием “Мемуары о положении евреев в Австрии”, также обсуждается проблема все еще имеющегося негативного отношения к представителям этой нации. А. И. Георгиевский отмечал, что “среди общих успехов, по пути к сближению, среди этой единодушной деятельности на пользу европейской или лучше общечеловеческой цивилизации от времен до времени вдруг раздается какой-нибудь сиплый от старости, средневековый голос нетерпимости... Такие голоса не нарушают общей гармонии, хотя дикостью издаваемых ими звуков подчас дерут ухо, а подчас возбуждают дружный взрыв смеха” [5, с. 11]. А. И. Георгиевский соглашается с мыслью автора о том, что у приверженцев юдофобии сильная ненависть и фанатизм подавляют и разум и чувство. “Страшно даже, что в наше время могут повторяться, тысячу раз опровергнутые обвинения против евреев, кои встречаются на каждом шагу в “Венской церковной газете Себастьяна Бруннера” [5, с. 12]. А. И. Георгиевский с точки зрения профессионала отмечал, что вопреки всем статистическим данным, которыми изобилуют статьи такого рода, их авторы явно не умеют, или не хотят их верно анализировать. А такой ход дает возможность обвинять евреев в склонности к воровству, всякого рода преступлениям, а еврейских женщин даже в распутстве. А. И. Георгиевский подчеркивал, что о подобных вещах ему страшно говорить. А следующий вывод авторов подобных работ, заставляет его с негодованием поставить два восклицательных знака, свидетельствующих о его полном несогласии с приводимым высказыванием, о невозможности предоставления евреям одинаковых прав с другими жителями Европы. И в связи с этим, необходимо отметить, что А. И. Георгиевский с явной симпатией приводит примеры неизвестного автора брошюры об увеличивающемся числе евреев на государственной службе в Англии, на посту лорд-мера Лондона, в палате депутатов парламента Пруссии. Поддерживает он

и мысль о том, что переход евреев из иудаизма в христианскую веру не может быть признан положительным фактом. Вслед за автором, которого он неоднократно называет человеком разумным и просвещенным, он пишет: “В мире нравственном только первый шаг дорого стоит, и кто из внешних побуждений решился изменить свою религию и вступить, таким образом, на путь лицемерия, тот, за немногим исключением, готов будет и в последствии, преклонить свою совесть перед внешними обстоятельствами” [5, с.10].

Серьезное внимание уделяет автор рубрики проблеме объединения евреев разных стран для защиты своих прав. Различными методами и направлениям этой деятельности посвящен целый ряд его статей. Так, по поводу письма итальянских евреев, притесняемых римской курией, и обращенного к евреям всех стран, он пишет: “Мы не знаем еще, достигнет ли этот голос отчаяния до слуха Ротшильдов, Перейр, Миресов, Гольдемидов, Монтефьоре и др., во всяком случае, приведенный нами факт в высшей степени замечателен, ... потому что самая мысль апеллировать против притеснения римских куриий к единоверцам всех стран Европы, есть продукт новейшего времени” [8, с. 57].

А. И. Георгиевский уделял в своих статьях большое значение созданию общееврейских организаций. В этот период подобные проекты обсуждались на страницах “Всеобщей газеты иудаизма”, и с ними автор был не согласен. Почти все проекты предполагали широкое участие правительств в этом процессе. По мнению же А. И. Георгиевского, инициатива создания должна, обязательно, исходить из еврейского общества, и сама же община должна его содержать.

Особенно ценным является еврейское единство при решении наиболее острых и серьезных проблем. Автор приводит целый ряд наиболее громких дел, привлекая внимание не только еврейского населения, но ставших известными всей Европе. Среди них, дело о похищении еврейского ребенка католическими священниками в Болоньи с целью воспитания его в христианской вере, бегство нескольких тысяч евреев из Марокко, положение евреев в Дунайских княжествах. Именно такие сложные жизненные ситуации помогли, по мнению автора, осознать евреям всех стран существующее между ними единство. Важен и тот факт, что те из них, положение которых наиболее благоприятно

показали свою постоянную готовность вступаться за несчастных и бедствующих своих братьев. По мнению А. И. Георгиевского такое единство приведет к исчезновению национально-религиозных различий, если речь будет идти об общечеловеческих интересах и неотъемлемых правах человека. “Чем чаще евреи, несмотря на свое расселение по миру будут иметь случай действовать заодно и при том в тех их делах, которые возбуждают сочувствия и в христианах, тем более они будут проникаться сознанием своего единства, и тем более будут сближаться с христианами”, — писал он [9, с. 76]. Автор ярко описывает в связи с этим ситуацию, которая сложилась в Гибралтаре после бегства на эту территорию четырех тысяч евреев, подвергшихся гонениям в Марокко. Он пишет о том, что только евреям приходится испытывать в новейшее время такие бедствия, какие сопряжены с внезапным изгнанием из отечества. “Но зато теперь раны, наносимые фанатизмом и варварством, по возможности тотчас же врачуются просвещением и человеколюбием, без различия национальностей и вероисповеданий”, — заключал автор [9, с. 77]. Сейчас же после прибытия этой массы обездоленных, по всей Европе начались сборы средств в их поддержку. При чем деньги жертвовали и католики, и протестанты, и евреи.

Проблемы евреев в Дунайских княжествах, где фанатически настроенные греки в 1859 г. в дни еврейской пасхи разгромили синагоги в Галаце, а губернатор не только не принял никаких мер по защите еврейского населения, но и позволил насмешливые замечания в их адрес, позволили автору остановиться еще на одном значимом направлении в деле эмансипации евреев. Галацкие евреи обратились и к Турецкому султану, и к королеве Виктории, и к Наполеону III, и к английской центральной еврейской комиссии. В “Jewish Chronicle” от 25 мая была напечатана по этому поводу статья, в которой доказывалось, что великие европейские державы обязаны принять участие в деле Галацких евреев. Кроме того, автор приводит интересную цитату из этой статьи, имеющую прямое отношение к России: “Если бы Молдавия еще находилась под исключительным покровительством русского царя или непосредственным влиянием султана, тогда и вовсе невозможны были бы все эти неистовства греков в Галаце, или же преступники давным-давно получили бы заслуженное им наказание. Теперь же, когда русское покровитель-

ство заменилось общим покровительством всех великих держав, на них лежит обязанность энергично указывать ими же установленному правительству Молдо-Валхии путь истины и правды” [10, с. 124]. Таким образом, А. И. Георгиевский обращает внимание читателей на необходимость участия всех европейских держав в деле решения еврейского вопроса, а затем формулирует задачу еще шире. В одном из номеров “Рассвета”, он помещает материалы, описывающие фанатические нападения на христиан в Сирии. В связи с этим он внимательно и с явным одобрением приводит предложения бывшего члена временного правительства Франции, еврея по происхождению, А. Кремье. Суть их состоит в том, чтобы евреи, вспомнив о помощи христиан их собратьям, бежавшим из Марокко, также начали сбор средств. Кроме того, он предлагает учредить и поддерживать в каждой стране постоянный комитет, который наблюдал бы за всеми посягательствами на свободу совести и кассу помощи всем жертвам фанатизма. А. И. Георгиевский от себя добавляет, что “воззрение Кремье без сомнения найдет себе сочувствие между всеми евреями, всех стран без исключения. Кто может лучше и живее представить себе все бедствия, проистекающие от религиозного фанатизма, как не евреи” [11, с. 158]. А мысль А. Кремье об учреждении постоянной комиссии, он вообще называет великой. Он писал: “учреждение таких комитетов или такой центральной комиссии с отделениями в каждой стране особо подвинуло бы вперед дело всего человечества, и этим своим успехом оно обязано было бы инициативе евреев. Но польза пользой, здесь же дело идет, прежде всего, об искреннем сочувствии к жертвам религиозного фанатизма, сочувствия, которое наиболее может быть свойственно еврейскому сердцу. Надо самому видеть и отчасти хотя бы испытать, что такое религиозное преследование, для того, чтобы живо сочувствовать всем его жертвам, к какому бы вероисповеданию они не принадлежали” [11, с. 159].

Проблемы создания благотворительных фондов и комиссий, необходимость осознания евреями всех стран своего единства, особенно перед лицом все еще происходящих национальных конфликтов и другие освещаемые автором вопросы интересуют его не с точки зрения удовлетворения простого любопытства читателей. А. И. Георгиевский обращал их внимание, что ни одно из происходящих громких дел, взволновавших не только

представителей еврейской нации, но и большинство европейцев, без различия национальности и вероисповедания, показали полную безучастность евреев, проживающих в России. Кроме того, в их полной безучастности уверены и их единоверцы за пределами России. Именно этим объясняется тот факт, что ни одно из многочисленных воззваний о помощи не обращено к ним. Вот что он писал в одной из своих статей: “Мы не знаем ни одного общеевропейского дела, в котором бы русские и польские евреи принимали участие целыми массами... Все эти бедствия доходят до слуха, но не до сердца русских и польских евреев: по крайней мере, они остаются в бездействии” [11, с. 159].

Автор допускал, что такое поведение может быть обусловлено опасением показать себя больше евреями, чем гражданами России. Кроме того, он отмечал, что всему народу Российской империи не свойственно быть инициатором каких-либо начинаний без призыва со стороны правительства. Все это верно. Но, по его мнению, как раз бездействие в деле помощи сирийским христианам не может быть оправдано ни одним из приведенных аргументов. Он писал: “Но вот теперь возникает уже не только дело общееврейское, но и общечеловеческое, делу, которому ни одно христианское правительство не может отказать в своем сочувствии и даже в содействии. Если же и теперь русские и польские евреи останутся равнодушным и праздным зрителем подвигов возвышенного человеколюбия со стороны своих единоверцев всех других стран мира, то никакие уже оправдания для них уже не будут возможны” [11, с. 159].

В конце своей статьи А. И. Георгиевский выражал глубокую уверенность, что евреи на сей раз проявят лучшие порывы и “движимые истинным человеколюбием к невинным жертвам религиозного фанатизма, они своим участием в общей подписке в пользу сирийских христиан поспешат заявить всему свету, что и они не погрязли в мелких личных интересах, и наравне со своими единоверцами на Западе, способны, на сколько станет силы, служить высоким общечеловеческим целям” [11, с. 159]. Кроме того, он надеялся, что редакция журнала получит возможность все чаще рассказывать о благотворительности как еврейской по отношению к христианам, так и христианской в пользу евреев. И эти начинания, как нельзя лучше, будут демонстрировать факт уважения по отношению друг к другу. Уже в следу-

ющем номере журнала была опубликована статья О. Рабиновича, в которой рассказывалось, что сбор средств уже начался в Санкт-Петербурге среди представителей наиболее влиятельных еврейских предпринимателей. Среди них были названы И. Е. Гинзбург, А. М. Бродский, М. Д. Вайнштейн и другие. Ими уже была собрана сумма 1995 р. серебром, которая была передана министру иностранных дел. В Одессе же, к моменту выхода этого номера журнала, в редакцию уже принесли 285 р. серебром. Десять рублей в этой сумме, были собраны самой редакцией “Рассвета” [12, с. 167]. А в каждом номере печатался список лиц и суммы, пожертвованные сирийским христианам.

В своих статьях А. И. Георгиевский очень часто обращался к мысли о том, что многие проблемы евреев коренятся в ортодоксальности еврейского общества, в настороженном отношении к любым, даже незначительным переменам. Именно эти черты часто мешают прогрессу. Рассуждая о консерватизме, в том числе и еврейском он писал: “В консервативных партиях всегда и везде сказывалась сильнейшая наклонность ко всякого рода злоупотреблениям, насилиям и неправдам, чем в партиях прогрессивных. Это понятно: отстаивая старину или же настоящее положение дел, консервативная партия легко приходит к убеждению, что право на ее стороне, и что противники ее — прогрессисты — не более как возмутители законно-существующего порядка, нарушители тишины и общественного спокойствия, люди недостойные и не заслуживающие никакой пощады” [13, с. 758]. В качестве примера им часто использовался пример Германии. По его мнению, несмотря на то, что развитие иудаизма в этой стране идет гораздо более быстрыми темпами, тем не менее, и здесь всякий шаг вперед, всякое нововведение встречает сначала сильное сопротивление со стороны ревнителей старины. Мысль о необходимости перемен в еврейском обществе прослеживается и в ряде публикаций о евреях Молдавии. Новый министр иностранных дел М. Когальничан обратился с письмом к раввинам Молдавии, в котором предлагал, что правительство откроет для евреев школы, разрешит службу в милиции и армии, если евреи сочтут возможным отказаться от своего ужасного, по его мнению, костюма. А. И. Георгиевский отмечал по этому поводу, что странно ставить непременно условием приобретения гражданских прав изменение фасона костюма. Не могла зависеть, по его

мнению, от покроя одежды и способность исполняют свои обязанности. Однако, в сложившейся ситуации, он не считал необходимым, во что бы то ни стало, отстаивать право ношения еврейского костюма, отмечая, что его скорее можно считать “древнепольским с прибавлениями” [14, с. 208]. А по поводу открытия в Яссах элементарной еврейской школы европейского образца он писал: “Пусть же поймут евреи Молдавии, что можно оставаться истинным евреем, преданным вере отцов, и не носить польско-еврейского костюма, и не чуждаться ни правильного современного образования, ни просвещенных раввинов, ни военной службы для защиты своей родины!” [15, с. 116]. Самым же важным, по мнению А. И. Георгиевского, было то, что в новую школу записалось более 900 человек.

Подводя итог деятельности А. И. Георгиевского в журнале “Рассвет”, необходимо отметить, что в своей рубрике автору удалось поднять целый комплекс проблем, существовавших в еврейском обществе в этот период. Огромное внимание уделял он вопросам единения евреев, проживавших в различных странах, особенно перед лицом все еще возникавших межконфессиональных конфликтов. В связи с этим он писал о необходимости взаимопомощи евреев, развивал идею благотворительности. Особое внимание им было уделено вопросам политического и социального равенства. Опираясь на многочисленные примеры ведущих стран Западной Европы, он подчеркивал положительную роль, которую все больше играли евреи на самых различных поприщах государственного служения. В то же время, он неоднократно отмечал необходимость придерживаться своих религиозных убеждений, развивать свою культуру, сохранять свои традиции. По его глубокому убеждению, только плодотворное сотрудничество с государством с одной стороны, и сохранение национальной самобытности с другой, позволили бы сделать серьезный шаг вперед в деле эмансипации евреев во всех европейских странах.

Литература

1. Бузескул В. Всеобщая история и ее представители в России в 19 - начале 20 века. — Л.: Издательство Ак. Наук, 1931. — Ч. 2. — С. 224.
2. Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения. 1802-1902 / Сост. С. В. Рождественский. —

С-пб.: Изд. Министерства народного просвещения, 1902. — 787 с.

3. Георгиевский А. И. Очерк современной истории юдаизма // Русское слово. — 1860, март. — С. 1-58.
4. Георгиевский А. И. Обзор иностранной еврейской журналистики // Рассвет. Орган русских евреев. — 1860. — № 27. — С. 429-431.
5. Георгиевский А. И. Обзор иностранной еврейской журналистики // Рассвет. Орган русских евреев. — 1860. — № 1. — С. 9-13.
6. Георгиевский А. И. Обзор иностранной еврейской журналистики // Рассвет. Орган русских евреев. — 1860. — № 40. — С. 641-643.
7. Георгиевский А. И. Обзор иностранной еврейской журналистики // Рассвет. Орган русских евреев. — 1860. — № 3. — С. 40-43.
8. Георгиевский А. И. Обзор иностранной еврейской журналистики // Рассвет. Орган русских евреев. — 1860. — № 4. — С. 55-57.
9. Георгиевский А. И. Обзор иностранной еврейской журналистики // Рассвет. Орган русских евреев. — 1860. — № 5. — С. 75-77.
10. Георгиевский А. И. Обзор иностранной еврейской журналистики // Рассвет. Орган русских евреев. — 1860. — № 8. — С. 122-124.
11. Георгиевский А. И. Обзор иностранной еврейской журналистики // Рассвет. Орган русских евреев. — 1860. — № 10. — С. 156-159.
12. Передовая статья О. Рабиновича // Рассвет. Орган русских евреев. — 1860. — № 11. — С. 167 -168.
13. Георгиевский А. И. Обзор иностранной еврейской журналистики // Рассвет. Орган русских евреев. — 1860. — № 47. — С. 755-758.
14. Георгиевский А. И. Обзор иностранной еврейской журналистики // Рассвет. Орган русских евреев. — 1860. — № 13. — С. 206-208.
15. Георгиевский А. И. Обзор иностранной еврейской журналистики // Рассвет. Орган русских евреев. — 1860. — № 26. — С. 114-116.

16. Пирогов Н. И. Письмо к редакторам “Рассвета” // Рассвет. Орган русских евреев. — 1860. — № 27. — С. 429-431.
17. Письмо в редакцию “Рассвета” // Рассвет. Орган русских евреев. — 1860. — № 27. — С. 442.

Резюме

У статі розглядається публіцистична діяльність О. І. Георгієвського у журналі “Рассвет”. Особлива увага приділена соціально-політичним проблемам єврейського народу на початку 60 років ХІХ ст., та особистому ставленню автора статей до шляхів їх розв’язання.

Рецензент доктор истор. наук, профессор И. С. Гребцова

БІБЛІОГРАФІЯ

ПОЛИТИКА И ЛИДЕРСТВО

Политика во всех ее проявлениях неотделима от тех, кто ее осуществляет. В ней, естественно, есть ведущие и ведомые: роль первых — ведущих, лидеров — трудно переоценить. Исследование политического лидерства как института в общественных, политических отношениях занимает значимое место во всей политологической науке. На основе широкого массива разнообразных источников, проведенному анализу исторических процессов, событий, фактов ученые Института политических и этнонациональных исследований имен И. Ф. Кураса НАН Украины подготовили книгу, посвященную проблеме лидерства в политике*.

Книга сочетает в себе теоретико-методологические и конкретно-практические подходы. Тем самым излагаются поставленные проблемы, во-первых, на высоком теоретическом уровне, а во-вторых, книга насыщена богатым историческим материалом, иллюстрирующим многочисленные события и политиков, непосредственно в них участвующих. Такой подход делает полезной и интересной данную работу не только для политологов, но и для специалистов других наук — историков, социологов, филологов.

Общетеоретические вопросы политического лидерства достаточно подробно представлены в первых двух главах книги. Для читателя сразу раскрываются основные положения, охватывающие столь широкую проблему, каковой является политическое лидерство. Тем более, что изучая прошлое, проявляется интерес к настоящему и будущему всего общественного развития. Огромный опыт, накопленный человечеством, позволяет сегодня оценивать те или иные концепции, определяющие положение и роль политических лидеров, формирование национальных элит. Опираясь на существующие уже в мировой практике теории, характеризующиеся политическое лидерство, современные политологи могут достаточно точно сформулировать требования к политическому лидеру, к лидерству как таковому вообще.

В книге достаточно подробно рассматриваются такие вопросы, как классификация лидерства, его функции, оценка деятельности, типология и др. Важно подчеркнуть, что представление

* Політика в особах. Політичне лідерство на постсоціалістичному просторі: національний і регіональний контексти / За заг. ред. Ф. М. Рудича. — К.: Парламентське вид-во, 2008. — 352 с.

конкретных политических деятелей дается именно в такой единой классической манере, хотя приведенные в тексте персоны относятся к различным странам, разному времени их деятельности, отличными политическими и идеологическими воззрениями. В третьей главе как раз и говорится о наиболее известных политических лидерах XX столетия, хотя таковых огромное количество (у разных народов, в различных странах).

Особый интерес представляют главы, в которых излагается материал о политическом лидерстве на постсоветском пространстве, в постсоциалистических государствах. Отмечаются особенности социально-политических процессов, участниками которых были те или иные политические лидеры. Глава V посвящена формированию политического лидерства в Украине в условиях независимости. Достаточно подробно говорится об известных украинских политиках — Л. Кравчуке, Л. Кучме, В. Чорновиле, Е. Марчуке, В. Якубовиче, А. Морозе, В. Ющенко и других. Важно отметить и достаточно широкую историографическую и источниковую базу, на основе которой была написана книга. В числе авторов материалов, на которые есть ссылки, как отечественные, так и зарубежные ученые, исследователи, политики.

Разумеется, тема политического лидерства в целом, изучение различных его аспектов, в том числе персоналий — безгранична. Можно многое говорить и писать о каждом политике, тем более национального или регионального масштаба. Главная мысль, которой следовали авторы книги, заключалась в привлечении внимания научной общественности, да и рядовых граждан, к практической деятельности политических лидеров. Ведь обладая властью, они должны с особой ответственностью относиться к каждому своему действию, поступку, призыву, решению и проч. Историческая правда заключается в масштабном количестве существующих примеров, когда политические лидеры, не соответствуя предназначению собственного статуса, приводили страны и народы к негативным последствиям, а то и к краху и катастрофам.

Совершенно справедливыми можно считать слова, вынесенные в заключение книги: “На сучасному етапі для українського народу сильна демократична влада є нагальною потребою. Сила демократичної влади... значною мірою ґрунтується на довірі народу... Для здобуття такої довіри поряд з іншими передумовами, вирішальними є дії самої держави, її владних структур, її лідера” [с. 344].

Соколов В. Н., доктор исторических наук, профессор

НАШИ АВТОРЫ

- Абд Ал Хассан Али Насер, аспирант каф. политологии Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)
- Брусиловская Ольга, доктор полит. наук, доцент каф. междунар. отношений Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)
- Веренько Василий, аспирант каф. политологии и госуд. управления Нац ун-та им. Ю. Федьковича (Черновцы)
- Войтенко Максим, аспирант каф. междунар. отношений Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)
- Гребенник Геннадий, канд. истор. наук, доцент каф. истории и мировой политики Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)
- Гринько Александра, аспирант каф. политологии Гос. гуманитарного ун-та (Мариуполь)
- Дианова Наталья, канд. истор. наук, доцент каф. истории Украины Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)
- Добродум Ольга, канд. полит. наук, докторант каф. новой и новейшей истории Нац. ун-та им. И. И. Мечникова
- Дунаева Лариса, канд. полит. наук, директор Ин-та инновационного и последипломного образования Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)
- Завгороднюк Марина, аспирант каф. политологии Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)
- Кинка Станислав, студент Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)
- Кучерявенко Ирина, канд. истор. наук, старш. преподаватель каф. всемирной истории гос. гуманитарного ун-та (Измаил)
- Литвиненко Елена, аспирант каф. новой и новейшей истории Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)
- Лихачева Ольга, аспирант каф. истории и мировой политики Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)
- Маслова Александра, аспирант каф. политологии Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)
- Попков Василий, канд. филос. наук, профессор каф. политологии Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)

- Радько П., канд. истор. наук, доцент каф. философии Гос. педагог. ун-та им. В. Г. Короленко (Полтава)
- Сапрыкина Марина, аспирант каф. политологии ОГЭУ (Одесса)
- Соколов Вячеслав, доктор истор. наук, профессор каф. политологии ОГЭУ (Одесса)
- Татаренко Татьяна, доктор полит. наук, профессор, зав. каф. социального управления и социал. коммуникаций Аграрного ун-та (Луганск)
- Терещенко Инна, канд. полит. наук, старш. преподаватель каф. политологии Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)
- Узун Юлия, канд. полит. наук, доцент каф. истории и мировой политики Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)
- Фесенко Артур, канд. истор. наук, доцент каф. социологии Черноморского гос. ун-та (Николаев)
- Хромов Александр, аспирант каф. истории Украины Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)
- Чигирева Вероника, аспирант каф. истории и мировой политики Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)
- Штокало Михаил, аспирант каф. политологии Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)
- Янина Елена, соискатель каф. междунар. отношений Нац. ун-та им. И. И. Мечникова (Одесса)

СОДЕРЖАНИЕ

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

Г. П. Гребенник

К вопросу о понятии “стиль политического мышления” 3

Ю. В. Узун

Міграційна політика як геополітична практика 10

О. І. Гринько

Регіональна політика та великі центри (досвід
Європейського союзу) 23

Т. М. Татаренко

Регіоналізм як соціально-політичне явище: теоретико-
методологічні підходи щодо аналізу проблеми 34

І. Г. Терещенко

До проблеми формування гендерної політики України на
сучасному етапі 48

М. Ф. Штокало

Модель державної релігійної політики в сучасній Україні:
політологічний дискурс 55

М. В. Войтенко

Єврорегіон як форма транскордонного співробітництва 63

В. В. Попков, Абу Хассан Али Насер

Идеология свободы и прав человека как фактор установления
нового миропорядка в XXI веке 75

М. А. Сапрыкина

Стандарты гендерного равенства в ЕС 81

О. І. Брусиловська

Політична трансформація Болгарії та Румунії
в 2004-2008 роках 93

О. Яніна

Американський фактор у розвитку українсько-польських стосунків 99

Л. М. Дунаєва

Еволюція уявлень про взаємини влади і самоврядування в контексті історії світової політичної думки 110

М. А. Завгороднюк

Свобода личности и права человека в контексте различных цивилизаций 119

В. І. Веренько

Політична опозиція в Україні після 2004 р.: структура та особливості функціонування 128

А. В. Маслова

Функциональные особенности политической власти и политического управления 138

А. М. Фесенко

Значення робітничого питання для сучасних партій соціалістичного спрямування 147

П. Г. Радько

Конституційний лад і політична влада України в контексті ідей Пилипа Орлика 154

В. В. Чигирева

Роль политических технологий в украинском политическом процессе 162

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

А. В. Хромов

Ставлення військових чиновників Південної України до козацького питання на початку XIX ст.:

Г. І. Шостак 169

О. В. Литвиненко	
Передумови поглиблення національного дуалізму лемків в Польщі: формування етнічного статусу (1947-1990)	174
С. М. Кінка	
Народний фронт Естонії на шпальтах газети “Правда”: 1988 р. - березень 1989 р.	185
І. Ф. Кучерявенко	
Старообрядницький духовний центр Південної Бессарабії середини ХІХ - середини ХХ ст. в радянській та пострадянській історіографії	192
О. В. Добродум	
Перспективи застосування інтернету в історичних дослідженнях	203
Н. М. Діанова	
Співпраця православного духовенства південної України з Одеським товариством історії і старожитностей	210
О. Е. Лихачева	
Публицистическая деятельность А. И. Георгиевского в журнале “Рассвет”	223
БІБЛІОГРАФІЯ	
Политика и лидерство	237
НАШИ АВТОРЫ	239

Матеріали номера друкуються мовою оригіналу

Наукове видання

Видання збірника здійснено за рахунок авторів

За достовірність викладених фактів, цитат та інших відомостей відповідає автор

Підписано до друку _____
Папір офсетний. Друк офсетний.
Ол. друк. арк. 17.3

Віддруковано в друкарні ТОВ “Лерадрук”
67400, м. Роздільна Одеської обл.,
вул. Леніна, 44.